

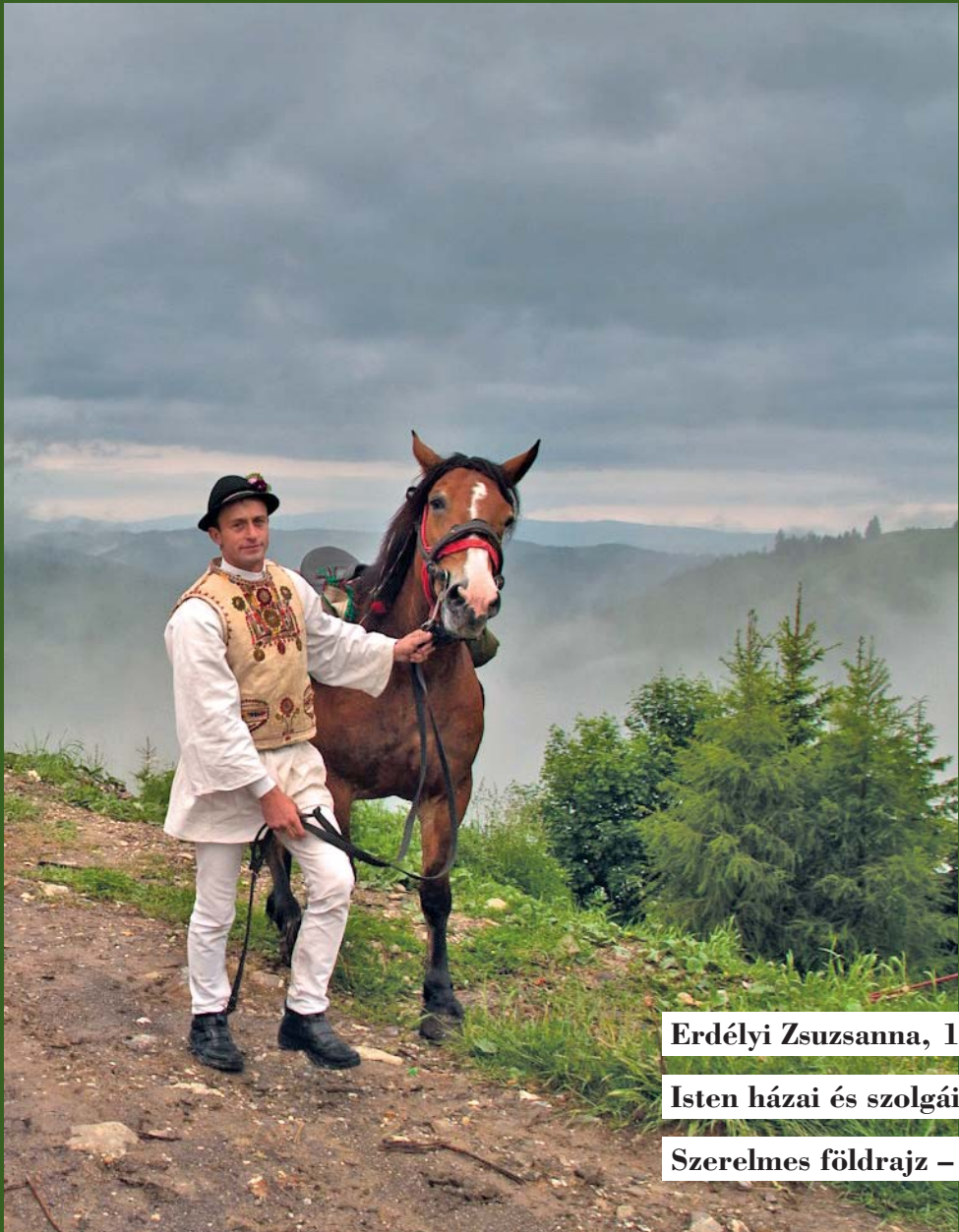

2021/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLIX. ÉVFOLYAM

Erdélyi Zsuzsanna, 100

Isten házai és szolgái

Szerelmes földrajz – Gyimes

HONISMERET

XLIX. évfolyam, 1. szám
2021. február

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF, GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER

HÁLA JÓZSEF, KOVÁCS GERGELY
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG:

Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761

Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387

E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma**,
a **Magyar Művészeti Akadémia**,
a **Magyar Nemzeti Múzeum**,
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és az **Anyanyelvpolók Szövetsége**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely
postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díj egy évre 3000 Ft

Arculat: Farkas Anna

Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák: Opticult Bt., mondAT Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Alföldi Vilma, Dr. ny. levéltáros, Budapest
Bárdos Zsuzsa tanár, Orosháza

Bárh János, Dr. néprajzkutató, történész,
ny. múzeumigazgató, címzetes egyetemi docens,
Kecskemét

Bruckner Éva, Dr. történész, ny. egyetemi docens,
Budapest

†**Daczó Árpád** plébános, Kostelek

Deáky András ny. iskolaigazgató, Gyimesbükk
Debreczeni-Droppán Béla történész,
Magyar Nemzeti Múzeum;

elnök, Honismereti Szövetség, Budapest

†**Domokos Pál Péter** középiskolai tanár,
néprajzkutató, Budapest

Fábián Borbála, PhD. megbízott kutató,
Piarista Kilátó Központ, Vác

Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplak
Horváth Csaba Sándor, Dr. történész,

egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Győr
Magyar Zoltán, PhD. néprajzkutató,
tudományos főmunkatárs, ELKH BTK

Néprajztudományi Intézet, Budapest–Nagymaros
Pallagi Mária, PhD. történész, Kiskunfélegyháza
Pesti János, Dr. nyelvész, ny. egyetemi docens,
Pécsi Tudományegyetem, Pécs

Rakita Eszter történész, segédlevéltáros,
Eszterházy Károly Egyetem, Eger

Salamon József plébános, Gyimesbükk
†**Sebő Ödön, Vitéz.** volt főhadnagy,
zászlóaljparancsnok, Budapest

Surányi Dezső, DSc. botanikus, történeti ökológus,
c. egyetemi tanár, Cegléd

Székely András Bertalan, Dr. művelődésszociológus,
nemzetiségkutató, Isaszeg

Szilveszter Imre plébános, Gyimesközéplak-Hidegség
Tankó Gyula ny. iskolaigazgató, Gyimesközéplak

†**Tankó Mónus Berta** pásztor, Gyimesközéplak
Toldi Éva újságíró, Veszprém

Tóth Álmos ny. főgeológus, Budapest

Tóth György ny. tanár, dalkörvezető, Gönyű
Tölgyesi József, Dr. főiskolai docens, Veszprém

Valentyik Ferenc helytörténész, Dabas

†**Virt István** pedagógus, néprajzkutató, Piliscsév
Viszóczky Ilona etnográfus, Herman Ottó Múzeum,
Miskolc

A borítón: *Gyimesi legény*
(Ádám Gyula felvétele; a Szerelmes földrajz című
fejezet cikkeihez)

TARTALOM

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

- Erdélyi Zsuzsanna*: Az archaikus népi imádságokról 3
„Prédikátorok nyakas népe ez...”
Orosháza múltjának tisztelete a település református iskolájában (*Bárdos Zsuzsa*) 5

FÓRUM

- Eötvös Loránd mindenkié (*Tóth Álmos*) 11

HAGYOMÁNY

- A miskolci kocsonya (*Viszóczky Ilona*) 17

TERMÉS

Isten házai és szolgálói

- Piarista Kilátó Központ. Egy megújult kolostorépület Vácott (*Fábián Borbála*) 21
Dabasi Halász Mária, az alsódabasi római katolikus templom alapítója
(*Valentyik Ferenc*) 24
Jurányi Gusztáv az „amerikai Debrecen”-ben (*Rakita Eszter*) 30
A járványok alakította Pest (*Bruckner Éva*) 34
Báró Károlyi László „útja” az olcsvai Asszony-réttől a kaplonyi Károlyi-kriptáig
(*Alföldi Vilma*) 40
Erzsébet királyné lánya, Mária Valéria és Rónay Jácint I. (*Pallagi Mária*) 45
Ybl Miklós nekrológja a budai vár „Építési napló”-jában (*Debreczeni-Droppán Béla*) 50
A „halálra ítélt zászlóalj” kitörése (*†Sebő Ödön*) 54

SZERELMES FÖLDRAJZ

- Szerelmetes Gyimesem (*Halász Péter*) 59
Bontsunk gyűlést, verjünk gazdát! (*Tankó Mónus Berta*) 68
A „guzsalyaskodás” Gyimesben (*Tankó Gyula*) 71
Halottas rítusok hagyományozódása egy gyimesi kistájon (*†Virt István*) 74
A gyimesi „Babba Mária” (*†Daczó Árpád*) 79
Templomépítés Gyimesfelsőlokon. (1899–1902) (*Bárth János*) 87
Dani Gergely, a templomépítő (*Deáky András–†Domokos Pál Péter–Salamon József*) 96
Megtartó bástya a patakok országában. Az Árpád-házi Szent Erzsébet
Római Katolikus Teológiai Líceum és alapítója, Berszán Lajos (*Toldi Éva*) 99
A gyimesközéploki közösség vallási élete (*Szilveszter Imre*) 105
Gyimesbükk „átmeneti” állapota (*Deáky András*) 109

KRÓNIKA

Barsi Ernő és Timaffy László szigetközi emléktáblája (*Tóth György*) 114

In memoriam

Szócs János, a „korszerű adathordozó” (*Halász Péter*) 117

Emlékezés Wöller Istvánra, a vízimalmok kutatójára. (1929–2020) (*Tölgyesi József*). 120

KÖNYVESPOLC

Pesty Frigyes baranyai helynévgyűjteménye (*Pesti János*) 123

A szombathelyi polgári repülés története (*Horváth Csaba Sándor*) 124

„A magyarországi nemzetiségek néprajza” legújabb német és szlovák kötetéről

(*Székely András Bertalan*) 126

Egy filosz néprajzkutató remeklése (*Halász Péter*) 129

Pécshez kötődő tudósok könyve (*Surányi Dezső*) 132

Az északi csángók krónikája (*Magyar Zoltán*) 134

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: *Halász Péter*) 136

A Honismereti Szövetség online konferenciája A Magyar Kultúra Napján

(*Debreczeni-Droppán Béla*) 143

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásait lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusan és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

Litea – Budai Krónika Könyvesbolt (1014 Budapest, Hess András tér 3.)

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Erdélyi Zsuzsanna: Az archaikus népi imádságokról¹

Erősen vegyes tartalmú műfaj aszerint, hogy a százados szellemi lecsapódásban miként érvényesült a népi szelekció, és mit szűrt ki a közösségi emlékezés. E szelektív tevékenységet bizonyos mértékig meghatározta már az elődök ítélete, gyakorlata, mely a „borzasztó üdvös, szívre hatós”, „óriási szép” stb. tapasztalati és esztétikai summát is megjeleníti, szankció erejével továbbítja. De egyéni alakítás, válogatás is történik, ma éppen úgy, mint ahogy történt a múltban is.

Mind az egyéni vélekedések, mind a magyar és az európai hagyományanyag tanúsága szerint a krisztusi szenvedés és a vele együtt járó Mária-fájdalom leginkább alkalmas az imának tulajdonított transzcendens erő fokozására, tehát az „üdvös”, „hasznos” ítélet kialakítására. Ennek megfelelően imádságaink középponti témája a szenvedés, azaz a szenvedéstörténet egyes kánoni és apokrif hagyomány szállította mozzanatai. Amint látni fogjuk, ezek lesznek témamagjai is. A krisztusi megváltás, kereszthalál – ősi renden véráldozat – misztériumát megjelenítő szenvedés fázisai tűnnek elő hol közvetlenül, hol meg a középkor kivirágzott jelképrendszerében. Az emberiség üdvéért vállalt áldozat esemény sorának földézésé – elmondása – hasonlóan a misén való részvételhez-áldozáshoz, valamelyest a Golgota-dráma közvetlen részesévé teszi az imádkozót. Ezt hangsúlyozza az imazáradék („Aki ezt az imádságot...”), ez vésődött be nemzedéki rendben az imádkozók tudatába, ahogy ezt párhuzamanyagunk is, jelesül az olasz (umbriai) vonatkozó hagyomány tanúsítja. Különös hitelt ad a záradéknak az isteni eredet megjelölése („a Jóisten azt hagyja”, „Krisztus nem szól, sem beszél, csak azt mondja...”, „Azt mondotta Szűz Mária...”, „Szent Lukács evangélista írja...” stb., „... aki ezt az imádságot...”), ami emeli kötelező erejét, és magyarázza fennmaradását.

Imáink témája még a vallás személyi és tárgyi anyaga: szentek, szentelmények, adott esetben a liturgikus irodalom mindezeket kivetítő emlékei.

Nincs ún. témája az elsőrendűen és közvetlenül mágikus képzeteket keltő imádságoknak, melyekben, ha elkeresztényesített szellemben és jellegben is [...] a valamilyen célratörés, bajelhárítás, védekezés szándéka jelentkezik. Tudatmélyi rétegek pogány örökségeként varázscselekvések gesztus- és szóállományát idézik. A Rossz Szellem, a Rontás helyét elfoglaló Sátán ellen egyház szentesítette eljárással vagy szellemben, Krisztus nevében lép fel a régi félelmek új hitű továbbhordozója.

¹ Száz éve született Erdélyi Zsuzsanna (1921. január 10.-2015. február 13.) *Kossuth-díjas* néprajztudós, a vallási folklór kiváló kutatója. Nagy visszhangot kiváltó művének egy részletével emlékezünk reá. Közleményünk forrása: *Hegyek hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1976. A kötet bevezetéséből az imádságok tartalmára, alakjára, stílusjegyeire, vonatkozó részeket közöljük (i. m. 32-35. o.). Terjedelmi korlátaink miatt a jegyzeteket elhagytuk. (A Szerk.)

A legtöbb ima felajánlással kezdődik, melynek magyarázatát egyik palóc adatközlőm – kissé gyermekdeden – így adta: „... *Mikor valaki hozzáfog imádkozni, az imádságot nem ajánlja fel senkinek, akkor az anyalkák nem tudják hová vinni az imádságot... Azt várják..., hogy hová vigyék, kinek adják? [...]*” (Nógrádmegyer, B. J.-né, 1922)

Az imák szerkezete általában *hármás* tagoltságú. *Lírai* természetű személyt-szituációt megjelenítő *kezdőképpel* indul a szöveg, melyben a középkori látomásirodalom egy-egy motívumának folklorizált eleme is megtalálható. Általában a már jelzett fényszimbolika: egyház-Nap-Krisztus-hajnal-Mária-ádvént stb. kánoni és apokrif jelképrendszerében mozog. Elegyes jelképiségével érzékelteti az elkövetkező mondanivalót.

A *középrész* a szenvedéstörténet valamely fázisának epikus-dramatikus megjelenítése.

A *befejező rész* az ún. *záradék* tömör, objektív hangú, semmi sincs benne az előző részek jellegéből. Meghatározza az ima végzéséért járó lelki hasznot, kegyelmet, üdvöt. Ahogy említettük, ez hitelesíti a szöveget, jelzi az imaanyag funkció-szöveg eredetét, idézi az ajánlatos/kötelező gyakorlat emlékét.

E *hármás* tagoltság nem mindig van jelen. Középkori énekek, himnuszok, epikus hagyományokat hordozó imádságok vagy rövid imák esetében eltűnhet. Alig szembevetendő az ún. imafüzüreknél, melyekben hosszan sorjáznak egymás mellé ma még ki nem derített vonzás és tapadási törvényszerűségek révén összeállt szövegek: múltba merült szertartások folklorizált emlékei, népi archaikus motívumok és a jelenlegi egyházi imák is. Alakilag ide kívánczogna az ún. sugallmánycsoport hosszú, különös szóáradata: egyéni szerzésnek minősítik elmondói, de érvényesülnek benne külső hatások is. Jelentősége alkotás- és néplélektanilag figyelemre méltó.

A szövegek stílusa változatos, ellentétes jegyeket ötvöz egységbe. Irracionális költészet: szimbolikus, szürrealista eszközökkel éppen úgy él, mint naturalista, sőt, verista elemekkel. Előadásmódja sodró, litániásan áradó, balladisztikusan tömör, sőt, szaggatott. Költői esztétikumokban gazdag: metaforák, megszemélyesítések, lírai jelzők, színonimák, majd a gondolatritmus, gondolatpárhuzam, alliteráció, asszonancia szinte állandó jelenléte dúsítja e gazdag költészetet, melyben egybeolvad a lírai, epikus, dramatikus műfajok jellege, ezért is nyerte el a *lyrico-epico-dramatico* műfaji meghatározást.

Verstanilag nehezen meghatározható. Az dönti el, miről vált le, mit hordoz. Mi szövegi eredete, illetve miként rendeződik mindez az egymásba folyó rímes, rímtelen – kötött, kötetlen – egyéni, közösségi lírában. Itt mindent megtalálunk: az ősköltészet – a medvénekek – már jelzett gondolatpárhuzamait, betűrímeit, gyors váltású hangsúlyos szölküktetését, melyet a mondanivaló lendít előre, s a gondolat parcelláz szabálytalan hosszúságú, ütemes egységekké. Tetszés szerint görgetik öregeink e sorokat: hol csak két-három szótagnyit mondanak, hol huszonnégy szótagig meg sem állnak. E költészet nem hogy sorokban nem tud magára béklyót rakni, hetesek, nyolcasok, tízesek, tizenhármások kedvelt egységeihez igazolni, de még egy-két rímpárnál sem telik többre az irányító akaratból. Vívőerejét valamelyest csak a gondolati nyomaték hangsúlyos-hangsúlytalan kapcsolata-rendje szabályozza. S ez a modernnek tűnő, „*eleitű hagyatkozott*” szabad verselés a középkori latin nyelvű egyházi költészetet is visszahangozza, a kötött strofikus formák szabályozott rendjét, összehangzó rímeit használva, mintegy példázva a kettejük egységéből született „*magyar poézis*”-t.

„Prédikátorok nyakas népe ez...”¹

Orosháza múltjának tisztelete a település református iskolájában

Orosháza alapfokú tanintézményei az utóbbi évtizedben jelentős szervezeti átalakulásokat éltek meg. A változások közepette állandó szándék volt a diákok helyismeretének gazdagítása. A *Honismeret* korábbi számaiban is olvasható beszámolók mutatják,² hogy időről időre akadtak a vidék továbbviendő értékeit gondozó, a nagy elődöket tiszteletben tartó pedagógusok. Mindez nem volt előzmények nélkül. 2006-ban – korábbi törekvéseik nagy-rabecsüléseként – az akkori József Attila Általános Iskola lehetett a házigazdája a XI. Országos ÉKP (értékközvetítő és képességfejlesztő program) konferenciának, fókuszában a helytörténet, a magyarságtudat tudománypedagógiai módszerekkel művelt gyakorlatával.

Tíz esztendőn át a településalapítás évfordulójához kötődött az Orosházi Honismereti Hét. A Rákóczitelep külső városrész tanintézményében kimódolt kezdeményezés hozadéka lett az évszázadok kincseinek kutatása mellett a több ezer diákalkotás, és a nemzedékek egymásra találása. Később a református iskola gondozta a város minden általános iskolájának és támogatóiknak ajánlott programokat. Tették ezt a nagy elődök tiszteletével. Hiszen hajdan falaik között formálódott Juhász Balázs polgári iskolai és felsőmezőgazdasági iskolai tanár gyűjteménye. Az értékes anyag 1945 januárjában Nagy Gyula tanító és Sitkei József polgári iskolai tanár révén került a mai múzeumépületbe, megalapozva az orosházi közgyűjteményt.

A programsorozat révén, a településalapítás évfordulójának hetében az iskolások egy-egy helytörténeti alpművel ismerkedhettek. Orosházát járva fotóztak, filmeket, PPT-eket készítettek, tollforgató, rajz- és kézműves pályaművek, cégér- és címertervek, logók kerültek ki a kezük alól. Dramatizálták, bábozták, illusztrálták a környéken gyűjtött meséket, mondákat, népdalokat. Lankadatlan siker volt a „*früstök libazsíros cipóval és »vereshajmával«*”, a családi akadályverseny, a műemléki csapatjáték, a közel s távol szervezett kerékpártúra. Kicsiket, nagyokat magával ragadott a régi ruhák kavalkádja, az élőkép, a drónfelvétel, a vidék ízeinek kóstolója, a népi játékok sora. Kutatások, interjúk révén nemcsak a vidék nagyjai, de a hétköznapi hősök is közel kerültek a diákokhoz. Éjfélről éjfélíg tartó kavalkádot rendeztek: *Április 24. 24 órában* címmel. *Hetvenkedtek*, amikor a 7. évtizede városi jogállású Orosháza és lakói, éltetői álltak a programsorozat középpontjában.

Gyerek, tanár sokat tanult a vendégladóktól (időrendben): Pukánszky Bélától, a Szegedi Tudományegyetem intézetvezető egyetemi tanárától, Dénes György történész, kutató geográfustól, Szent István néprajzkutatótól, Erdész Ádámtól, a megyei levéltár igazgatójától, Ando Györgytől, a Munkácsy Múzeum igazgatójától, Tomanek Gábor színművésztől, Csete Ilona újságírótól, Misinszki István operatőrtől, Pirer Kata és Rosta Tibor fotósoktól, Pirer Gyula festőművésztől, Tirják Lászlótól, a Körös-Maros Nemzeti Park igazgatójától,

1 *Bakó József*: Az örök paraszt. In: Bakó József: *Sír a pusztán* (Orosháza, 1937). A Vas megyei Nemescsó szülötte, későbbi költő, tanító 1931 őszén érkezett 5 tanévre Orosházára. Itteni élményeiből született a verseskötet, továbbá két regénye: *Kapaszkodók* (Magyar Élet, Budapest, 1943), *Hínár* (Athenaeum, Budapest, 1945).

2 *Bárdos Zsuzsa*: Hagyományörző törekvések egy külső városrész iskolájában. *Honismeret* 2008. 2. 28-33.; *Bárdos Zsuzsa*: A helytörténet tanításáról, tanulásáról Orosháza példáján. *Honismeret* 2009. 3. 18-22.

Tófalusi Pétertől, a debreceni Dóczy Református Gimnázium tanárától, Blazovich László történeztől, Bagyinszki Zoltán fotóművésztől.

A „z” és „alfa” generációnak szóló programkínálat fókuszában mindig a városnak lendületet adó nyolc orosházi nemzedék volt. Megesett, hogy a diákok a „*mese útján*” indultak el. Igyekezetük jutalma ekkor, miként máskor is, kincsek garmadája: a múlt titkainak megfejtése, a jelen szépséges pillanatai, hasznos útravaló a jövőbe.

2011-ben a hagyománytisztelő orosházi pedagógusok az akkori városvezetők támogatásával invitálták *A lokális identitástól a nemzettudatig* című pedagógiai konferenciatorozatra a megyehatáron túlról is érdeklődőket. Helyben és országosan ismert és elismert előadók szolgálták az együtt gondolkodást. Köztük (az elhangzás sorrendjében) Kovács Dániel ny. főiskolai tanár, Szabó Ferenc ny. megyei levéltár- és múzeumigazgató, Zalavári András, a Magyar Drámapedagógiai Társaság alelnöke, Hoffmann Rózsa oktatási államtitkár, Kovács Lajos címzetes igazgató, Rakonczás Szilvia, a Békés Megyei Tudásház és Könyvtár könyvtárvezetője. Az akkor megfogalmazottak ma is a hagyományörzés vezérfonalát adják.

Az összevont iskolaként jegyzett időszakban indult a pedagógiai kiadványsorozat, mely papíralapú köteteknek³ szándéka a helytörténeti, iskolatörténeti, módszertani témák rögzítése. A szervezeti tagolódás után ennek folytatását is a református iskola vállalta magára. A „z” generációt megszólítva, a szellemi hagyaték megbecsülésével a Nagy Gyula szerkesztette orosházi településmonográfia kiadásának 50. évfordulójára *Nagy Gyula tarisnyájából a kibertérbe* címmel 2015-ben digitális könyvet is készítettek. Mentség a sajátos tisztelgés elején: „*Kérjük, hogy ezen, világhálóra kerülő, nagy igyekezettel és tiszta szándékkal létrehozott csokrunktól ne várjanak akadémiizmust. Eszünkbe sem jutna tudományos babérokra törni. Csupán az Orosháza történetét és néprajzát forgató, az abban leírtak mai megfeleléseit kereső diákok, fiatalok – szándékaink szerint ezután is tovább és tovább gyarapodó – írásai, fotói, filmjei sorjáznak e helyütt. Töredékességük is szemünkre vethető. Kárpótlásként azonban felajánljuk a kombinálás lehetőségét. S talán legnagyobb erényként a kiegészítés örömét. Maga Nagy Gyula is megfogalmazta a munkájukkal kapcsolatos kétségeit, hozzátéve, hogy »A monográfia esetleges fogyatékosága ellenére is olyan érték, olyan tudásanyag kincsháza, amiért semmi fáradságot, töredelmet nem sajnálunk. A következő generációk monográfia íróinak pedig tiszta szívből kívánjuk: Végezzenek külön munkát, mint mi. Hittünk munkánkban, mely sok nehézséggel, de sok örömmel is járt.« *Ahogy mi is hiszünk szerény törekvésünkben.*”*

A múlt értékeinek kutatásában, gondozásában gazdag tapasztalatokkal bíró intézmény a helytörténeti szakköröknek, interaktív foglalkozásoknak és egymásra épülő témaköröknek máig örömmel ad otthont. Az iskola a hajdani „*legnagyobb magyar falu*” polgári iskolájából – a helyi igényekre érzékeny profilváltások után – 2011-ben került református fenntartásba. Ide kötődő felnőttek, gyerekek egyaránt büszkék arra, hogy az idők során minden kihívásra igényes választ adó alma materük mai arculatát a múlt megőrzött érté-

3 *Bárdos Zsuzsa*: Jobb volna tán itthon lenni. Javaslatok Orosháza helytörténetének tanításához, tanuláshoz. Orosháza Város Általános Iskolája és Pedagógiai Szolgáltató Intézménye Kiadványai 1. Orosháza, 2009; A magunk hídja. Iskolai hagyományörzés Orosházán. Orosháza Város Általános Iskolája és Pedagógiai Szolgáltató Intézménye Kiadványai 3. Szerk.: *Bárdos Zsuzsa*. Orosháza, 2011; „A gyerekekre mindig mosolyogva nézzetek!” Orosházi pedagógusok és alapfokú iskolák. Az Orosházi Református Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola Kiadványai 1. Szerk.: *Bárdos Zsuzsa*. Orosháza, 2012; Embermesék a legnagyobb magyar faluból. A 120 esztendő alma materhez kötődők üzenete. Az Orosházi Református Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola Kiadványai 2. Szerk.: *Bárdos Zsuzsa*. Orosháza, 2014.

kei is rajzolják. Maguk is értékteremtő igyekezettel sáfárkodnak a nagy elődök örökségével. Az 1894-ben kőbe vésett gondolatokat („Hálával az elődök iránt az utódok haladása érdekében”) az elmúlt tanévben újabb márványtáblán folytatták: „Iskolánk alapítása 125. évfordulóján a múlt értékeinek megbecsülésével, a ma igyekezetével, a jövő reményével.” Tehetségigéreteiket, tehetségeiket e területen a családtagok, a mentorpedagógusok, gyülekezetbeliek mellett segítik a közgyűjtemények: múzeumok, állami és egyházi levéltárak, könyvtárak szakemberei.

Az Orosházi Református Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola
(Keresztes Éva felvétele)

A református iskola törekvései nyomán a szűkebb haza múltjának egy-egy szelete vált ismertté a diákok előtt. Az élményszerű programok után az elkötelezettek alaposabb megközelítésre is vállalkoztak, vállalkoznak. A Zsolnai József által megálmodott és 1997-től lendületet kapott iskoláskori tudományos kutatómunkába az orosháziak az ezredfordulón kapcsolódtak be. Azóta a számtalan izgalmas alkotás közül mintegy 300-nál több dolgot ítélték a helyi ítések beadásra alkalmasnak. Jelentős hányaduk helytörténeti, helyismereti forrásból táplálkozik. Törekvéseik gyümölcseként évről évre rangos helyezésekkel büszkélkedhetnek. Individuál-pedagógiájuk megtisztelő elismerése, hogy a 2014/2015-ös tanévtől referenciainstítúciónként s a tiszántúli régió versenyének szervezőjeként is munkálkodhatnak. A nagy feladatra vállalkozó kutató diákok anyaggyűjtésük idején színes, példaadó egyéniségekkel ismerkedhetnek meg. Módszertani tudásuk ugyanúgy bővül, miképpen személyiségük formálódik alkotói lendületükben. A kérdéseikre válaszoló családtagjaik mellett eljutnak szociális otthonokba, a hétköznapi hőseihez, de a környezet s hazánk ismert embereihez is. Kapcsolatot építenek egy-egy téma országos, sőt, nemzetközi

rangú ismerőjével. A gyermekek tevékenységük hónapjai alatt összekapcsolják a vidék szellemi és tárgyi kultúráját, tisztul időérzékük. A múlt mind keskenyebb, ám egyre mélyebb szeleteivel ismerkednek meg. Mindez mentorálóiknak is felelősségteli, egyben nagy-szerű felfedezőút. (Magam is sokat gazdagodtam, miközben az elmúlt években 19, nagyrészt helyi kötődésű dolgozat születése mellett bábáskodhattam. Volt közöttük a közeli, akadt a távolabbi múltban gyökerező, négyet országos első helyezéssel értékelt a zsűri.⁴)

A kutató gyerekek összeállításában is megjelenő környékbeli mondák, mesék sajátos közzétételei a színjátszóik örömjátékai. Az előadók a történelmi, társadalmi ünnepeken, emlékezetes alkalmakkal helyi szemelvények csokrával lépik meg a közönséget, látogatják a település és a környék óvodáit, iskoláit, eljutnak a szociális otthonokba, hajléktalanszállókba is. Múltidéző műsoraik aranymetszéspontja Orosháza történetíró evangélikus lelkészével, Veres Józseffel szólva: „Megérdemlik azok a mi apáink, hogy megemlékezzünk róluk, mi boldog ivadékok! Azért akarok én is viszontagságaikról, életükről, szokásaikról egyet-mást elmondani, amint régi írásokban olvastam, tisztes öregektől hallottam. Jelentéktelen apróságokat, mik másokat talán untatnak, minket azonban érdekelnek, mert a mi apáinkat és édes szülőföldünk történetét illetik. Elmondom: hálából apáink iránt, tanulságul az ifjabb nemzedéknek.” Bemutatóik gyöngyszeme a polgári fiú- és leányiskolák I. osztályának 1930-ban kiadott magyar nyelvtan könyvben talált Arany János vers is: „Elesett a Rigó lovam

patkója, / Jeges az út, majd kic-súszik alóla, / Fölveretem orosházi kovácsnál, - / Ej, no! hiszen több is veszett Mohácsnál!”

A református iskola színjátszó műsoraikban igazat is, mesét is kedvükre mondanak hűségük, idetartozásuk jussán. Tudván, előbb-utóbb úgylis belesimul az a tegnapba. Szép szándékuk azonban, hogy a kimondás tisztító erejével segítsenek nézőnek, hallgatónak, emlékezőnek. Sinka István sorait hordozva szívükön: „Búzafield is a magyar föld, árpafield is, temető is. / Terem rajta ibolya is, terem rajta bölcsőnek fa, / Mesésáinak kereszt s megkövezni őket kő is.”

A református iskolások ünneplik a településalapítást (Sitkei Anikó felvétele)

4 Mentoráltjaim dolgozatai közül néhány helyi vonatkozású: Haspók hörcsögtől Müzli vadászgörényig. Állatnevek Rákóczi telepen; Jaj pártám, pártám! Menyegzők, vőfélyrigmusok; Tudását a parasztnak köszönte. Nagy Gyula néprajzkutató; Több nap, mint kolbász. Táplálkozási hagyományok Orosházán; „Örök illattal szagoskodó poétai virágok...”. Emlékkönyvek Orosházáról; Orosházi szirmok Kossuth koszorújához; Hármat tízért, hatot húszért...”. Fillérecskék az orosházi hetipiacról; „Megpihenve, tiszta hitben él tovább is szellemük”. Orosházi sírfeliratok; Monortól Japánig. Rózsa Sándor nyomában; Üzenet haza, nyírfakérgen. Az Uhlár család II. világháborús levelezése; Honvágy harangszóra; Pusztán innen, Pusztán túl; „Lidércfényt láttam a Hosszú-sorban”. Csizmadia Imre orosházi paraszti önéletíró.

Az iskolai programok, egyéni foglalkozások bevált gyakorlata mellé 2020 szeptembertől új keretet formáltak a múlt tisztelői. A 4–8. évfolyamosok osztályfőnöki óráikon rendszeres helyismereti, hagyományőrző foglalkozások részesei lettek. Az értékörzés, értéközvetítés összetartó erejét felismerők a tervezett témákkal igazolják: a nemzettudat a helyi tudatból is bőven táplálkozik. Törekvünk, hogy újabb és újabb generációk érdeklődését ébresszék fel szűkebb hazájuk, Békés megye, a Dél-Alföld iránt. Szeretnénk, ha szülők, nagyszülők, a körülöttük élők bevonásával a tanulók maguk fedoznék fel az ismereteket, majd a közgyűjtemények szakemberei segítségével, a szűkebb és tágabb lakókörnyezetükben végzett kutató- és gyűjtőmunkával mélyítenék el azokat. Programjuk tartalmazza Orosháza történetének fontos állomásait, a vidékükre jellemző etnográfiai jellegzetességeket, nyelvjárásuk sajátosságait, földrajzi és személyi névkincsük elemeit, vallási viszonyait, művelődésük több mint két és fél évszázadának kulcselemeit, a rég- és a közelmúlt építményeinek jellemzőit.⁵

A tudományos alapokra épülő interaktív programsor elemei a következők.

- A 4. évfolyamosok orosházi népviseletbe öltöztetik babáikat. Legyen az *pöndöl*, *rékli*, *pruszlik*, *rajthuzni*, *kismándli* vagy *dinnyekalap*, Fél Edit és Varga Mariann tanulmánya segíti őket az eligazodásban. A hagyományos háromszaltú parasztház jegyeivel bíró makettek készítéséhez egy tájházi jellegzetességekkel bíró épületbe látogatnak.

- Az ötödikesek „*orosházi lakodalmasukra*” kicsiket, nagyokat invitálnak. Bartóky József fabuláiból LEGO-storykat kanyarítanak. A helyi múzeum tárlói között megidézik a hajdani *Nyolc nemzedék* című állandó kiállítás elemeit is.

- A 6. évfolyam a Veres Imre, dr. Hajdú Mihály és Beck Zoltán gyűjtötte orosházi mesékből bábjelenetet ad elő. Terepaszталukon a helyi mondavilág elevenedik meg. Városnéző sétájuk a XVIII. században használt farkasveremtől a nincstelen legénykéből Európa-hírű pékmesterré avanszáló Gémes Ferenc egykori palotájáig vezet.

- A hetedik évfolyam gasztronómiai ínyestárában sorjázó *görhe*, *csiramálé*, *puliszka*, *kúcsoskalács* receptjét egy kóstoló teszi varázslatossá. Képzeletbeli riportokkal rukkolnak elő a közös emlékezet jeleseivel. A területi múzeum raktárjárása során a számtalan érdekes tárgy között bizonyonnyal rálelnek a *gerebenre*, a *sudár*ra, a *bográcskoszorúra* is.

Diákjaink őseink Zombárról hozott harangjával
(Sitkei Anikó felvétele)

5 Forrásaik élén: *Beck Zoltán*: Adjon Isten minden jót ez új esztendőben... . Ünneplő népszokások Békés megyében. Orosháza, 1989; *Beck Zoltán*: Egyszer Mátyás király... . Történeti mondák, anekdoták, históriák. Orosháza, 1996; *Beck Zoltán*: Vitális Imrénének véres a fokosa. Békéscsaba, 1988; Orosháza néprajza. Szerkesztette: *Nagy Gyula*. Orosháza, 1965; Orosháza története. Szerkesztette: *Nagy Gyula*. Orosháza, 1965; Parasztlelet a Vársárhelyi-pusztán. Szerkesztette: *Nagy Gyula*. Békéscsaba, 1975.

- A végzősök PPT-t készítenek felmenőikről és a vidékhez kötődő kiválóságokról. Időszalagon, két- és háromdimenziós térképeken, digitális mappákban összegzik a hagyományörző programok során megismerteket. Családkutatásukhoz Gyulára látogatva kapnak lendületet: a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárában.

A református iskola pedagógusainak törekvéseit az ide kötődő diákok tehetik mérlegre, ahogyan náluk hitelesebben sem igazolhatná azokat senki. Közösen használták múltidézésre a 2020 tavaszán bevezetett online oktatást is. A családok együttléte rég nem volt lehetőséget kínált családkutatásra, beszélgetésekre, anyaggyűjtésre. 2020-ban elmaradtak a településalapítás évfordulójához kötődő rendezvények. A gyerekek fantáziájának azonban nem állhatták útját lakásuk falai. Elképzelték, hogy mit mondanának diákpolgármesterként az ünneplőknek.

Nagy sora van az időnek, így az elmúlt 277 esztendőnek is Orosházán. A történelmi sorsfordulók mellett itéletidő és egy-egy tűz hagyott nagyobb nyomot az itteniek emlékezetében. A szorgalom és az összefogás, a bölcs józanság és a szelíd szándék azonban mindig erőt adott az újramegzéshez és tisztos folytatáshoz. Ami hamarosan a most még iskolapadokban ülők dolga, ezért alapvető a református iskola hagyományörző pedagógusainak ügyszeretete, elkötelezettsége.

Bárdos Zsuzsa

HÍREK

Somogy Polgáraiért Díjat kapott Bodó Imre. Vízkeresztkor csendben ünnepelte Somogy a megyecímer adományozásának 523. évfordulóját, mert a koronavírus-járvány miatt elmaradtak a megyehét programjai. A megyei közgyűlés még szeptemberben döntött az elismerések odaítéléséről, így azokat nemrégiben nyilvánosságra hozták. Rangos elismerésnek számít a *Somogy Polgáraiért Díj*, amelyet – mások mellett – Bodó Imre dombóvári nyugdíjas agrármérnöknek, helytörténésznek, a dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület elnökének ítelték oda.

Nemzeti emlékhely lett a rákosmezei Királydomb. Nemzeti emlékhellyé nyilvánították a rákosmezei Királydombot a Miniszterelnökséget vezető miniszter javaslatára. A törvénymódosítást az Országgyűlés 2020. december 16-án 169 igen szavazattal, egyhangúlag fogadta el. Az előterjesztés indoklása szerint a középkori Magyar Királyság országgyűléseinek hagyományos színhelyét jelentő rákosmezei Királydombot a kollektív feledés és a beépítés veszélye fenyegeti. A Királydomb a főváros X. kerületében, a Nagyicce utca, Pilisi utca és Dorogi utca által határolt területen helyezkedik el. Rákos mezeje a későbbi évszázadok emlékezetében a magyar nemzeti szuverenitás és népképviselő szimbólumává vált, már az Árpád-kortól kezdve országos gyűlések, királyválasztások, valamint országos döntések megszületésének helyszíne volt.

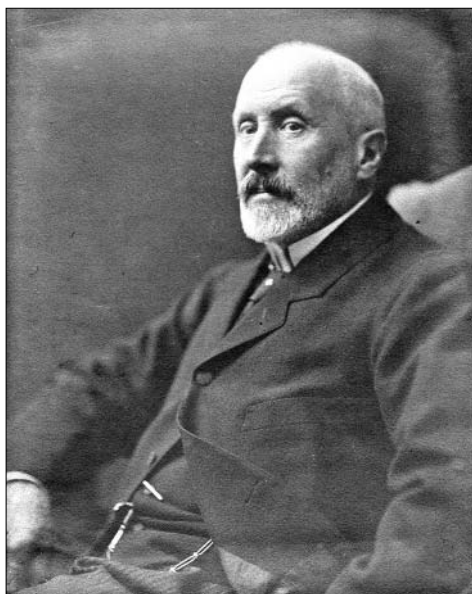

Eötvös Loránd mindenkié

A Honismeret 2019/5. száma Eötvös Loránd halálának 100. évfordulója alkalmából hat írással (Pozsonyi József, Szabó Zoltán, Csath Béla, Kovács László, Kis Domokos Dániel, Molnár Andrea szerzőségével) tisztegett emléke előtt. Ezek egyike sem, de Eötvös korábbi méltatói sem szólnak arról a tényről, hogy gyermekéveitől lényegében haláláig kapcsolatban volt a magyar földtannal (geológiával), földtani szakemberekkel, illetve az ezeket összefogó társadalmi szervezettel, a Magyarhoni Földtani Társulattal. S hogy e kapcsolat meghatározó szerepet játszott életében s a geofizika tudományának születésében is. E kapcsolatról s még néhány feledett/alig ismert róla szóló tényről szöveg írásomban.

BÁNYÁSZROKONSÁG¹

A földtan, a bányászat iránti érdeklődés családi örökség, talán azt is mondhatjuk, a génjeibe rögzült tulajdonsága is lehet Eötvös Lorándnak. Báró Splényi Béla a XIX. század második felének neves bányamérnöke önéletírásában² említi rokonságát az Eötvös családdal. Ugyancsak ő említi, hogy az Eötvös család fölmenői révén rokoni kapcsolatban volt a birodalom legmagasabb rangú bányászati főtisztviselőjével, Svaicer Gábor főkamara-gróffal, felesége Eötvös Katalin révén. Ezzel lehet kapcsolatban, hogy atyjával, Eötvös Józseffel való levelezéséből kitetszik, hogy atyja gondolkodott azon: a párizsi bányászati akadémiára küldi tanulni gyermekét.

MAGYARHONI FÖLDTANI TÁRSULATI TAGSÁGA

Atyja 1853-ban lépett be a Magyarhoni Földtani Társulatba, haláláig tagja volt annak, s tudjuk, hogy a társulati szakmai előadásoknak, főleg Kovács Gyula előadásainak is látogatója volt. Édesanyja testvérbátyja (Rosty Pál) a társulat ún. alapító³ tagja, akinek írása jelent meg *A Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai* 1863. évi II. kötetében. Loránd nyilván atyja és nagybátyja, s feltételezhetően nevelője, Krenner

Eötvös Loránd (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

¹ Bányásznak nevezik magukat már régóta a bányamérnökök is.

² Splényi Béla emlékiratai. A szöveget közreadja és válogatta: *Kendi Mária*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *Fábrí Anna*. Magvető, Budapest, 1984.

³ Esetében ez nem szó szerint alapítót jelentett, hanem olyan személyt, aki a Társulatnak nyújtott támogatása révén tulajdonképpen címzetes alapító tagságot kapott.

József példája nyomán (a társulati tagnévsorok szerint) 1867-ben, tehát 19 évesen lépett be az 1848-ban alakult, ma is működő tudományos egyesületbe. Összesen 52 évig volt a Társulat tagja. Az MTA Kézirattárában lévő hagyatéki anyagaiban kutatva ráakadtam az 1914. évi tagdíj befizetését igazoló „névjegy”-re. Egyébként a hazaiakon kívül külföldi (például észti) geológus barátai is voltak. Nem állíthatom, hogy a róla szóló nagyszámú irodalom egyike sem említi Eötvös földtani társulati tagságát, de a méretes *Eötvös Loránd élete* (1918), az *Eötvös Emlékkönyv* (1930), s újabb keletű tanulmányok sem szólnak róla. A Buday–Budayné-féle 420 oldalas kötet⁴ egy helyütt említi a Magyarhoni⁵ Földtani Intézetet, de a tudományos egyesületet nem.

KAPCSOLATA A GEOLÓGUSSZAKMÁVAL

Kiváló, valóban barátinak nevezhető kapcsolatok fűzték a geológusszakma nem egy képviselőjéhez. Elegendő itt Krenner József, Szabó József, Inkey Béla, Böckh Hugó nevét említeni. Krennernek kiemelt szerepe volt: nevelőként⁶ ő kedveltette meg Eötvössel a földtan tudományát. De épp ingája sikere szempontjából talán legfontosabb kapcsolatát hangsúlyosan kell említenünk: Böckh Hugó geológust, a Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatóját. Lóczy Lajos geográfus-geológust a Balaton jegén végzett méréseiről megemlékezve a barátjának nevezte. Eötvös 50 éves földtani társulati tagsága alkalmából a Társulat 1917. február 7-én tartott 67. közgyűlésén iglói Szontagh Tamás elnök e szavakkal emlékeztetett erre: „Báró Eötvös Loránd egyetemi tanár úr, Ő Excellenciája ötven év óta tagja Társulatunknak. Kimagasló s hazánk határait is messze túllépő és nagyszabású tudományos munkásságát nem vagyok hivatva itten méltatni, de azt hiszem, mindnyájunk őszinte megnyilatkozását tolmácsolom, amikor a feletti örömeinknek adok kifejezést, hogy Ő Excellenciája ezt az évfordulót teljes szellemi és testi erőben és munkabírásban érte el. Az isteni gondviselés tartsa őt meg továbbra is.”

S említeni kell, hogy több visszaemlékezés szerint Eötvös akadémiai elnökként segítette (anyagilag is) a Társulat kebelén belül működött Földregzési Bizottságot is. Az 1917. február 7-i közgyűlésén elhatározta

Hidrológiai Szakosztály alapítását. Később megválasztotta vezetőségi, illetve választmányi tagjait is, köztük Eötvös Lorándot.

Eötvös Loránd földtani társulati tagságát igazoló „névjegy” (MTAKIK Kézirattár)

„GEOLOGICUS KIRÁNDULÁSOK”

Több, róla szóló életrajzi műben találunk hivatkozást ezekre, az általa „geologicus”-nak nevezett kirándulásokra, de arra nincs utalás, hogy ezek mögött az említett családi háttérrel, s persze a barátta lett Kren-

4 Buday Tibor–Budayné Mosonyi Klára: „A fizika fedelme”. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

5 Helyesen: Magyar Királyi...

6 A *Honismeret* emlékező írásai nem említik Krenner nevét.

neret is kereshetjük. Annymira nem, hogy a Nagy Béla-féle biográfia, amely fejezetet szentel Krenner és Eötvös barátságának, nem is említi e kirándulásokat, pedig többen Krenner is részt vett. Eötvös Loránd leveléből idézek: „*Karlsbadból Pest 1868 Aug. 17. Kedves atyám! Bejöttem a városba, hogy itt jövő utazásomra vonatkozólag némi előkészületeket tegyek. – Krennert felszólítottam utazna velünk; az által az úti költség ugyan kissé nagyobb lesz – de hasonlíthatatlanul többet fogok tanulhatni – különösen mert a Bihari hegységeket Rézbánya körül ő már közelebről ismeri. – Tehát Nagyg s aztán az Aranyos mentén Rézbányába a tulajdonképeni utazási terv...*” 1864-ben a Felvidéken tett „geologicus” kirándulást. Földtan iránti érdeklődése az eggbelli szénhidrogén-kutatások (ld. Csath Béla *Honismeret*-beli írását is) idején írásaiból visszatükröződően érzékelhető.

A BARLANGKUTATÓ

Eötvös egyész életében vállalkozó, mondhatnánk merész természetű volt. Egyetemista korában, apjával való levelezéséből tudjuk, részt akart venni egy spitzbergáki expedícióban, s kiváló hegymászó is volt. Erdélyi „geologicus” kirándulásai egyikén Krenner József és Keleti Gusztáv⁷ festőművész barátja társaságában meglátogatta a Bihar-hegységi szkerisorai barlangot. A barlang különleges, jeges volta már korábban is ismert volt. Így Eötvös erről már korábban tájékozódhatott, akár Schmiendl 1858. évi, akár Nagy Lajos 1863. évi leírásából. Nagy Lajos cikkének címe is árulkodó: *Die Eishöhle von Scerisora*. Tehát Eötvösék tudták, mire vállalkoznak, Eötvös nyiladozó tudós elmével nyilván kereste a magyarázatot a barlang jeges voltára s ezt helyben, a barlangban vélte megtalálhatónak. A *Vasárnapi Ujságban* 1869-ben megjelent írásában⁸ (*A scarisorai jégbarlang*) hosszasan igyekszik a fizika törvényeiből levezetett magyarázatát adni⁹ a jegesedésnek. A Buday házaspár könyvében ezt megemlíti, de azt nem, hogy pontos, nevezéktani szempontból is, földtani szempontból is korrekt leírást ad a látottakról, a cseppkövekről, a barlangot befogadó kőzetekről, miként a karsztról mint jelenségről is. Megfigyeléseit nyilván pontosította, mert mint említi, a barlangot már előző évben is meglátogatta. Úgy tűnik, érdeklődése a barlangok iránt később is megmaradt. Nem tudjuk hol, de azt kell hinnünk: járt zombolyban¹⁰ is. Másképp ui. nem alkothatott volna magának képet ezekről a valóban sajátos karsztos képződményekről. Cholnoky¹¹ geográfus-professzor említi ugyanis, hogy a „rendkívül szabályos kürtők létezésére boldogult Eötvös Loránd báró hívta fel a figyelmemet s felszólított, hogy keressem meg a magyarázatukat”. A zombolyokba való – feltételezett – lehatolása során jól hasznosíthatta hegy- és sziklamászó tudását, gyakorlatát. Megjegyzem, hogy Kis Domokos Dániel¹²

7 Keleti Gusztáv (1834–1902) festő és műkritikus, az MTA I. tagja (1874).

8 *B. Eötvös Loránt*: A scarisorai jégbarlang. Vasárnapi Ujság XVI. 1869. 49. sz. 672, 673–675. Az 1854–1921 között megjelent kiadvány ismeretterjesztő volt. Apjának hét írása jelent meg benne, Lorándnak egy.

9 Krenner a dobsinai jégbarlangot ismertető írásában (1874) említi, hogy a barlangot 1868-ban b. Eötvös Loránd „igen vonzólag irta le s egyszersmind először világította meg tudományos alaposággal” a *Vasárnapi Ujság* 1869. évi folyamában (Krenner József Sándor: A dobsinai jégbarlang. K. M. Természettudományi Társulat, Budapest, 1874. 19.). Eötvös írását a *Báró Eötvös Loránd élete és tudományos működése* c. többszerzős kötet is felsorolja (tudományos) dolgozatai között (Fekete Jenő–Mikola Sándor–Pekár Dezső–Rybár István–Tangl Károly: Báró Eötvös Loránd élete és tudományos működése. Matematikai és Fizikai Társulat, Budapest, 1918).

10 Független aknabarlang.

11 *Cholnoky Jenő*: A barlangokról. (A karsztjelenségek). A természettudományok elemei. K. M. Természettudományi Társulat, Budapest, 1944.

12 *Kis Domokos Dániel*: A természetszerető Eötvös Loránd. Levéltári és kéziratári kutatások. Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 116. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Budapest, 2017.

a hegymászó Eötvösről írva a barlangok, zsombolyok iránti érdeklődéséről nem szól. Érdekes, hogy a Buday–Buday-né féle monográfia kivételével az említett kötetek, s Nagy Béla Krenner-biográfiája¹³ sem említik Eötvösnek Krennerrel közös szkerisorai barlangtúráját. Igaz, mind az 1918. évi, mind az 1930. évi tisztelegő kötet az Eötvös-tanulmányok között felsorolja Eötvös szkerisorai cikkét. Kiss Domokos Dániel *Honismeret*-beli cikkében említi, hogy Eötvös a dobsinai jégbarlangról is készített fényképfelvételeket.

BAUXITOKAT VIZSGÁLT?

1893-ban Eötvös Loránd vője, Szalay Imre¹⁴ wocheinitet¹⁵ ajándékozott a Földtani Intézetnek. Feltételezem, hogy apósának is adott. Fölmerült bennem¹⁶ a lehetőség, hogy paleomágneses vizsgálatai során az akkori idők különleges követ, a bauxitot is megvizsgálta. Közül húsztizedeje a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában ismeretlen, szakmám számára figyelemre méltó Eötvös-kéziratot leltem (ld. az alábbiakban). Halála után évtizedekkel egy új Eötvös-kézirat föllelése megengedi a gondolatot írásban is megfogalmazni, miszerint hagyatékaiban további ismeretlenek-feldolgozatlanok is lehetnek, talán a bauxitvizsgálatokat igazoló is.

EÖTVÖS ÉS AZ ÁSVÁNYINYERSANYAG-KUTATÁS

Eötvösnek a geológusokkal való kapcsolata valóban sorsdöntő volt. Sorsdöntő reá nézve is, de a geofizika s a földtani kutatás jövőjét illetően is.

Szabó¹⁷ írása több vonatkozásban bemutatja Eötvös és a geológusok, elsősorban Böckh Hugó viszonyát. De Böckh szerepének meghatározó voltát nem említi, miként más szerzők, köztük Pekár¹⁸ sem. Erre a jól tájékozott kortárs, Rozlozsnik¹⁹ írása világít rá. Mint írja: Böckh „*buzgólkodása révén sikerült az Eötvös ingát a szénhydrogénkutatások szolgálatába állítani. A dolog először nem is ment egészen simán. A teljesen ideálisan gondolkodó Bárány Eötvös kezdetben tudományos műszerének mintegy profanizálását látta abban, hogy mérési eredményeit földtani feltevések alapján fúrások telepítésére is akarják felhasználni. Eötvös maga pl. a Kecskemét környékéről készült izogammás térképén kiadódó formákat eredetileg a tenger fenekén található orográfiaival hasonlította össze. Böckh viszont ezekben a pleisztocén és holocén takaróval elfödött neogén brachiantiklinálisokat sejtette. Böckh érvei előtt nagy tudósunk mégis meghajolt s 1917-ben Böckh Hugó »Brachiantiklinálisok és dómok kiutatása torziós mérleggel végzett nehézségi mérések adatai alapján« című, s e téren korszakalkotó munkájában már Egbell környékének izogammás térképét közölte s megindult az Alföld ÉK-i részének geofizikai felvétele is.*”

Hasonló értelemben fogalmaz Göbel²⁰ is: Eötvös mérései „*először tudományos jellegűek. Dr. Böckh Hugó geológus ösztönzésére kezdik mind nagyobb mértékben a geológia segédtudományaként felhasználni.*”

13 Nagy Béla: Krenner József. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.

14 1894–1916 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.

15 A bauxit egyik korai megnevezése, főleg a német nyelvterületen.

16 Tóth Álmos: Eötvös mágneses szuszeptibilitást mért bauxiton? Magyar Alumíniumipari Múzeum Baráti Körének Lapja 38. sz. 2008. március, 26–27.

17 Szabó Zoltán: Eötvös Loránd, a geofizikus. *Honismeret* 2019. 5. sz. 9–18.

18 Pekár Dezső: Gravitációs mérések. In *Fekete J.–Mikola S.–Pekár D.–Rybár I.–Tangl K.* i. m. 147–187.

19 Rozlozsnik Pál: Nagysúri Böckh Hugó élete és munkái. *Földtani Közöny* LXI. köt. 1931. 15–36.

20 Göbel Ervin: Geofizikai kutatások hazánkban. *Földtani Értesítő* 1939. 69–72.

Az is Eötvösnek a geológusokhoz való viszonyát jelezi, hogy a legelső terepi mérések a Balaton jegén Lóczy Lajos geológus-geográfus, földtani intézeti igazgató javaslatára történtek.

TELLŰR, BUNSEN, KRENNER ÉS EÖTVÖS

Apa és fia levelezéséből tudjuk, hogy Eötvös József egy mázsa erdélyi tellúrcet szerzett fia kérésére tanára, Bunsen²¹ számára.

Az elem neve még egyszer fölmerül. „*Tellur*” jelíggel adta be Krenner pályaművét 1908-ban a Semsey-pályázatra. A pályázat témamegjelöléseiben és megítélésében minden bizonnyal kiemelt szerepe volt akadémiaelnökként Eötvös Lorándnak.

A SZOCIÁLIS GONDOLKODÓ

Az MTA Kézirattárában egy, mint utóbb kiderült, a tágabb értelemben vett szakmám által nem ismert, 1868-ban íródott Eötvös-kéziratra bukkantam.²² Nem tudjuk, Eötvös milyen megfontolásból készítette. Az írás bemutatja az erdélyi ércolvasztó kemencéket (*hutákat*) s az ott dolgozó *hutmányok* (kohászok) életét. Idézek egy részletet: „Az Erdélyi érczes hegyesség egyik vidékén, értem a Verespatak-Offenbányait ilyenféle viszonyokkal találkozunk – Veres-patakon nyomor mutatkozik – Offenbányán pedig az éhség az uralkodó – úgy hiszem e bajon az Offenbányai huták felállítása által²³ némileg segítve lenne.”

Az 1893. évi, Arany Jánosra emlékező akadémiai beszédéből²⁴ is kicsendül, hogy becsülte a kétkezi munkát: „Toldi nemes embernek született, karja mégis a munka által lett erős a kard-forgatásra...” – mondta. A kortárs Kozma Andor költő pedig a „*Legemberségesebb nagy embernek*” nevezte őt búcsúversében.

EÖTVÖS ÉS A TUDOMÁNYOS-TÁRSADALMI EGYESÜLETEK, TÁRSASÁGOK

Az MTA Kézirattárában Eötvös Loránd kéziratái között számos dokumentumot találtam, amelyek az alábbi egyesületekben való tagságát²⁵ jelzik: „Photo-Club” (Magyar Amateur Fényképezők Országos Egyesülete); Magyar Turista Egyesület; Magyar Tanítók Turista Egyesülete; Állat- és Növény-nemesítő Társaság; Magyarországi Kárpát-Egyesület; Magyar Nyelvtudományi Társaság; Országos Magyar Kertészeti Egyesület; Országos Magyar Gazdasági Egyesület; Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület; Magyar Történelmi Társulat; Magyar Tisztviselők Országos Egyesülete; Magyarországi Bajtársi Szövetség; Műbarátok Köre; Nemzeti Casino; Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Természettudományi Szövetsége; Üllői Vadásztársulat; Deutscher und Oesterreichischer Alpin-Verein;

21 A heidelbergi egyetemen kémia tanára volt.

22 Eötvös Loránd: Hasznos-e az Offenbányai huták életbeléptetése? A kéziratot felfedezte és sajtó alá rendezte: Tóth Álmos. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat 2003. 1. sz. 38–40.

23 Tehát, ha az állam munkát adna ezeknek az embereknek. Az ún. szociális bányászat a Monarchia területén több helyütt működött. Eötvös nyilván erre célzott.

24 Eötvös Loránd, 1893: Emlékszavak Arany Jánosról az MTA közgyűlésén 1893. május 14. Idézi Környei Elek (szerk.): Eötvös Loránd. A tudós és művelődéspolitikus írásaiból. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964.

25 Molnár Andrea Honismeret-beli írása is említi Eötvös „számos klubtagsági igazolványát” az Akadémia Kézirattárában.

Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Institut zu Berlin. A felsorolás jelzi, hogy Eötvös valóban mindenkié volt.

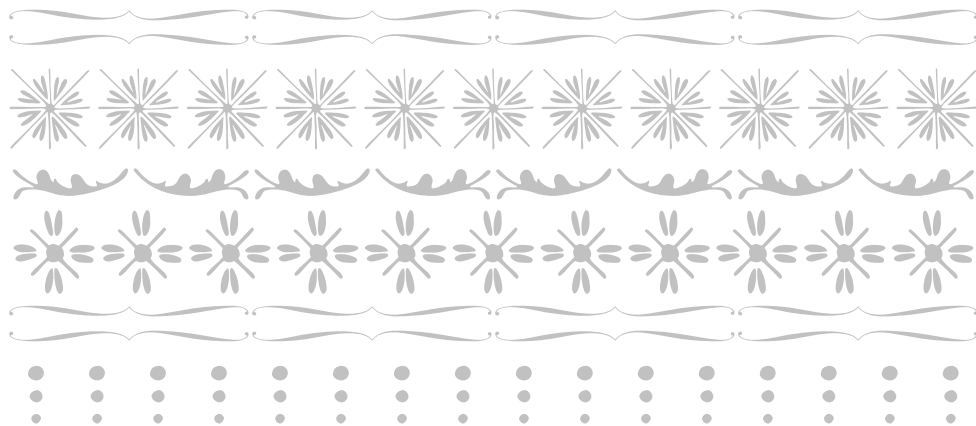
Mikola Sándor a felsortakat nem említve jelzi az Eötvös által alapított Mathematikai és Fizikai Társulat elnöki, az Uránia magyar tudományos társaság tiszteletbeli elnöki, a Természettudományi Társulat alelnöki és a Magyar Írók Segélyegyletének elnöki tisztségét.²⁶ Fröhlich Izidor emlékbeszéde is utal Eötvös ravatalánál „*más egyesületeti*” tagságokra, de a Magyarhoni Földtani Társulati tagságát ő sem nem jelzi.²⁷

S említeni kell, hogy egyik alapítója volt (1890) az ún. Kis Akadémiának, amely főleg tudósok baráti köre volt s még 1940-ben is működött. Tagjai közül Ballenegger Róbertet, Zsivny Viktort, Koch Sándort említem, akik a Magyarhoni Földtani Társulatnak is aktív tagjai voltak.

AMIKET NEM LEHET NEM EMLÍTENI

Ott találjuk nevét minden idők egyik legnagyobb magyar lexikonvállalkozása, a *Pallas* szerzői között. Magyar szaknyelvi kérdésekről levelez geológusokkal (Szabó Józseffel) – írja Vadász Elemér.²⁸ Nevét őrzi ásvány (lorándit), holdkráter, az Alpokban hegycsúcs, Erdélyben barlang. Említést érdemel, hogy Eötvös akadémiai elnökként sok nekrológ szerzője volt. Az „*Eötvös mindenkié*” gondolat indokoltságát mutatja, hogy Gombocz Zoltán nyelvtudós, akadémikus, volt Eötvös-kollégista javaslatára készült el síremléke, közadakozásból 1932-ben.

Tóth Álmos

26 Mikola Sándor: Életrajz. In Fekete J.–Mikola S.–Pekár D.–Rybár I.–Tangl K. i. m. 257–283.

27 Fröhlich Izidor (szerk.): Báró Eötvös Loránd Emlékkönyv. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930.

28 Vadász Elemér: A magyar földtan útja Szabó József nyomában. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.

HAGYOMÁNY

A miskolci kocsonya

Az elmúlt emberöltő alatt megkülönböztetett figyelem fordult a kulturális örökség lokális és regionális elemei felé, amelyek különböző szinteken szervezik maguk köré a közösségek tradicionális és nem ritkán „kitalált ünnep”-eit. Különösen a kisebb-nagyobb csoportok karakterjegyeként számon tartott ételek és italok jelentősége nőtt meg, amelyek a helyi vagy a megyei értéktárak listájától akár a hungarikumok sorába jutottak. Ezek főszereplői a falunapok, kortárs karneválok „kitalált hagyomány”-ának, és meghajtói a helyi turizmusnak is. A maguk helyén ezek éppen úgy márkanévként jelenhetnek meg, mint a nemzeti örökségünk részét képező, nemzetközi hírű termékek. Jelentőségüknek megfelelően számos konferencia és tudományos közlemény foglalkozott ezeknek az elemeknek a létrejöttével, változásával és a vonatkozó hagyomány működésének törvényszerűségeivel.¹ Jelen közleményben csupán arra szeretnék rávilágítani egyetlen ilyen elem segítségével, hogy ezeket a jelenségeket a történeti múltjukban a különféle társadalmi és gazdasági meghajtók időről időre felemelték, aktualizálták, majd a jelentőségükben nagy visszaesés következhetett, ami akár az elfeledésüket is eredményezhette.

A szólások és közmondások között van egy, amely országosan ismertté tette Miskolc nevét: „*Pislog, mint a miskolci kocsonya*”, vagy „*Pislog, mint a miskolci kocsonyában a béka*”.² A szólás elterjedésében nemcsak a szájhagyomány, hanem két tárgyi emlék is szerepet játszott. Szendrei János várostörténeti monográfiájában közzétett egy miskolci kiadású képeslapot: a pincei asztal mellett kucsmás atyafi ül, előtte tányér, s abban jól látható egy béka. A felszolgáló mellényes, kalapos, pipás borosgazda meglepődésében csaknem kiejti kezéből a borospalackot. Egy másik, szintén Miskolcon, 1912-ben készített rajzról nyomott képeslapon hasonlóan főszereplő az asztalon lévő tányér, cipó és borosflaska. Az asztal mellett meglepődött, szűrt és süveget viselő „vendég” ül, mellette pitykés-mellényes, árvalányhajas kalapos, kárörvendő, vagy inkább jót derülő polgár, no meg a meglepődéstől fejéhez kapó vendéglős.³ Ezek a képeslapok főleg az 1910-es évektől vitték országszerte hírét a *miskolci kocsonyának*. A szólás ismertségét erősítő másik fontos tényező az volt, hogy a XIX. század végén Hollóházán tömegmérétekben kezdték el gyártani a keménycserép majd a porcelán miskolci emléktányért, ami a kocsonyába ragadt békát ábrázolta, általában „*Miskolci emlék*” vagy „*Pislog, mint kocsonyában a béka*” felirattal. A két világháború között több száz, talán több ezer ilyen tárgy, emlék vitte hírül a miskolci kocsonya legendáját. De hogy az eset megtörtént-e, vagy pislogott-e a kocsonyában a béka, mind a mai napig nem derült ki. Az viszont igen, hogy a miskolciaknak régtől fogva kedvelt eledele volt a kocsonya, s mint ilyen, a sokadalmakon kívül a korcsmákban, vendéglőkben is feltalálták, nem beszélve az avasi, tetemvári pincékről, pincézésekről.

1 Az említés szintjén: *Fejős Zoltán* (szerk.): A turizmus mint kulturális rendszer. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998; *Pócs Éva* (szerk.): Rítus és ünnep az ezredfordulón. L'Harmattan–Marcali Városi Helytörténeti Múzeum, Budapest, 2004.

2 O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Gondolat, Budapest, 1985.⁴460.

3 Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. Miskolcz, 1911. V. kötet 445–446.

*Keményserép tányér a békával
a XX. század első feléből*
(A miskolci Herman Ottó Múzeum
gyűjteményében;
Mészáros Viktória felvétele)

A kocsonya szavunk a halból készült kocsonyával összefüggésben 1544-től ismert a magyar nyelvben. Ekkortól enyvanyagban dús, állati részekből főzött, rezgő, puha tömeggé merevedett ételértettek, értünk alatta.⁴ Az ismeretlen eredetű szó első miskolci előfordulására 1790-ben bukkantunk. Egy tanúkihallgatási jegyzőkönyvben az egyik tanú vallja, „hallotta másoktól, hogy midőn Kőmives József lármázott házának feltöréséért, akkor a gyanúsított, Vig Mária odahaza nem volt, hanem a Piaczon árult kocsonyát”.⁵

A kocsonya a XVIII. században a miskolci piacon és vásáron a házi készítésű étkek közé tartozott. Elterjedésének feltételeit és keretét – hasonlóan a vendéglátás más javaival – a város földrajzi helyében és gazdasági helyzetében kell keresnünk.

Miskolc a magyar Alföld és a Felföld közötti forgalomban betöltött kapu jellege miatt évszázadokig rendkívül intenzív átmenő forgalmat bonyolított le. A *Búza tér* (*Búzapiac, Búzavásár tér*) a XVIII. század elejétől fokozatosan vált a gabonaforgalom központjává, és a XVIII–XIX. század fordulóján a vásárok idején már az a térség volt a gabonakereskedelem fő helyszíne. Egyre

bővülő szervezete és rendje alakult a gabonaforgalomnak, amit a XIX. század folyamán már gabonatőzsde, tartalékmagtár és különféle funkciójú objektumok segítettek. Miskolc azonban nem csak a gabonaforgalmáról volt nevezetes, hanem a lisztjéről és a belőle süített különleges minőségű kenyéréről is, amit a XIX. századi leírások a város sajátos karakterjegyének tartanak.⁶ Hasonlóan jelentős forgalmat indukált a történeti nagytájak között zajló állatkereskedelem is. A XIX. század derekán már öt országos vásár és heti két piaci nap erősítette a sokadalmat, ami azokon a napokon szinte egyetlen piacterré alakította az egész települést.⁷ A javak szállítására sajátos fuvarosréteg szakosodott, amelyik jellegzetes státust képviselt mind Gömör és a felföldi vármegyék, mind Borsod és környéke társadalmában.⁸ A Búza tér környékén sűrű szövetű infrastruktúrája alakult ki a vendéglátásnak is, ami el tudta látni a jelentős forgalmat. A fuvarosok (*furmányosok, furmanok*) jellegzetes szereplői voltak a kereskedelmi terek mindennapjainak, valamint állandó vendégei a vendéglátásra szakosodott kocsmák, fogadók, konyhák, kiszolgáló népek árudáinak is.

Az alaptörténet azonban, ami megteremtette a hagyomány alapját, egy évszázaddal később datálódik, s Szendrei János leírásában a következőképpen olvasható: „A vasúti forgalom megnyitása előtti időkben a Gömör vidék és Budapest közötti felsőmagyarországi

4 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 515–516.

5 Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentáció, 75.911.1. (Bodgál Ferenc kézírata 1975. 2.). Vö. *Dobrossy István: A miskolci vendégfogadók és vendéglátás története 1745–1945.* Borsodi Kismonográfiák 21. Miskolc, 1985. 129.

6 *Dobrossy István: Piac, vásár, sokadalom Miskolcon. A Búza téri Vásárcsarnok története.* Miskolc, 2002. 111–152.; *Glósz József: Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014. 67.

7 *Gyulai Éva: Topográfia és városkép.* In *Faragó Tamás* (szerk.): *Miskolc története 1702–1847-ig.* III/1. kötet. Miskolc, 2000. 57–150.; *Viga Gyula: Gömör és Miskolc. Megjegyzések a „felföldiség” és a Sajó-völgy áruforgalmának néprajzához.* Ház és Ember – A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 28–29. Szentendre, 2017. 211–224.

8 *Viga Gyula: Az észak-magyarországi fuvarosok.* (Egy sajátos „vállalkozói” forma a hagyományos árucserében). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. (1989) 383–407.

kereskedelmet többnyire gömöri fuvarosok, úgynevezett furmányosok közvetítették. Miskolc városa ezeknek közbenső állomása volt. Itt rendszeren a Szentpéteri kapuban lévő Szarvas, Törökfő és a Magyar huszár című kisebb vendégfogadóknak szállottak meg éjszakára. Egy felső-gömöri tót furmányos is a Magyar huszárba tért be a napszálltakor. Vacsorát kért a korcsmárosnétól, még pedig kocsonyát. Az asszonyka, kit a nép fantáziája bizonyos, szemmel látható tekinteteknél fogva Potyka Kati becézésű névvel ruházott fel, mindjárt sarkon fordult és a ház alatti sötét pinczéből felhozott egy tányérral. Eleibe tette a vendégnek. A tót atyafi takarékos étvágygal neki lát a vacsorának, és először is a tányér közepéről kikandikáló húst akarja konzumálni. De egyszerre csak ijedten ejti el a villát és így kiált fel: – »Jáj, jáj, korcsmárosné, annak a kocsonyának szeme is van, sag úgy hunyorgatya felim!« Potyka Kati asszony odabokázott és elhülve konstataulta, hogy igazat szólt a vendég. Egy izmos termetű béka, mely majdnem derékig a kocsonyába volt fagyva, esdeklő pillantásokat vett feléjük a szabadulásért. – »No, ennek pechje volt!« – mondá Kati flegmatikusan és a tűzhelynél kiengeztelte a fagyos jószágot, mely ezután ismét jól érezte magát a »körülményekhez képest«. A különös jelenet nagy hahotát keltett, s jóidőre kompromitálta a miskolci kocsonyát, és azóta sok koponyát vertek be miatta.»⁹

Az 1920-as, 1930-as években a miskolci kocsonya és a beledermedt béka története új életre kelt és országosan ismertté vált, aminek az egyik meghajtója Miskolc turisztikai szerepének megváltozása volt. A trianoni határok megvonása, Kassa elvesztése után kifejezett szándék volt – a rendre felerősödő „nagy Miskolc” elképzeléssel párhuzamosan – a borsodi iparváros hírének és kulturális szerepének megerősítése, amit intézményeinek története is igazol.

Erősítette ezt a Bükk közeli településeknek, különösen a mai Bükkszentkeresztnek (1940-ig Új-Huta) üdülőfaluvá válása, a Táttra egykor felkapott nyaralóhelyei helyett is. S hozzájárult a téma vizuális gazdagodása is: a már említett békás tányérok mellett, az 1930-as években olyan jeles fényképezészek és kiadók, mint Weinstock Ernő (1893–1985) több képből összeállított, divatos, mozaikos anizsokat jelentettek meg Miskolcra, ahol a város ismert attribútumai mellett – az Erzsébet tér a Kossuth szoborral, fölötté az Avas református templomának és óratornyának tömbje, a Rákóczi-kilátó, a Deák tér a Szentháromság ortodox templommal és az erdőkincstári palota karakteres homlokzatával – látható az olykor a képeslap egyik felét elfoglaló kocsonyás tányér és a béka figurája.¹⁰

**Képeslap a béka ábrázolásával Miskolcra
az 1920-as évekből**
(A szerencsi Zempléni Múzeum gyűjteményéből)

⁹ Szendrey i. m. 446.

¹⁰ Számos ilyen képeslapot őriz Szerencsen a Zempléni Múzeum gazdag kollekcója. Ezen a helyen köszönöm meg Majoros Judit adatait és a rendelkezésemre bocsátott képet.

A történet természetesen jelen volt látens módon a város második világháborút követő évtizedeinek emlékezetében is, amint arról egy, a históriáról informálódó felmérés anyaga tanúskodik. A beküldött válaszok a városi folklorizáció tanulságos együttesévé álltak össze. Akik ismerték Szendrei János leírását, annak történetszín helyét a Szentpéteri kapu egykor volt vendéglőjébe helyezték. Volt, aki az egykori Három rózsa szállodában, más a Vörösrák vagy a Zöldfa vendéglőben vélte megtörténni az esetet. Voltak, akik a Korona nagyszállóban képzeltek el a „csúfos” históriát, de felvetődött a Búza tér környékén még a régi időkben idéző Hági vendéglő is. Felsorolták mellettük a miskolci, különösen az avasi pincéket, az „áldozatok” között volt fuvaros, hétköznapi polgár, de még országgyűlési képviselő is. Egyesek még egy fogadásra is emlékezni véltek, aki az eset után szegényében öngyilkos lett.¹¹

Béka a Kocsonya Fesztivál forgatagában 2016-ban
(Bujdos Tibor felvétele)

Kocsonya nevű családok voltak, s a rendezvény információs fóruma volt a bál hajnalán megjelenő *Kocsonyaújság*. A fő attrakciók közé tartozott kezdetektől a kocsonyafőző-verseny, amelynek fő díja a hatalmas dísztál, amely az egykori, kocsonyába fagyott békát idézte. Az már a gasztronómia körébe tartozik, hogy hányféle húsból, milyen díszítéssel, s milyen terítéssel készültek a mesterszakácsmunkák. (Jóllehet a kocsonyaünnep nagyon sok érdeklődőt vonzott, 2014–2019 között nem rendezték meg a bejáratott formában.) A kocsonyába fagyott béka – egy időre – „visszatért” tehát a miskolci valóságba, a *névtelen béka* (*Brekus anonymus*) kabalafigurája a „kitalált ünnep” turisztikai szimbóluma lett. Példája tanulságos a hagyományhoz való viszony és XXI. századi aktualizálása szempontjából.

Viszóczky Ilona

¹¹ Dobrossy i. m. (1985) 131–132.

¹² Miskolci kocsonyafesztivál. – Wikipédia, http://hu.wikipedia.org/wiki/Miskolci_kocsonyafesztiv%C3%A1l#2012

Isten házai és szolgálói

Piarista Kilátó Központ

Egy megújult kolostorépület Vácott

A magyar történelem több mint ezeréves helyszíne Vác. A város kiemelkedő pontján már az Árpád-korban felépült egy vár és püspöki székesegyház is. A magyar krónika szerint ezt a székesegyházat I. Géza királyunk alapította. 1077-ben itt temették el. Az első székesegyházat 1241 virágvasárnapján a tatárok pusztították el. Ezután gótikus stílusban építették újjá a székesegyházat. Báthory Miklós püspök 1474-től reneszánsz stílusban építtette át a székesegyházat és a püspöki palotát is. 1543-ben foglalták el a törökök Vácot, a székesegyházat még 1541-ben lőpor robbantotta fel. A török időkben több ostrom is zajlott a váci várért, egyes részeit többször felrobbantották.

A ferences rend tagjai már Assisi Szent Ferenc életében megjelentek Magyarországon, első rendtartományukat 1239-től Magyarországi rendtartománynak nevezték. 1523-ban a nagykáptalanon két rendtartományt alakítottak ki a magyarországi ferences kolostorokból. A mariánus vagy Szűz Máriáról nevezett rendtartományt és az obszerváns kolostorokból az Üdvözítőről nevezett rendtartományt (Szalvatoriánus Provincia,¹ kb. 70 kolostor). A következő századokban a reformáció és a török hódítás miatt a ferences kolostorok száma is csökkent. 1689-ben a török alóli felszabadulás után a két rendtartomány határát a Szokolca–Nyitra–Vác–Duna vonalban határozták meg. A középkorban számos ferences, szalvatoriánus kolostor volt a Duna mellett, ezután a határozat után egy sem maradt, ezért többször kérték a váci püspöktől, hogy Vácott letelepedhessenek. Kérésük 1719-ben talált meghallgatásra, amikor gróf Althann Mihály Frigyes váci püspök a várat a ferenceseknek adományozta. Az 1719. április 14-én kelt okiratban a püspök hivatkozik azokra a szolgálatokra, melyeket a katolikus hit fenntartására tettek a ferencesek a váci egyházmegyében a török időkben és a reformáció terjedésének megakadályozására.² A másik ok, hogy „a nevezett Üdvözítő tartományának a Duna-folyó partján még sehol sem volna építve kolostora, ahova a saját épületeik és szükségükre és az egész rendtartományára szolgáló anyagokat és a már mondott folyón szállíttatni szokott egyebeket is lerakhatnának és megőrizhetnének.”³

A területet 1719. május 3-án, Szent Kereszt feltalálásának ünnepén adták át ünnepélyes keretek között a ferences rendnek, ezért a ferencesek elhatározták, hogy az új templom – és kolostor – titulusa a Szent Kereszt lesz. Egy keresztet is felállítottak az építendő templom helyén. A romok mellett egy ház (később sütőház) is állt, amelybe beköltözhettek az első szerzetesek.

1 Provincia Hungariae O.M.S. Francisci Strictioris Observantiae sub titulo Sanctissimi Salvatoris.

2 Ezt a királyhoz intézett felterjesztésében így fogalmazta meg a püspök: „Azon iszonyú papszükség, melyben a török iga által oly hosszú ideig elnyomott megyém tényleg még maig is szenved, oda indította az én kedélyemet, hogy a lelki segítségről, mindazon juhocskáim lelki üdvére, kik a sz. római kath. anyaszentegyházban léteznek benn, mind pedig az azon kívül tévelygőkére, tőlem telhetőleg gondoskodjam.” (Karcusú Antal Arzén 1887. 159–160.)

3 Uo. 160.

1721-ben tették le a templom alapkövét. Építését adományaival gróf Koháry István segítette, ugyanis 20 000 „rénusi” (rajnai) forintot adományozott a templom felépítésére és további 10 000 forintot a kolostor fenntartására. Az építőmester Urban Linz kőműves volt. 1726-ban a templom szentélye és a kolostor város felőli része elkészült és felszentelték. A kolostorba ekkor 4 szerzetes és 3 laikus testvér költözött (Csaszta Ráfael házfőnök, Tuchinsky Miklós hitszónok, Kartoffel Lajos német hitszónok s Lipták Dénes alamizsnagyűjtő. Továbbá: Heblink Sándor, Várady István s Wizi András segéd társak). Hat évvel később már rendtartományi gyűlést is tartottak itt. 1731-ben a váci székház (rezidencia) megkapta a konvent rangot, első gvardiánja Szilágyi Balázs lett. 1732-ben a szalvatoriánus rend egyik iskolája is a kolostor falai között működött, bölcsészetet tanultak itt a növendékek. A XIX. században a boszniai rendtartományból is érkeztek ferences papnövendékek. A század második felében a szalvatoriánus növendékek a váci gimnáziumba jártak, a kolostor már csak a lakásukul szolgált.

1741-ben kezdték a Duna felőli szárnyat építeni és 1751-ben fejezték be a kolostor építését. Az 1740–41. évi pestisjárvány miatt szünetelt az építkezés. A kolostorból két szerzetes vállalkozott a betegek közötti szolgálatra, Blahó Pius és Dull Ferenc, akik a járvány áldozatai lettek. Őket a templom előtti téren 1739-ben emelt kereszt tövében temették el.

Az 1751-ben elkészült templom főoltárképén nem a Szent Kereszt látható, ugyanis gr. Koháry István tiszteletére az ő védőszentjét, az első vértanút, Szent Istvánt ábrázolja, számos más szent társaságában. Az oltár 3286 forintba került és 1729-ben készült. A legújabb művészettörténeti kutatás szerint Falkoner Polikárp budai festőművész és Hörger Antal szobrász munkája. Az egyik leggazdagabb díszítésű magyarországi barokk oltár a tizennégy képpel és tizenkét szentet ábrázoló szoborral. A mellékoltárok építése 1727-ben kezdődött a Páduai Szent Antal-oltárral. Napjainkban a XVIII. századi oltárok közül néhány nincs meg, illetve az oltárképet lecserélték. Például a Szent Anna-oltárból Szent Kereszt-oltár lett, az Órangyalok oltára a kép cserélése után Szent József-oltár lett.

Az alapító püspöktől, Althann Mihály Frigyesztől egy Szent Kereszt-ereklyedarabot kaptak ajándékba. Althann Károly püspöktől egy Páduai Szent Antal-képet, amelyet ő Itáliában Bari városában kapott ajándékba a ferencesektől. A lorettói kápolnában egy XVIII. századi czeszochowai kegykép másolata volt, amely jelenleg a jobb oldali oldalhajó falán látható.

A templomhajó nagy részét 1757-ben építették. Adományokból 1759-ben készült el a tető. A templom 1760-ban készült el. 1761-ben áthelyezték a főoltárt, megszüntetve ezzel a mögötte lévő sekrestyét és karzatot. 1766. július 27-én történt a templom felszentelése.

A kolostorhoz a XVIII. század végétől ipari tevékenység is kapcsolódott, hiszen egy ferences posztógyár működött itt. Az összes magyarországi ferences – nemcsak a szalvatoriánus – rendtartomány tagjai számára itt készítették a szerzetesi ruha anyagát a XIX. század közepéig.

1926-ban Horváth Zénó⁴ létesítette a Kapisztrán Nyomdát a váci kolostorban. 1938-ban a kvadrumot vasbeton födémmel beépítették a nyomdagépek számára. A Kapisztrán Nyomdáról a ferences naptárban írták: *„Régente csendes klastromban, lúdtollal rajzolgatták a pergamenre őszbe borult szerzetesek a szép betűket, de ma már a váci ferencesek zárdájának ősi falai között, fiatal barátok ólombetűket szedegetnek sorba naphosszat és a zárda csendjébe belemorajlik a gépek dübörgése, amint a szépen nyomtatott papírost dobálják ki maguk-*

4 Horváth Imre Zénó (Nagyatád, 1890–Vác, 1934) 1925-től a fegyház lelkésze is volt. A váci kolostor gvardiánja is volt kétszer.

ból.⁵ 1948-ban például a 22 laikus testvér közül tizenhatan dolgoztak a nyomdában, illetve a könyvkötészetben és a három szerzetes közül is ketten a nyomdában tevékenykedtek: Kováts Rajmund volt az igazgatója és Unyi Bernardin.

1950. szeptember 6-án az ÁVH ebben a kolostorban is megjelent, de a szerzeteseket innen nem szállították el, „csak” a szerzetesi ruha viselésétől fosztották meg őket. Az év végével felszámolták a nyomdát és az épületet ebben az évben, az államosításkor a honvédség kapta meg.

A XX. század második felében a híres Váci György könyvkötőműhelye volt a kolostor épületében. A gyógynövények mellett a templom történetével és felújításával is lelkesen foglalkozott Szabados Anzelm, korábban ferences szerzetes, 1970-től a Szent Kereszt-templom plébánosa. A kolostor melletti területet ezért róla nevezték el „Anzelm-kert”-nek.

1978-ban a Pest Megyei Levéltár váci részlege kapta meg a kolostor épületének nagy részét, amely 2004-ig működött itt, 2006-ban üritették ki. A ferences rend 1992-ben visszagyengyelte a kolostor épületének tulajdonjogát, amit 2004-ben kaptak vissza.

1912-ben kezdődött a váci vár régészeti feltárása, amit 1962-től folytattak. 1978–2002 között Tettamanti Sarolta végzett ott ásásokat. Ezután egy évtizedig nem végeztek feltárásokat, de a kutatógödröket nem temették be és ezek helyenként a kolostor és templom stabilitását veszélyeztették, repedések jelentek meg a falakon. 2013–2015 között Batizi Zoltán végzett a helyszínen feltárásokat. Lehet, hogy megtalálta I. Géza sírjának helyét.

2016-ban a régészeti feltárások befejeztével kezdődött meg a váci ferences kolostor felújítása. A külső felújítás után a belső megújításra is sor került, mely 2020 tavaszán fejeződött be, hogy az épület a Kilátó Piarista Pályaorientációs és Munkaerőpiaci Fejlesztő, Módszertani Központ megfelelő központja legyen. Ez a központ a két rend együttműködésének keretében jött létre és 2018. január 31-én alakult meg. „A Piarista Kilátó Központ küldetése a különös személyes figyelmet igénylő tanulók, fiatalok életpálya-tervezésének támogatása, képességeik oktatás-nevelési környezetben történő kiteljesedését segítő kutatások lebonyolítása és a munkaerőpiacon való sikeres elhelyezkedésük ösztönzése egyénileg kísért módon, a mindenkori tudományos és technológiai eredmények által legmagasabb szinten biztosított eszközök, módszerek útján és a közösség megtartó és megerősítő ereje által.”⁶ A felújított kolostorépület a Piarista Kilátó

A váci Piarista Kilátó Központ (Az intézmény archívumából)

5 Missziós naptár 1929. 117.

6 <https://www.kilato.piarista.hu/bemutakozas/intezmeny/>

Központ az életpálya-tervezés segítését szolgáló egyéni és csoportos foglalkozások helyszíne lesz a különös személyes figyelmet igénylő gyermekek és fiatalok számára, amelyben egy módszertani műhely is működik. A Piarista Kilátó Központ különlegessége egy robotikaműhely, amelyet a fejlesztések során használnak. A valamilyen akadályozottsággal küzdő ifjak mellett a nem tanuló, kallódó fiatalok segítése is a központ célja.

A Piarista Kilátó Központ váci épületét a piarista rend alapítójának, Kalazanci Szent Józsefnek az emléknapiján, 2020. augusztus 25-én adták át.

Fábián Borbála

Felhasznált irodalom. *Dercsényi Dezső–Granasztói Pál*: Vác. (Városképek–műemlékek). Budapest, 1960; *Harsányi István*: Váci ferences kolostor és templom, építéstörténeti tudományos dokumentáció. Kézirat, 2016; *Karcsú Antal Arzén*: Vác város története. VIII. Az egyházmegyei intézetek és kolostorok. Vác, 1887, https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Vac/; „Késő maradékainknak tétessen jegyzésben”. Írásos emlékek Vác város múltjából, 1074–1990. Összeáll.: *Horváth M. Ferenc–Pintér Tamás*, Vác, 1996; *Korhecz Papp Zsuzsanna*: Franciscus Falconer pictor Budensis. Szabadka, 2017; *Lachegyí Máté*: Romokból támadt barokk virágoskert. A váci ferences templom és oltárai. Vác-alsóvárosi Szt. Miklós Plébánia, Vác, 2016; Missziós naptár: Mi a Kapisztrán Nyomda? Páduai Szent Antal missziós naptára 1930. évre. IV. évf. Vác, 1929; *P. Szabados Anzelm*: A feloszlítás Vácott. „Te meztelen Krisztus, hol hagytad az ingedet?” Ferencesek a feloszlítás idején. Összeáll.: *Kálmán Peregrin*. Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum In Hungaria–Magyar Ferences Források. Budapest, 2000; Schematismus almae provinciáé Joannis A Capistrano Ordinis Fratrum Minorum S. P. N. Francisci In Hungaria. Budapest, 1948; *Szabó György Piusz*: Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez. Budapest, 1921.

Dabasi Halász Mária, az alsódabasi római katolikus templom alapítója

Alsódabas „a Halászok Mekkája”: tudósított a *Pesti Napló* örökényi levelezője 1872 márciusában.¹ Az idő múlása igazolta az anonim szerző találó megállapítását, hiszen valóban ritkaságszámba megy, hogy egy település hagyományait, identitását oly mértékben egyetlen család határozza meg, mint a mai Dabas esetében a Halász família.²

A református hiten álló, címeres nemeslevelüket katonai érdemeikért 1669. szeptember 24-én I. Lipót királytól elnyerő Halász család³ tagjai eredendően szarvasmarha- és gabonakereskedelemmel szereztek vagyonukat. Gulyákat legeltettek a törökdúlás után a hatalmas pusztákon és azt nagy hozzáértéssel, busás haszonnal tették, az egykori alsónémedi jobbágysorból Pest vármegye módos tőzsérei közé emelkedtek. Kezdetektől fogva haladó

1 *Pesti Napló*: A Deák-párt köréből. 1872. március 23. 2.

2 *Czagányi László*: A dabasi Halász család. In *Kerekes László–Tapodi Katalin* (szerk.): Építészeti értékek Dabason. A klasszicista kúriák múltja és jelene. Dabas, 1999. 75.

3 *Halász Bálint*: Halász (dabasi és gyóni). Családtörténeti jegyzetek 1914. Családtörténet 37.

nézeteket vallottak, kiváltképpen, hogy a vagyon a közjó szolgálatának felelősségével is jár. Szép számban kerültek ki soraikból nagy hazafiak, politikusok és katonák, de akadt köztük akadémikus és művészi vénával megáldott irodalmi tehetség is. Befolyásuk révén elsősorban a megyei közéletet irányították, de olykor az országos folyamatokra is hatással voltak. Templomokat építettek, alapítványaikkal oktatási intézményeket támogattak, tehetséges szegény sorú fiatalokat tanítottak. A személyes példaadás mintájára a familia honleányai körében is több zsinórmértékül szolgáló precedenst találunk, melyet dabasi Halász Mária templomalapító tevékenységével kiválóan lehet igazolni.

„*Mari kisasszony*” a Halász család leszármazási táblájának szűkre szabott adatai szerint Halász György (1767-1841) és Jakabházy Zsófia harmadik gyermekeként született, Zsuzsanna nővérét és Dániel bátyját követően.⁴ A hiányzó adatok pótlására irányuló kutatást megnehezíti, hogy a Halász családnak ezt az ágát adoptálás bonyolítja.⁵ A Dabasi Református Egyházközség keresztelési anyakönyve szerint a három gyermek közül elsőként Zsuzsanna látta meg a napvilágot 1811. január 7-én, őt Dániel követte 1812. március 30-án, Mária pedig a család legkisebb gyermekeként 1822. július 13-án született. A „*mai Lakos doktor, Szent István és Kossuth László u. által határolt családi telken*” éltek, ahol később a katolikus templom, majd az iskola is helyet kapott.⁶ Bakfis korában szemtanúja volt a bebörtönzött Kossuth Lajos 1838 októberében Alsódabasra költözött családja mindennapi életének, akik alig néhány száz méterre laktak tőlük. Tapasztalatait 1902-ben, nyolcvanéves matrónaként így idézte:

„Igen. Egészen tisztán emlékszem rájuk. Ott laktak a mai Pollák-féle házban. Abban az időben ez a ház a Bényey fiskális háza volt. Később nővére, Bényey Erzsébet örökölte, aki gyengeelméjű lévén, valami pesti fiskális ember volt a tutora. Ettől Oláh Józsefné tulajdonába ment át a ház, szintén örökség útján.

Azt is elmondta Szucsánszkyne, hogy Bényey semmi bért nem fogadott el Kossuthéktól s hogy ő – Szucsánszkyne – naponta látta a Kossuth lányokat vagy cselédjüket, mert kerti veteményeket, túró, tejfölt hordattak tőlük. Ilyenkor rendszeren megkérdezte a még akkor fiatal *Mari kisasszony*, mit csinál a néni (Kossuthné) vagy a tekintetes úr (Kossuth László). A cseléd rendszeren azt felelte: »Ír, meg olvas, aztán sokat szomorkodik.« Az öreg Kossuth valóban rendkívül sokat bánkódott Lajos fiának a sorsa felett s gyakran mondta helybeli öreg uraknak, hogy szeg a koporsójában és szomorú sorsa viszi a sírba.⁷

Családjában – testvéreivel együtt – a tradícióknak megfelelően református nevelést kapott, azonban felekezeti hovatartozásában változást okozott, amikor eladósorba kerülve a helyi gyülekezet akkori kurátora minden reménye ellenére nem őt vette nőül.⁸ Szerelmi

Halász Mária, Nagy László műve
(A szerző felvétele)

4 Halász i. m. 1914. 40.

5 Czagányi László: A régió kalendárium. Dabas, 1994. 62.

6 Czagányi László: Emeltetett 125 éve Isten dicsőségére. Dabas, 2009. 15.

7 Gróf Vay Sándor: Kossuth Lajos családja. Pesti Hírlap 1902. szeptember 19. 9–10.

8 Várady József: Dunamellék református templomai. Sajószentpéter, 1993. 49.

bánata a katolikus felekezet irányába fordította: a felsődabasi római katolikus Szucsánszky György (1828–1904) földbirtokosnak adta kezét és áttért a katolikus hitre.

A sári plébánia filiájaként működő felsődabasi katolikus templom szentmiséit látogatta, hiszen Alsódabason a katolikusoknak nem volt temploma, bár építését a település népességének és felekezeti összetételének XIX. század közepi, majd kiegyezés utáni alakulása mindinkább indokoltá tette. A majorsági birtokokon egyre többen kerestek munkát és a főként katolikus szegényparaszti rétegek beköltözésének hatására fokozatosan a katolikus felekezet javára változtak az arányok. Olyannyira, hogy a századfordulón az 1360 fős katolikus népesség már a 2147 lelket számoló település lakosainak 63%-át adta.⁹

Az alsódabasi katolikus templom szükségességét Halász Mária az elsők között ismerte fel. A fennmaradt adatok azt mutatják, hogy az alapítás kezdeményezésének gondolata nem ötletszerűen, hanem évekig tartó, megfontolt döntés alapján született. Több, helyi nagyvonalú adományozás megörökített indítékának ismeretében állítható, hogy elhatározásában szerepe volt házassága gyermektelen voltának is. A katolikus templom alapításának tervéhez megnyerte az akkor még református Zsuzsanna nővére támogatását, és első lépésként közösen kezdeményezték a kolerajárványban 1866. október 6-án, 54 évesen, nőlenül, végrendelet hátrahagyása nélkül elhalálozott Dániel testvérük örökségének javukra történő, oldalági rendezését. A Pestvidéki Királyi Törvényszék 1879. június 30-án tárgyalta folyamodványukat és helyt adott annak. A törvényszék 1879. július 5-i hirdetménye gyóni és felsődabasi illetőségű ingatlanok telekkönyvi adatait tartalmazza, 45 napot adva az öröklés más érdekeltjeinek igényük bejelentésére.¹⁰

Az örökség rendezésével 114 kataszteri hold ingatlan vagyon állt össze az alsódabasi plébánia alapítására, az egyházi eljárás megindítására.¹¹ Sári község plébánosának, a *Historia Domust* nagy lelkiismeretességgel és alapossgal, magyar nyelven vezető Begyáts Lénárdnak (1832–1910) köszönhetően tudhatjuk, hogy az adományozási okmányt Zimányi Alajos pest-budai királyi közjegyző fogalmazta és Markovics Lázár váci kanonok szentesítette 1881. október 29-én.¹² Ebben az okmányban Halász Zsuzsanna és Szucsánszky Györgyné Halász Mária összes ingatlan vagyonukat az Alsódabason szervezendő római katolikus plébánia javára örök alapítványként adományozták. A birtok telekkönyvi kivonatai a Váci egyházmegyei hatósághoz kerültek. Chobot Ferenc (1860–1931) névtárának adata szerint a templom és plébánia létesítésére az alapítók a 114 kataszteri holdon felül 10 000 koronát is hagyományoztak.¹³

Rövidesen, 1881. november 10-én Halász Zsuzsanna is áttért a katolikus hitre, majd öt hónappal később, 1882. április 11-én, életének 71. évében, hajadonként jobblétre szenderült. Temetése a családi sírboltba április 17-én, a római katolikus egyház szertartása szerint történt.

A váci székesegyházi káptalan az alapítványt még az 1881. évben elfogadta azzal a kötelezettséggel, hogy Alsódabason római katolikus templomot épít Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. A testület minden körülményt mérlegelve Mónosfay Gyula balassagyarmati építész tervrajzát fogadta el, a kivitelezést pedig váci vállalkozókra, Hajdu József kőművesre és Filser Ferenc ácsmesterre bízta. Számításuk alapján a soroksári téglagyárban megvásároltak 240 000 darab téglát, amelyet Alsódabasra szállítva 1883. június 26-án hozzáfog-

9 Czagányi i. m. 2009. 12–14.

10 Budapesti Közlöny: 19703 Hirdetés. 1879. július 5. 5308.

11 Czagányi i. m. 2009. 15.

12 Pásztor Győző: A Sári plébánia 300 éve. Kucsák Könyvkötészet és Nyomda, Vác, 2016. 18.

13 Chobot Ferenc: A Váci Egyházmegye történeti névtára. Első rész. Az intézmények története. Vác, 1915. 282.

tak a templom építéséhez.¹⁴ Az építkezés teljes költségigénye 35 294 forintot tett ki,¹⁵ ehhez az összeghez Halász Mária még további 5000 forinttal járult hozzá. A templom hajóját már 1883. december 12-én befedték, míg a toronyra 1884. május 29-én került fel ünnepélyesen a kereszt. Az alapkövet Pröbtszl Pál újhartyáni plébános, kerületi esperes helyezte el a szentély ívezetes alapjának középpontjában. Az alapkö üvegcsövébe emlékirat és a forgalomban lévő pénznemek kerültek, melyeket a torony keresztjének gömbjébe is beillesztettek. A templomépület végül 1884. augusztus 30-ára, minden szempontból tökéletesen felszerelve elkészült. Neszveda István (1811–1890) püspök, váci nagyprépost 1884. szeptember 20-án ünnepélyesen megáldotta és nyilvános istentiszteletre átadta a Halász testvérek adományából épült alsódabasi katolikus templomot. Az építkezést felügyelő Begyáts Lénárd plébános feljegyzése: „*Nem tudok elegendő hálát adni a jó Istenemnek azon kegyelméért, hogy igénytelen személyemet választotta és bízta meg ezen dicső Szent hajlék építése körüli felügyelettel. [...] Legyen áldott az Ő Szent neve és Boldogságos Szűz Máriáé, melynek tisztelőtére a templom fel van szentelve.*”¹⁶

Az új templom előre nem látható és rögzített érdemlő folyamatot indított el a helyi felekezettek körében. A díszes istenházát a felsódabasi katolikusok – a saját, 1829-ben épült templomuk szomorúan roskadozó deszkatornya tudatában – azonnal sóvárogva nézték. Templomuk bővítésére, főként új torony építésére közadakozást indítottak, és a költségek fedezetére szükséges 3091 Ft összeghez még az uralkodó, I. Ferenc József (1830–1916) is juttatott 100 forintos segílyt a magánpénztárából.¹⁷ A gyors és széles körű együttműködésnek köszönhetően Begyáts Lénárd plébános már 1885. május 31-én felszentelte az új tornyot.

Az alsódabasi katolikus templom impozáns tornya a helyi reformátusokat is döntő elhatározásra bírta, ugyanis az ő templomuk 1793-ban még csak kis toronnyal épült,¹⁸ bár emelésének szükségessége a sok évtized alatt számtalanszor felvetődött. A leghatározottabban és legkitartóbban dabasi Halász Bálint (1775–1858), jó nevű pesti ügyvéd szorgalmazta, aki 1813 és 1818 között a jeles drámaíró, Katona József (1791–1830) principálisaként írta be magát a magyar irodalom történetébe. Halász Bálint 1854. május 22-én kelt végrendeletében külön megemlékezett erről a célról: „*Az alsó Dabasi Reformátusok temploma tornyának magosabb*

***Az alsódabasi római katolikus templom
1909-ben (Korabeli levelezőlap,
a szerző gyűjteményéből)***

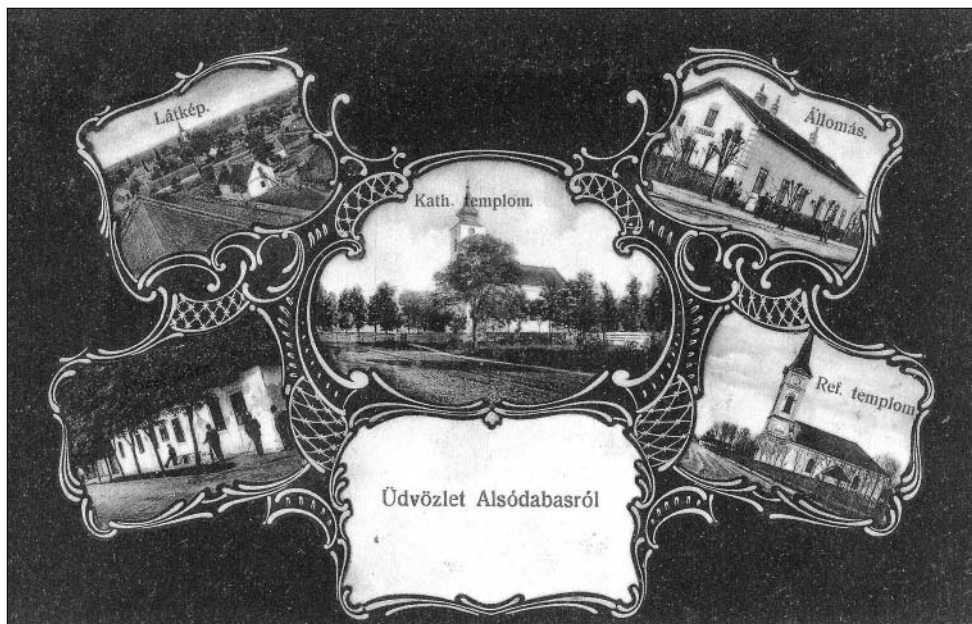
14 Pásztor i. m. 2016. 19.

15 Chobot i. m. 1915. 282.

16 Pásztor i. m. 2016. 20.

17 Budapesti Közlöny: Nem hivatalos rész. 1885. december 20. 2.

18 Várady i. m. 1993. 49.

A község XX. század eleji üdvözlőlapja, centrumában a katolikusok templomával (Korabeli levelezőlap, a szerző gyűjteményéből)

*emelésére hagyok 100 – száz ezüst forintot: mely summát az Eklésia külön adja ki költsön kamatra, külön kezelje minden esztendőben kamatjából a tőkét szaporítsa, míg a fölylebb emelés meg történne.*¹⁹ A katolikus templom építése – mely ráadásul éppen a református-ságát feladó és a gyülekezetet elhagyó Halász Mária jóvoltából valósult meg – kimozdította a holtpontról a torony ügyét, összefogásra ösztönözte a Halászokat. A közadakozás élére dr. Halász Géza akadémikus (1817–1888) állt, akinek vezetésével 1888-ban – még augusztusi váratlan halála előtt – 4000 Ft építési költségből megvalósult a torony emelése.²⁰ Egyúttal annak vélelmezett indokaként megszületett a szájhagyomány útján terjedő helyi legenda is, miszerint Halász Mária szerelmi bosszúból építtette a katolikus templomot, és kifejezetten úgy, hogy annak tornya pontosan öt méterrel magasabb legyen, mint a reformátusoké.²¹

A nemes célú adományozás gesztusa ugyancsak érdekes utóéletet eredményezett a felsődabasi Szucsánszky családban is. Elsőként Halász Mária sógora, Szucsánszky Gyula (1830–1895) postamester, gyógyszerész, földbirtokos hagyományozott a felsődabasi Szentháromság-templomra és plébánia alapítására 48 000 koronát, továbbá 111 kataszteri hold földet.²² Az ő postamesteri működése és előzékeny alakja is felkeltette a már idézett gróf Vay Sándor figyelmét, mint arról az egyik tárcája tanúskodik.²³ Öccse halála után nyolc évvel pedig maga Szucsánszky György uram is nagy döntést hozott, melyről több sajtóorgánium hírt adott. Közülük az *Alkotmány* tudósítását teljes terjedelmében megismerhetjük:

19 Forrás: Pest Megyei Levéltár: IV. 77. Végrendeletek és alapítványok levéltári gyűjteménye 1710–1944: 545., Halász Bálint Alsó-Dabas 1854. 22/5.

20 *Czagányi László*: A Dabasi Református Egyházközség története tulajdon iratai tükrében. Dabas, 1993. 28.

21 *Valentynik Ferenc*: A dabasi Kossuth-koszorú története. Lakitelek, 2019. 20–22.

22 *Chobot* i. m. 1915. 282.

23 *Gróf Vay Sándor*: Pestvármegyei rigmusok. Pesti Hírlap 1906. október 21. 33–35.

„Szucsánszky György dabasi nagybirtokos és neje nagylelkűsége mind közelebb hozza a megvalósuláshoz, hogy a vácegyházmegyei Felső- és Alsó-Dabason plebániák keletkezzenek. Az alsó-dabasi plebánia ügye már régebben szőnyegen forog s most fölszínre került igen kedvező körülmények között a felső-dabasié is. Szucsánszky György ugyanis 150 hold földet, saját lakását, 23 000 koronát adományozott a plebániára azzal a kikötéssel, hogy életében magának tartja fenn a haszonélvezetet.”²⁴

A *Religió* katolikus folyóirat felelős szerkesztője, Breznay Béla (1844–1928) hittudor lényegre törő kommentárja jó kiegészítője a híradásnak: „*Hívő lélek, alkotó katolikus!*”²⁵

A haszonélvezet végül még másfél évig sem terhelte az adományt, ugyanis Szucsánszky György rövid szenvedés után, életének 76. évében, 1904. november 18-án elhunyt, s két nappal később a felsődabasi temető családi sírboltjába temetve kapta meg a végtisztességet.

Özvegye három évvel később, 1907. augusztus 28-án, élete 85. évében adta vissza lelkét Teremtőjének. Gyászjelentése szerint özv. Szucsánszky Györgyné szül. dabasi Halász Mária, az alsódabasi római katolikus gyülekezet nagylelkű alapítónője, augusztus 30-án, az alsódabasi családi sírboltban nyert örök nyugalmat.²⁶ Példaadó donációját – testvéreit sem feledve – ma is számon tartja az Alsódabasi Római Katolikus Egyházközség. A templomkapu felett vörös márványlapon aranyozott betűk hirdetik:

†
EZEN RÓM. KATH. SZENTEGYHÁZ
ISTEN DICSŐSÉGÉRE
ÉS A BOLDOGSÁGOS SZŰZ MÁRIÁNAK
MINT MAGYARORSZÁG VÉDASSZONYÁNAK TISZTELETÉRE EMELTETETT
HALÁSZ DÁNIEL, HALÁSZ ZSUZSANNA
ÉS HALÁSZ MÁRIA TESTVÉREK
KEGYES ALAPÍTVÁNYÁBÓL AZ 1884 ÉVBEN

A gyülekezet híven őrzi Halász Mária korabeli arcképét is, mely alapján 2019-ben Nagy László helyi festőművész újabb portrét készített.

Az alapítás 125. évfordulóján tisztelgő kiadványban dr. Bábel Balázs Kalocsa–Kecskemét érseke így emlékezett: „*Mint minden templom, így az alsódabasi is felhívó jel a mai ember számára, egekbe mutató tornya a nagyon földhöz tapadt mai embert a természetfölötti világra emlékezteti. [...] Két nagy jótevő, Halász Zsuzsanna és Halász Mária – a katolikus Halászház – nagy összeget adományoztak templom alapítására, amelyből 1884-ben fel is épült. Előbb Szűz Mária, majd Magyarok Nagyasszonya tiszteletére.*”²⁷

Dabasi Halász Máriát templomalapító tevékenysége kortársai és családja legjobbjai közé emelte. Cselekedete a helytörténeti szempontokon túl kultúrtörténeti és egyháztörténeti jelentőséggel bír, méltó az utókor figyelmére és elismerésére.

Valentyik Ferenc

24 Alkotmány: Új plebániák. 1903. július 5. 6.

25 *Religió*: Apró hírek. 1903. 4. szám. 32.

26 A halálozási adatok forrása az a gyászjelentés, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kinyomtatványtárában őriznek.

27 *Dr. Bábel Balázs*: Ajánlás. Szeretem Uram házad ékességét. In *Czagányi* i. m. 2009. 3.

Jurányi Gusztáv az „amerikai Debrecen”-ben¹

Az első magyar református egyház az Egyesült Államokban az Ohio állambeli Cleveland városában jött létre 1891-ben. A gyülekezet első lelkésze Jurányi Gusztáv volt, aki kulcsfontosságú szerepet játszott annak kialakításában, és a templomuk felépítésében Cleveland „nyugati felében”, a West 32 Street és a Lorain Road sarkán.² Munkája azonban nem volt egyszerű, számos nehezítő körülményt kellett leküzdenie, hogy az első amerikai magyar református közösség létrejöhesse.³

De miért éppen Debrecen? Clevelelanddel, de még jellemzőbben a Buckeye Road nevű városrészrel kapcsolatban visszatérő elem az „amerikai Debrecen” kifejezés. Debrecen neve – a Clevelelandi magyar református gyülekezet történetét megíró tagja szerint – „Jelenti a tiszta magyar felfogás, a minden körülmények között hazafias érzés fogalmát; jelenti a becsületes őszinteség, szókimondó igazságosság fogalmát; és jelenti körülbelül ugyanazt a fogalmat, a mit a másik régi elnevezés: a »magyar vallás« mond a kálvinistákról.”⁴ A clevelelandi magyarok magukénak érezték a párhuzamot, ezt jól mutatja, hogy az évente szép számban tartott magyar társasági, hagyományörző események között rendszeresen voltak „debreceni vásár”-ok is.⁵ Emellett a clevelelandi amerikaiak mindig élén jártak az amerikai magyar közéletben, főleg egyleti, kulturális és egyházi területen. Jó példa erre, hogy az első amerikai magyar heti- majd napilap, a *Szabadság* is innen indult,⁶ és persze az első református közösség is itt jött létre. Így talán nem véletlen, hogy Debrecen „kálvinista Róma” ragadványnevéhez hasonlóan Cleveleland az „amerikai Debrecen” nevet kapta.

Az egyházközség alakulásakor már mintegy harmincöt éve éltek református magyarok a városban. Először a német egyházközségekbe jártak, a német lelkészek pedig szívesen látták a gyülekezeteikben a velük egy hiten lévő magyarokat, ám – épp Jurányi Gusztáv saját feljegyzései szerint – a nyelvi nehézségek miatt nem tudtak velük megfelelően kommunikálni. 1890 elejére érett meg a gondolat a clevelelandi református magyarokban, hogy „egy mindenképpen alkalmas misszionáriust” kérjenek Magyarországról. Ez volt Jurányi Gusztáv.

Az egyházközség jegyzőkönyvének bejegyzése szerint Jurányi 1890. október 12-én kezdte meg szolgálatát, és 1894. október 24-én, önkéntes lemondással fejezte azt be. Amerikai útja

1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 *Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen* című pályázat támogatta.

2 Susan M. Papp: *Hungarian Americans and Their Communities in Cleveland*. Cleveland, 1981. 196.

3 Kovács Ábrahám (Puskás Julianna hagyatékára alapozva) elkészítette az amerikai magyar református lelkészek lexikonszerű adattárát. Ebben Jurányi Gusztáv is kapott egy bejegyzést. Az adattár megjelent önálló kötet formájában (*Puskás Julianna-Kovács Ábrahám: Amerikai magyar református lelkészek életútja adattári rendszerben 1891–2000*. Debrecen, 2017.), de online is elérhető, itt: <https://silver.drk.hu/en/node/283> (Utolsó letöltés: 2020. 06. 13.)

4 Papers of the First Hungarian Reformed Church. Historical Society of Pennsylvania, Microfilm Reel 271-5. A továbbiakban: HSP, R 271-5. A Clevelelandi első magyar református egyház története az első huszonöt esztendőben 1891–1916. Kézirat. 4.

5 Szentkirályi, Endre: *Being Hungarian in Cleveland. Maintaining Language, Culture, and Traditions*. Cleveland, 2019. 36. E kötetéről írt recenzióm a *Klió – Történelmi Szemlélő Folyóirat* 2020/1-es számában olvasható.

6 <https://case.edu/ech/articles/s/szabadsag> (Utolsó letöltés: 2020. 06. 13.)

Pastoral-Register.			
Name des Predigers.	angefangen	beendet	Bemerkungen.
Gustav Jurányi	12. Oct. 1890.	24. Oct. 1894	Önként lemondott

Jurányi Gusztáv adatai az egyházközség jegyzőkönyvében

előtt Pápan dolgozott gimnáziumi tanárként, és „sok helyütt volt ref. segédlelkész”.⁷ Dolgozott Ausztriában is missziói munkásként, amerikai „kiküldetése” után pedig Boszniába került, ahol szintén egyházközség-alapításon és templomépítésen dolgozott. Az évkönyvbe írt saját kezű bejegyzései szerint örömmel fogadta a missziós ajánlatot, ami egyébként is beleillett terveibe. 1890. szeptember 15-én indult el Amerika felé, október 1-jén pedig már meg is érkezett Clevelandbe.⁸ Néhány napos pihenés és akklimatizáció után felkereste gyülekezetét, az ismerkedés után pedig október 12-én már meg is tartotta első istentiszteletét. Ettől a naptól datálódik Jurányi hivatalos lelképásztori tevékenysége. Az istentiszteleten részt vettek számát 150 fő körülire becsülte, akik többségükben férfiak voltak, és nagy lelkesedéssel énekeltek a zsoltárokat. Az erős éneklés még a résztvevő német prédikátorokra is mély benyomást tett.

Ezután az Eire egyházmegye november 25-én tartott gyűlésén megvitatta a „magyar ügy”-et, itt Jurányi is részt vett, bemutatkozott és átadta hivatalos okmányait. Akkoriban az egyházmegye csak külön vizsga elvégzése mellett engedélyezte a lelkési munkavégzést Európában képesítést szerzetek számára. Jurányinak azonban olyan bizonyítványai voltak, hogy ezt a külön vizsgát az ő esetében elengedték, és azonnal felvették az egyházmegye kötelékébe.⁹ Ezzel egy időben a bérezésével kapcsolatos szükséges dokumentációt is felterjesztették a zsinati egyetemes missziós hatósághoz, megerősítésére pedig az 1891 májusában tartott gyűlésen került sor. Ezzel Jurányi Gusztáv hivatalosan véglegesítést nyert az amerikai német református egyház rendes misszionáriusaként.

A szükséges bürokratikus folyamattal párhuzamosan zajlott Clevelandben a magyar egyházközösség kialakítása, melyben Jurányi igen tevékeny részt vállalt. Ez időszak alatt kezdtek felmerülni a szervezéssel kapcsolatos problémák. A szervezés hónapjai során szembetűnt, hogy az istentiszteleteken részt vevő 100–150 fős gyülekezetekhez képest alig szállingóznak a „teljes értékű”, azaz tagdíjat is fizető tagok, vagy ahogy maga a lelkész fogalmazott: „fizető egyháztagokká válni aránylag kevesen vállalkoztak”.¹⁰ Többféle oka is volt a hívek vonakodásának. Voltak, akik azt állították, hogy csak rövid időre érkeztek Amerikába, mialatt az óhazában is fizetik az egyházadót, így nem látják indokoltnak, hogy még Clevelandben is fizessenek. Utólag sokukról persze kiderült, hogy húsz évnél is tovább maradtak a városban. Szintén probléma volt, hogy egyszerűen ellenérzéssel viseltettek az adó formájú befizetésekkel szemben, hiszen Amerikába érkezésük óta gyakorlatilag „el-

7 HSP, R 271–5. A Clevelandi első magyar református egyház története, i. m. 8. (Az ide mellékelt kép is innen származik.)

8 HSP, R 271–5. A Clevelandi magyar ref. egyház évkönyve. Cleveland, 1895. július 15. Bejegyezte: *Jurányi Gusztáv*. 2.

9 HSP, R 271–5. A Clevelandi első magyar református egyház története, i. m. 9.

10 HSP, R 271–5. Clevelandi magyar ref. egyház évkönyve, i. m. 2.

szoktak” az óházában megszokott adóterhektől. Másoknál az jelentette a problémát, hogy Jurányi aláírással kívánta hitelesíttetni minden egyháztag jelentkezését. Ettől sokan idegenkedtek, tekintve, hogy – az egyházközség kéziratos történetének szerzője szerint – „*a magyar ember pedig irtózik nevének aláírásától, mert sokszor megcsalták*”.¹¹ Egyesek nyíltan meg is kérdezték, „*Minék tolakodik ide a pap?*” Voltak, akik még akár súlyosabb tiszteletlenségre is ragadtatták magukat.¹²

Az egyházközség ugyan már 1890 szeptemberétől aktív volt, de az engedélyek beszerzése lassan zajlott, az alakuló közgyűlést csak 1891. május 3-án tartották meg. Innentől létezett tehát hivatalosan az első magyar református egyházközsőség az Egyesült Államokban. A létszám lassú növekedése a jegyzőkönyvek alapján pontosan nyomon követhető, eszerint az egyházközségbe 1891-ben 48-an léptek be, 1892 folyamán 90 főre, 1893-ban pedig 102-re nőtt a taglétszám. Az utolsó bejegyzés Jurányi lelkészségének idején 1894 júliusában történt, amikor két tag lépett be, ezzel 163-ra növelve a teljes létszámot.¹³

A megalakuláshoz szükséges követelmények teljesülése után a következő lépés egy saját templom építése volt, hogy ne a helyi német egyházközösségtől bérelt épületben kelljen tartaniuk az istentiszteleteket. Jurányi e célból főként a hívek körében kezdett tényleges adományokat, illetve erre vonatkozó ígéreteket begyűjteni, de az amerikai és német hitestvérek körében is történt gyűjtés. Ezeket a lelkész saját maga végezte. Munkájának eredményeként 1893. február 12-én sikerült telket vásárolni a templomépítéshez 1280 dollárért. Ez az összeg felerészt magyar, felerészt német és amerikai adományokból gyűlt össze. A két legnagyobb adományt, 200–200 dollárt egy bizonyos Kundtz Tivadartól, illetve a Magyar Református Betegségélező Egylettől kapta a gyülekezet.¹⁴ Maga az építkezés viszont csak a következő évben kezdődhetett el, mert az időközben beköszöntő gazdasági válság miatt az adományok mértéke annyira lecsökkent, hogy még Jurányi megélhetése is nehézkessé vált. 1894 augusztusában már azt is fontolóra vették, hogy a megvásárolt telekre vesznek fel hitelt, hogy legyen pénzük az építkezés elkezdéséhez. Az augusztus 31-én tartott gyűlésen

**Az „Első Magyar Református Egyház”
az Amerikai Egyesült Államokban,
levelezőlap a XX. század elejéről**

meg is hozták a nehéz döntést a hitel felvételére, és emellett még 400 dollárnyi saját készpénzt sikerült előteremteniük. Ezután – mivel az építkezést még az évben be akarták fejezni, így arra igen kevés idő maradt – elsietett lépések következtek: elhamarkodottan választották ki a kivitelezőt („*csak gyakorlatilag, de nem művésziileg volt kiképezve*”), akivel nem töltöttek elegendő időt, hogy pontosan megvitasák az építési terveket. Emiatt az építkezés közben kellett vál-

11 HSP, R 271–5. A Clevelandi első magyar református egyház története, i. m. 9.

12 Uo. 10.

13 HSP, R 271–5. Hivatali kiadványok. Kevert szül., halotti, és esketési anyakönyvek és jegyzőkönyvek, 9–15.: a Clevelandi egyháztagnak.

14 HSP, R 271–5. Clevelandi magyar ref. egyház évkönyve, i. m. 3.

toztatásokat alkalmazni, ami további 200 dollárba került. Ez „többszörös igen kellemetlen vitatkozást okozott”. Végül a viták elülése után, november elejére sikerült felépíteni a templomot összesen 1600 dollárból. Egyúttal – újabb gyűjtésekből – október vége felé bútorokat, templomi székeket, katedrát, illetve harangot is vásároltak.¹⁵ Az ekkor felépített templom még fából készült, a kőtemplom ugyanezen a helyen öt évvel később, már Csutoros Elek lelkészsége idején épült fel.¹⁶

Még az építkezés befejezése előtt, október vége felé Jurányi kérvényezte felmentését, lelkeszi feladatait november 4-i kezdettel át is vette utóda, Harsányi Sándor, aki 1898. január 1-ig töltötte be a pozíciót.¹⁷ Jurányi részben egészségi, részben személyes problémákkal indokolta lemondását, utóbbiakkal kapcsolatban leírja, hogy főként ezek voltak, „melyek munkakedvét lelohasztották”, emellett voltak egyéb okok is, „melyeket e kis rajzban előhozni süükségtelen”.¹⁸ Az utolsó gyűlés, amelyen részt vett, az október 25-i volt, utolsó lelkeszi működése pedig a templom épületének felszentelő ünnepségén történt, november 25-én. Ezen persze már Harsányi Sándor is szónokolt.

Sajnos az első amerikai magyar református egyházközösség alakuló éveiről nagyon kevés jegyzőkönyv tanúskodik, ami furcsa, tekintve, hogy Jurányi Gusztávot nagyon precíz, „tudományok iránt nagy érzékű” emberként írják le. Érdekes, hogy pont a jegyzőkönyvek pontos vezetését hanyagolta el. A lelkeszsége alatt belépett tagok névsora viszont szerencsére megtalálható, és az anyakönyveket is nagy odafigyeléssel vezette. Személyének, karakterének jellemzését az egyház történetét feldolgozó kéziratból idézve érdemes megismernünk: „A kik itt ismerték, mind azt mondják róla, hogy nemeslelkű, emelkedett gondolkodású, a mellett szerény és türelmes ember volt, csendes és alázatos, a ki méltatlan bántalmazásait szelíden viselte. Tudományos képzettségéről sok adatunk van; több nyelvet – némelyek szerint hét nyelvet – beszélt; angolul és még inkább németül már kijövele előtt is tudott; idekint is legnagyobb örömet abban találta, ha hivatalának munkája közben elvonnulhatott a könyvtárakba, és buvárkodhatott theologiai szakművekben.”¹⁹

Rövid, mindössze pár éves Egyesült Államokbeli tartózkodása ellenére Jurányi Gusztáv lelkeszi és egyházszerzői tevékenysége révén az amerikai magyar történelem egyik kulcsfigurájának tekinthető. Kitartó munkával ellenszélben is sikerült keresztülvinnie akaratát és létrehozni az első amerikai magyar református egyházközösséget nem csak Cleveland városában, de az egész Egyesült Államokban.

Rakita Eszter

15 Uo. 4.

16 A csatolt fénykép forrása: <https://i.pinimg.com/originals/68/09/75/68097567f5e76bf1692a07b64fa5223f.jpg> (Utolsó letöltés: 2020. 06. 13.)

17 HSP, R 271–5. Hivatali kiadványok. i. m. 27.

18 HSP, R 271–5. Clevelandi magyar ref. egyház évkönyve, i. m. 5.

19 HSP, R 271–5. A Clevelandi első magyar református egyház története, i. m. 8.

A járványok alakította Pest

A járványok a történelem végezetéig visszatérő jelenségei az emberiség szenvedésekkel teli életének. „Virágzásuk” az összetett társadalmat jelentő civilizáció következtében létrejött városokban következett be. A város az emberi településformák legmagasabb szerveződési szintje, amely lehetővé teszi a nagymértékű egymást fertőzést.¹

SZERENCSÉTLENSÉG BUDÁNAK, SZERENCSE PESTNEK

A XVIII. század elején az országunkba több irányból betörő pestis² a XIV. századtól kezdve visszatérő vendég volt.³ Megtámadta mind Pestet, mind Budát, az utóbbiban azonban nagyobb lehetősége volt a pusztításra. A hódoltság utáni kihalt, falusias Pesten alig 6000-en laktak, s kereskedelme is éppen hogy feléledt az I. Lipót (1640–1705) által 1690-ben szabadalmazott évi négy országos vásáron. Buda, az egykori királyi székhely viszont ekkor már a történelmi Magyarország második legnagyobb városa volt, a „18. század első évtizedeiben 13–16 ezres lélekszámmal dicsekedhetett”, a vásáraitra érkező olasz, német, örmény, zsidó, mohamedán kereskedők pedig ezt alkalmanként még szaporították is. A házak között szabadon kóboroltak a háziállatok, s még az előkelőnek tartott Várban is disznók és kutyák futkároztak. A szemetet lakatlan házakban, tereken tárolták, s köztük nemegyszer rágcsalók is élőködtek.⁴

1709 októberében a Tabánban mindjárt huszonegy halálos áldozatot követelve tűnt fel.⁵ A védekezést ellene – csakúgy, mint Pesten – gr. Kollonits Lipótnak (1631–1707) az orvostudomány akkori állása és az addigi tapasztalatok alapján összeállított pestisrendelete (*Ordo pestis*, 1692) szerint valósították meg.⁶ A vásártereket kihelyezték a falon kívülre, s nemegyszer szüneteltették is az árusítást, takarították a tereket s a koldusok egyénileg nem kunyerálhattak, csak a képviselőjük. A fertőzöttek lakta házakat egy keresztrel, a beteget két keresztrel jelölték meg. Betiltották a nyilvános összejöveleket, a kocsmákat bezárták. A városkapuknál ellenőrök álltak az idegenek útjába, s nem egy városrész 3 éven keresztül hónapokig karantén alatt volt. A szegényeknek járványkórházat, lazarétumot létesítettek a Gellért-hegy lábánál.⁷ Tájékoztató plakátokat ragasztottak ki ilyen, s ehhez hasonló szöveggel: „a dögvész semmi korú, nemű, rendű személyeknek nem enged, ifjat, öreget, szegényt, gazdagot, urat, szolgát, bátort, félénket, erőst, gyöngét, egészségest, nyavalyást, egyaránt megtámad. A szaladókat követi [...] Úgy, mint más egyéb, hidegleléssel, lázzal, borzadállyal jelentkezik [...], csak orvosi tudományok tudói tudják, [...] bizonyos jele: mindegyik lehel ki

1 Magyar László András: Morbid történelem. Valóság 2006. 3. sz. 37.

2 Részben Heves megye felől terjedt át Pest-Pilis-Solt vármegyére, ahonnan Vác irányából jutott el Pestre, majd Budára, részben pedig a Duna jobb partján, Tolna megyéből araszolt észak felé.

3 Schulteis Emil: A magyarországi járványok történetéből, http://mek.oszk.hu/05400/05425/pdf/Schulteis_Jarvanyok.pdf (Letöltés: 2020. május 5.)

4 Poór János: Buda. Pest, Óbuda a 18. században. Budapesti Negyed 6. 1998.2/3. 29–62. online változata: <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00016/poor2.htm>; A Pestre és Budára vonatkozó lakossági adatok forrása az online változatban a második bekezdés (Letöltés: 2020. július 1.)

5 Géra Eleonóra: Az Apokalipszis lovasai Budán (1710–1723). Forráskutatás és Történeti Segédtudományok 19. évf. 2012. 2. sz. [139–160.] 139.

6 Kollonits *Ordo pestis* című rendeletének ismertetése: https://library.hungaricana.hu/en/view/Klasszikus_OrvosiKonyvek_261/?query=lipót&pg=184&layout=s (Letöltés: 2020. május 25.)

7 Korbuly György: Az állami egészségvédelem felé. In Domanovszky Sándor: Magyar művelődéstörténet. Bp., é. n. 395–418.

Buda XVI. századi látképe
(Georg Braun–Franz Hogenberg, 1572; a szerző tulajdonában)

valamely különös szagot.”⁸ A két szabad királyi városban, Pesten és Budán azonban képzett orvos kevés és drága volt, s nem is vállalkozott a gyógyításra.⁹ A gyógyszer: arzénos labdacok, pestispálinka, s gyömbér a szájba; a kezelés: hánytatás, izzasztás, vizeletből készített tinktúra itatása volt.

1710 júniusától, Pesttel ellentétben, ahol a nyár elején már megszűnt az enyhébb lefolyású járvány, Budán a pestis újabb fellángolása következett. A Tabán és a Víziváros után októberben a Várban, majd a következő hónapban a Horvátvárosban és az Országúton regisztráltak sok halottat.¹⁰ Eközben Pesten már a rendes mederben zajlott az élet, s az évi négy sokadalom egyre nagyobb forgalmat bonyolított. Az eddig a budai vásárookra szállító kereskedők ezt tudván, a fertőzött várost kikerülő utakon vagy a repülőhídon (kompon) át, a pesti oldalra vitték eladni árujukat. „*Előző nap 500 megrakott élelmiszer kocsi ment lovakkal és más állatokkal, olcsó árakkal Pestre. [...] s Budán még 34.000 métermázsza liszt vár átszállításra*” – tudósít egy korabeli híradás.¹¹

Ennek következtében az országos pesti vásárok egyre terebélyesedtek, a budaiak pedig sorvadoztak. A budai városi tanács 1775-ben tett még egy utolsó kísérletet a vásári élet fellendítésére, s a pesti sokadalmakhoz alkalmazkodó új időpontokat kértek a királytól. Ezt öt év múlva meg is kapták, de eredmény nem született.¹²

A „*fekete halál*” 1740–44 között, Budát ismét súlyosan érintve, megjárta utolsó országos útját. A pusztításának következményei (népességcsökkenés, elszegényesedés, éhínség), majd pedig katasztrófák (tűzvész, árvizek, kis jégkor) megásták a város sírját az ország vezető szerepének betöltésében. S míg a budai Várat a király, addig Pest városát az ide települt

8 OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, Aprónyomtatvány, 1795.

9 Jelentés a pestisjárvány terjedéséről. MNL PML IV. 1–c/2. 1710/No. 8.1. r.

10 *Géra E.* i. m. 150.

11 *Hanskarl Erzsébet*: Budai, óbudai és pesti hírek a „Wienerisches Diarium” első ötven évfolyamában (1705–1752). Bp., 1939. 49.

12 *Bruckner Éva*: Én elmentem a vásárba, Athenaeum, Bp., 2007. 17.

kereskedők lakták be, akik új kerületekkel bővítették a várost. A század harmincas éveiben jött létre a Felső-külváros (1777-től Józsefváros) és az Alsó-külváros (1777-től Terézváros), amely a XIX. századra a legnépesebb városrész lett. A dinamikusan fejlődő Pest gazdasági központként már a XVIII., népességre pedig a XIX. században Buda elé került. Így fordította meg a pestis Buda és Pest szerepét az országban. Ami az egyiknek szerencsétlenség volt, a másiknak szerencse. Pesten azonban ezzel egyidejűleg létrejöttek a járványok terjedését leginkább generáló tényezők: a nagy lélekszámú lakosság, idegen kereskedők egyre nagyobb tömegű beáramlása, letelepedése, s a rossz higiéniai állapot.

KOLERA TEREMTETTE HIGIÉNIAI LÁZ A VÁROSBAN

A kolera korszakának kiinduló helye, melegágya a Gangesz volt, amelyet a beletemetett hullák, a benne gyógyulni vágyó betegek, s a belefolyó töméntelen szennyvíz táplált. A kór terjedését segítette a kereskedelem kontinenseken is átívelő fellendülése, egyre nagyobb forgalma, amikor az érintkezés még tágabb körökben valósulhatott meg és már nem csak személyek adhatták tovább a fertőzést, hanem az áruk is. Európában önként soha nem lépett fel. Pestre a kolerát 1817-ben a vásárra igyekvő sót szállítók hozták be, s a növekvő létszámú lakosság – a XIX. századra 100 000 fő – között egyre nagyobb pusztítást végzett.

A közlekedési eszközök fejlődése serkentette a járvány terjedését. A XIX. században Magyarországon, főként Széchenyinek köszönhetően a dunai a gőzhajózás beindulása, 1846–47-ben a váci és szolnoki vasútvonal megnyitása, a későbbiekben pedig Pest közlekedési csomóponttá válása többszörösen szabaddá tette az utat a járvány előtt ebbe a városba is.

1831-ben Pest szélkavarta homoktengerében az állatvásárokról berepülő böglyök keringtek,¹³ „iszonyú forráság uralkodott [...], a József-napi vásáron pedig a halottak félig nyílt szekéren egymás hegyén, hátán” – emlékezik Podmaniczky Frigyes.¹⁴ A szállók karantén alá kerültek, az emberek pánikba estek, szélhámusok csodaszereket árultak. A lakosság mozgását korlátozó intézkedések (határ lezárása, városi kordonok, karanténok) lázadásra ösztönözték az embereket. Július 17-én a pesti diákok áttörték a budai kordont. Az elkéseredést fokozta, hogy fertőtlenítés céljából bizmutport szórtak a kutak vizébe, s a lakosság úgy érezte, ezzel meg akarják őket mérgezni. A több megyére is kiterjedt úgynevezett „koleralázadás”-t végül a karhatalom verte le.

1848-ban azonban ismét meglátogatta Pestet a kolera, 49-ben pedig a második hulláma már a magyar honvédséget is pusztította. A járvány a magyar szabadságharc háttérjárányának demoralizálásához vezetett.¹⁵

Az 1866–67-es pesti kolera kitörésének színhelye a terézvárosi aggok menhelye volt (377 ápoltból 81 halt meg). Az ellenőrzés, a rend és az orvosi ellátás elmulasztásáért a város főpolgármestere lett felelősségre vonva. Rottenbiller Lipótot, vádlói szerint, csak a város költségvetésének deficitmentessége érdekelte, nem törődött a veszéllyel és kétségbe vonta a fertőzés lehetőségét is.¹⁶

13 BFL. IV. 1303. f. Pest Város Tanácsának Iratai. V. 103/1873. 1., 4., 5., 6.

14 Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a napló töredékeiből 1824–1844. Helikon, Bp., 1984.

15 Fazekas Csaba: „Égi pallos a döghalál képében”. Kolerajárvány és szabadságharc 1848–49-ben; https://mindennapoktortenete.blog.hu/2020/03/25/kolerajarvany_magyarorszagon_1848 <https://> (Letöltés: 2020. május 22.)

16 Mádai Lajos: A kolera: ma már csak történelem. Budapest 1985. 23. évf. 6. sz. 12–14.

Az 1872-es kolerajárvány két évig tombolt. „*Falu végén vasvilla, mégis beült a kolera*” – mondogatták a városba igyekvők, amikor a település határán egy vasvillás ember jelezte, hogy ott kitört a járvány, s a fertőtlenítő füstölés után többnyire jobbnak látták elkerülni a várost. A biztonság kedvéért ugyan elővették a doktorok ajánlotta pálinkásbutykoszt, amelybe még az indulás előtt fokhagymát és borókabogyót áztattak. Ezek a bűvitalok természetesen nem biztosítottak védelmet, s sokukat elkapta a kolera egyik tünete, az epés hányás. Pesten szünetelt az élet, az 1872-ben a november 15-én kezdődő Lipót-napi vásárt el is halasztották.¹⁷

A kolera Budapesten, beteg szállítása a Vöröskereszt Egylet kocsiján
(Jantyk Mátyás rajza, Vasárnapi Ujság 1892. 42. sz. 720.)

A járványok kitörésének okát az évszázadok folyamán Isten büntetésének tulajdonították, illetve Hippokratész nyomdokain haladva az atmoszférában keresték. Ferenc József a tudomány nagy aranyérmével, majd lovagkereszttel és a *Vaskorona-renddel* tüntette ki a Szent Rókus Kórház főorvosát, Rózsay Józsefet (1815–1885), aki a kolera pusztításáért szintén a levegőt vádolta. Rózsay doktor a szabadságharc alatt kórházi orvosként szerzett tapasztalatai után azonban a hagymáz (tifusz) és a vérhas forrásaként már a csatamezőn elhullott állatok rothadó tetemeit, a kolera forrásaiként pedig a terézvárosi piszkos utcákat, csatornákat, emésztőgödöröket, illetve a Duna-parton bűzlő ganajt okolja.¹⁸ Ez egybecsengett John Snow (1813–1858) angol orvos, epidemiológus korszakalkotó megállapításával, mely szerint a higiéniai elmaradottságban – a kolera esetében a szennyezett vízben – kell keresni a fertőzések eredőjét.

A XIX. századi kolera a higiéniai követelmények eddig nem látott módon előtérbe kerülésével átalakította Pest arculatát, hangulatát. 1886-ban megalakult az Országos Köz-

¹⁷ *Dankó Imre*: A vásárhirdetés. (Vásári plakátok). A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 52. 1971. Debrecen, 1972. 385–413.

¹⁸ *Rózsay József*: Adatok a járványok oki viszonyaihoz. Eggenberger, Pest, 1870.

egészségügyi Egyesület, amely célul a korszerű higiénia kialakítását tűzte ki. Foglalkozott a diftéria elleni oltással és a kolera, valamint a malária kórtanával.¹⁹

1892-ben létesítettek egy fertőtlenítő intézetet a Gyáli úton. Az ott dolgozók munkakörébe a lakások, házak dezinfikálása is beletartozott.²⁰ A szakszerű fertőtlenítést személyekre szívesen pontosan meghatározták. 1894-ben kifejezetten járványos kórházként nyílt meg a Szent László Kórház, ahol az egészségügyi dolgozóknak lakás is volt biztosítva. Ezt megelőzően 1870-ig a Rókus Kórházban ápolták a fertőző betegeket, s ha nagyon sokan voltak, bérelt házakban, a későbbiekben pedig barakképületben helyezték el őket.²¹

A XIX. század második felében jött divatba a pesti épületekben az angolvécé beépítése. A háztartásokban ekkortól alkalmazták porolónak a tollseprűket. Budapest igényesebb bérházainak nagyobb lakásaiban az 1880-as években kezdtek fürdőszobát építeni. 1890-re már a fővárosi házak 70 százalékába bevezették a vizet. S a kézmosás is, mely Semmelweis óta nem talált igazán követőkre, most divatba jött.²²

A kolera mellett a XX. század elején, az első világháború ideje alatt egy új, eddig ismeretlen járvány, a spanyolnátha ütötte fel a fejét.

A MEGVÁLTOZTATOTT PESTI EMBER ÉS KÖRNYEZETE

Az első nagy influenzajárványról, amely végigment Európán, Ázsián, Afrikán, Amerikán, a XVIII. századból tudunk.²³ A XIX. századiak közül az 1889–90-ben²⁴ a Magyarországra is megérkezett orosz nátha elbogatellizálását kissé humorosan így mutatja be az újságíró, Cholnoky Viktor (1868–1912): „1889-ben, azt hiszem februáriusnak elején megjelent egy kurta betűvel szedett kis hír, hogy Péterváron kitört az influenza. Akkor itt nálunk csak az ismerte a nevét, ki Jókainak elolvasta *A Névtelen vár* című regényéből azt a fejezetet, amelyben Cambray viconte-ot megöli az orosz nátha [...] egy hét múlva fellendült a zseb-kendőipar.”²⁵

A sorsfordulót az influenza történetében a spanyolnátha hozta. A spanyolnátha az influenza vírus „A” típusának egyik legelső példánya, amely szövődmények nélkül is tüdővérzést okozott, s a fertőzött csak 1–2 napig élt. Pesten 1918. júniusban észlelték az első megbetegedéseket. Mivel azonban teljesen ismeretlen volt az orvosok számára, csak akkora jelentőséget tulajdonítottak neki, mint egy szokványos influenzának. „Az orvostudomány mai állása szerint nem állapítható meg, hogy mivel állunk szemben. A betegség enyhe lefolyású, elkülönítjük a betegeket, mást nem tehetünk” – nyilatkozott júliusban Szabó Sándor tisztiorvos.²⁶ Nyáron úgy látszott, hogy enyhül a járvány, de szeptemberben ismét fel kellett rá figyelni: „A budapesti tisztii főorvos összehívta a város kerületi tisztiorvosait megbeszélni, hogyan védekezzenek. Utasításba adta, hogy figyeljék az iskolákat, a közhelyiségeket ellen-

19 Kapronczay Károly: Az Országos Közegészségügyi Egyesület emlékezete. Orvosi Hetilap 1986. 28. sz. 1713–1717.

20 Hammer Dezső: Budapest székesfőváros központi fertőtlenítő intézetéről. Orvosi Hetilap. 1910. 41. sz. 731.

21 Domonkos Csaba: Himlő, vörheny, tífusz-járványos betegségek gyógyítására épült a Szent László kórház 125 évvel ezelőtt; http://pestbuda.hu/cikk/20191111_domonkos_csaba_125_eve_nyilt_meg_a_szent_laszlo_jarvanykorhoz (Letöltés: 2020. május 3.)

22 Magyar L. A. i. m. 37.

23 A XVIII. században 3 világjárványról szólnak a híradások (1729–30; 1732–33; 1781–82).

24 1830-ban Ázsiából indulva Oroszországot, majd Európát hódította meg. 1847-ben a Mediterráneumban aratott.

25 Cholnoky Viktor: Kolera. In Kaleidoszkóp. Élet Könyvei, 6. Bp., 1914. 54–55.

26 Valentiny Pál: Spanyolnátha. Budapest, 1918; <https://www.mtaki.hu/koronavirus/spanyolnatha-budapest-1918/13320/> (Letöltés: 2020. június 1.)

örizzék, s ha valami történik, szigorú óvintézkedéseket léptessenek életbe.”²⁷ A Pesti Hírlap szerint felmerült: a főváros vezetősége tüzzön ki húszezer koronás pályadíjat a spanyolnátha kórokozójának kutatására.²⁸

Kosztolányi Dezső *Esti megtudja a halálhírt* című novellája azonban már jól tükrözi a döbbenetet a lakosság körében, amelyet a járványnak a közölt adatai okoztak: „Keze a reggeli újságok után nyúl [...] csupa gyászjelentés meredt rá, fekete keresztekkel, mint holmi fejfaerdő egy temetőben. 178 új haláleset [...] tetőfokon a spanyoljárvány. Nem spanyol – gondolta. – Dögvész, dögihalál. A végítélet ez, a végítélet.”²⁹ Ezekből a sorokból szinte a Jelenések könyve, más néven János apokalipszise misztikus prófétai jövődölésének világvégei hangulata árad.

Kevés az orvos, rossz és felkészületlenek a kórházak. Gyógyszerként a hírlapok az orvosilag ajánlott Marty medicinal cognacot hirdetik,³⁰ a vonatok pedig, amelyeknek végállomása és indulási helye Budapest, hozzák, viszik a fertőzött katonákat.³¹

Októberben a Fővárosi Közgyűlés végre határozott intézkedéseket hoz: a színházakat, mozikat, mulatókat 2 hétre, a kávéházakat két órával korábban, a főiskolát, egyetemet meghatározatlan időre be kell zárni, a vasúti peronokon maximum 4 fő tartózkodhat. Legjelentősebb határozat, hogy száz orvost felmentenek a katonai szolgálat alól.³²

A hatalmat átvevő Károlyi-kormány alatt azonban október végén hatályon kívül helyezik a nyilvános helyek, színházak stb. bezárását, és a kávéházak előrehozott zárási idejét. Nem csoda, hogy nő a fertőzöttek és a halottak száma. A tömegközlekedési eszközök zsúfoltak, mert már a járványt megelőzően a régi típusúakat kivonták a forgalomból.

1919 januárjában hirtelen eltűnik a vírus, hogy erőt gyűjtve 1920-ban ismét támadni tudjon. A fővárosi eseményekről így tájékoztat a *Miskolci Esti Lap*: „A fővárosban a spanyoljárvány egyre növekszik. Tegnap a Szent Gellért kórházban 57 beteget szállítottak, ma pedig 73-at. A halálozás tegnap 10 volt. A hatóságok megtették mindazokat az intézkedéseket, amelyeket 1918-ban a spanyol-járvány ellen foganasítottak.”³³ A járványügyi bizottságok nem mertek ezeknél szigorúbb intézkedéseket hozni, nem mertek valós adatokat közölni, az újságok is csak apró hírekben tájékoztatták a lakosságot. A hangulat löporos volt, mely már a villamosokon is megmutatkozott: ha nem engedték a vezetők s kalauzok a fertőzött gyerekekkel felszállni a szülőket, az összes utas ellenük szegült.

A spanyolnátha az életet a már nyomorba döntött lakosságtól ragadta el. Azoktól, akiknek már elégük volt a jegyrendszerből, akik a vasúti peronokon várták a hadszínterekről visszatérő családtagjaikat, rokonaikat, illetve azoknak halálhírét. És miközben pusztított, jött egy forradalom, majd egy diktatúra, végül egy békediktátum, mely szétzilálta az országot.

A spanyolnátha után száz évvel a koronavírus váratlan támadása új fejezetet nyitott országunk, s azon belül a legjobban érintett fővárosunk történetében is. Az *Apokalipszis négy lovasa*, mint Dürer fametszetén, itt ólálkodik közöttünk. Íjjal a kezében a

27 8 Órai Ujság 1918. 224. sz. Hírek, 4.

28 Pesti Hírlap 1918. 242. sz. 8.

29 Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél kalandjai. Esti megtudja a halálhírt*; <http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.htm> (Letöltés: 2020. április 23.)

30 Az Est 1918. 264. sz. 2.

31 A háborúkat a történelem folyamán többnyire járványok kísérték. Klasszikus háborús járványok voltak a tífusz, a kolera és a vérhas, de a XVIII. század végéig a pestis is jól érezte magát a katonák között. Az első világháború során a spanyolnátha halottainak a száma felülmúlta a csatatereken elesetteket.

32 *Géra Eleonóra*: A spanyolnátha Budapesten. Budapesti Negyed 2009. 64. sz. 208–232.

33 Miskolci Esti Lap – Reggeli Hírlap. 1920. 19. sz. 2.

LEIGÁZÓ, kivont karddal a HÁBORÚ, mérleggel az ÉHINSÉG, s fakó lován a HALÁL, mely betegséggel, járvánnyal koronás királyt, segítségért kiáltó erős férfiakat, kisdedeket védeni akaró nőket válogatás nélkül legyőz. E négy alakkal történelmünk során már többször találkoztunk. Kopjafái: Mohács és Trianon. A HALÁL azonban nemzetünk felett egyszer sem győzelmeskedett, és „bízva bízunk”, hogy a Covid-19 esetleges újabb támadásakor sem fog diadalmaskodni.

Bruckner Éva

Báró Károlyi László „útja” az olcsvai Asszonyréttől a kaplonyi Károlyi-kriptáig

A Károlyi család a Kaplony nemzetségből, Kont vezér második fiától származtatja magát. Birtokaik többsége a Rákóczi-szabadságharc végéig Szatmár vármegyében terült el. Olcsva, a szamosháti kis falu, ahol az alábbiakban ismertetett esemény történt, a Károlyiak első foglalású ősi birtoka, feltehetően honfoglalás kori település. A XVIII. század elejéig Olcsva a Károlyi-uradalom három központjának egyike volt, Károly és Szatmár mellett több Károlyi szülőhelye. A Károlyiak a XVI. század végéig a királyhű vidéki középirtokosokhoz tartoztak, kiemelkedésük 1609-ben indult el, amikor II. Mátyás király az 1585-ben Károlyi Mihály és Perényi Erzsébet fiaként született Károlyi Mihálynak és utódainak bárói rangot és méltóságot adott.¹ Báró Károlyi Mihály 1618-tól már királyi biztos, a királyi kegy hatására még ebben az évben visszatért feleségével a katolikus hitre. Ferdinánd 1622-ben elfogadta Károlyi Mihály jelölését Szatmár vármegye főispáni tisztségére, s július 16-án meg erősítette azt. A továbbiakban a Károlyi családban – kis megszakítással – évszázadokon át öröklődött Szatmár megye főispáni tisztsége. Mihály halálát követően fia, Károlyi Ádám kapta meg a tisztséget, tekintve azonban, hogy neki nem volt fiúörököse, halálát követően Leopold király 1661. július 13-án öccsére, Károlyi Lászlóra ruházta ezt a posztot.²

Báró Károlyi Mihály 1626. június 29-én kelt végrendeletében úgy rendelkezett, hogy „A Károlyi jószág: az Olcsva–Apáti jószággal, Császlóval, Muzsajjal, Kávással és Hatvannal együtt, mint ősi jószág a Károlyi család fiú ágát illeti meg, ahhoz az ő éltükig senki sem szólhat, magvuk szakadván fiú ágon az én szerelmes gyermekeimnek, az atyám donatiója szerint, amit Rudolpfus császár adott, az a leányág között oszol meg.”³

1686-ban a súlyos beteg Károlyi László lemondott a főispáni tisztségről fia, Károlyi Sándor, a későbbi hadvezér, a szatmári béke szerzője javára. Az ifjú Sándort 1687. augusztus 4-én I. Lipót nevezte ki a tisztségre.⁴

Ismertetőnk főszereplője az 1689. június 12-én született br. Károlyi László, a „beteg fiú”, akit a levelekben csak mint a „szegény Laci”-t emlegették. László az 1669-ben született br.

1 A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. Sajtó alá rend.: Géresi Kálmán. I–V. Gróf Károlyi Tibor, Budapest, 1882–1897. IV. 32. dokumentum.

2 Uo. 115. dok.

3 Uo. 164. és 171. dok.

4 Uo. 239.dok.

Károlyi Sándor és az 1671-ben született Szalai Barkóczy Krisztina elsőszülött gyermeke volt, akit nagyapja után kapta keresztnévét. Születési helye vitatott, Károly vagy Olcsva. László gyermekkorra feltehetően eseménytelenül telt, 8 éves korában, 1697-ben megszületett testvére, Klára, majd 1 évvel később Borbála, illetve 1703-ban Mihály. Borbála és Mihály csecsemőként elhunytak. Arról is tudunk, hogy Barkóczy Krisztina 1710-ben újra várandós volt, a gyermek születéséről azonban már nincs hírünk, feltehetően halva született vagy az anya elvetélt. Csak László, Klára és az 1705-ben egészségesen született Ferenc érték meg a felnőttkort. Az apa, Károlyi Sándor közismert életét, munkásságát, a Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepét itt nem kívánjuk ismertetni, ez az ismertető csak az elsőszülött fiú rövid, szenvedéssel teli életéről, haláláról, s a tetemet ért méltatlan bánásmódról szól.

Lászlóról 13 éves korától vannak adataink. Gyermekkorát többnyire Olcsván, Károlyban, illetve nagyanyjánál, Kohári Juditnál Gelénesen és Salánkon töltötte.

Az első érdemi adatunk szerint I. Lipót 1702-ben királyi pátenssel, atyja halála vagy lemondása esetére Szatmár vármegye örökös főispánjának nevezte ki.⁵ Betegsége ekkortájt kezdődött, de már annyira súlyos volt, hogy a megyei közgyűlést a megyeszékhely helyett az Olcsvához közeli Gyarmaton tartották meg. Beiktatását, tekintettel a fiú állapotára, a frissen felújított olcsvai kastélyban Csáky István gróf végezte 1703. január 9-én, itt tartották a több napig tartó ünnepséget is. (Az olcsvai kastély újjáépítését 1699-ben kezdték el, s 1703. január 6-án szentelte fel Péter Böjti, két nappal a beiktatási ünnepség előtt.) A Károlyi Sándor önéletírásában fellelhető megjegyzésekből arra következtethetünk, hogy László a hivatalos ceremónia alatt is rendkívül rossz állapotban volt, talán nem is volt magánál. A tünetek arra engednek következtetni, hogy eszméletvesztéssel, izomrángással járó epileptikus rohamai lehettek. A rohamok gyakran ismétlődtek, édesanyja szerint 1703 tavaszán végig nagyon rosszul volt. Ennek ellenére nem tekinthetjük szellemi fogyatékosnak, írni, olvasni tudott, mozgásképességét sem veszítette el, amikor jobban volt, lovagolt is. László betegségével a korabeli orvostudomány tehetetlen volt, súlyos ideggyengeségként diagnosztizálták, gyógyítani, sőt, a tüneteket csillapítani sem tudták. További életét – kisebb megszakításokkal – az olcsvai kastélyban, ápolók felügyelete alatt töltötte. Nagymamája, Koháry Judit sokat segített lányának a beteg fiú ápolásában. A család mindent megtett, a korabeli viszonyok között mindent kipróbáltak, felkeresték a leghíresebb orvosokat, Rákóczi is felajánlotta saját orvosát, de a kórral szemben ő is tehetetlen volt. Kétségbeesésükben a csodatévő hírében álló „oros” paphoz és füvesasszonyokhoz is fordultak. Tanácsukra a beteg fiút sárkány- és emberszívű nevével teával itatták, illetve annak főzetében fűrésztözték. A füvet az apa a táborban gyűjtette a katonákkal. Sajnos, ez sem használt, de elegendő volt arra, hogy Károlyit a rá irigy, féltékeny ellenfelei azzal vádolják, hogy a harctéren az elesett német katonák szívét kimetszeti, s azt küldi haza fia gyógyíttatására. Ez természetesen csak egy gonosz hazugság volt.

A tehetséges hadvezér, Károlyi Sándor érthető módon nem tudott belenyugodni elsőszülött fia súlyos betegségébe. Úgy gondolta, hogy fia meggyógyul, ha kiviszi magával a harctérre, s ott majd feléled életosztőne. Barkóczy Krisztina 1705. május 20-i levelében arról írt férjének Olcsváról, nem örül, hogy Lászlót Váradnál a front közelébe vitte.⁶ Koháry Judit, a nagymama sokkal határozottabban írt, szemrehányást tett vejének, hogy „szegény *Lacinak*” nem a tábor, hanem az otthoni ápolás kell, mielőbb vigye haza! Az apa kénytelen

⁵ Éble Gábor: Károlyi Ferenc gróf és kora 1705–1758. Horánszky Ny., Budapest, 1893. 57.

⁶ Barkóczy Krisztina levei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. I–II. Közreadják: Fogarassy Zoltán–Kovács Ágnes. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2011–2017. I. 44. dok.

volt tudomásul venni, hogy a harci kedvvel, a férfias ösztönök felélesztésével sem tud az akkor már 16 éves fia betegségén segíteni. A Károlyi család kénytelen volt beletörődni, hogy elsőszülött fiuk gyógyíthatatlan beteg. Némi megnyugvást csak az 1705-ben egészségesen megszületett Ferenc, Ferus hozott. László betegsége állandósult, szenvedését sem tudták csillapítani. 1710-ben, 21 évesen, a pestisjárványban halt meg, ami számára és a családja számára is megváltást jelentett.

Az emberemlékezet óta változó gyakorisággal ismétlődő járványok megtizedelték Európa akkori népességét. A XVIII. században, 1706–1796 között nyolc pestisjárvány pusztított, ezek közül a legsúlyosabb az 1708–1711 közötti volt. A pestis áldozatainak száma az akkor négymillió főt számláló Magyar Királyságban – a becslések szerint – 300 000–500 000 fő lehetett, tehát a népesség jó esetben 8, rossz esetben 12%-át pusztította ki. Olcsván ezen járványról készített jelentés nem maradt fenn, ismerjük azonban a következő, 1737–1743 közötti járvány részletes adatait, amely szerint Olcsva-Apáti egyesített község hozzávetőlegesen 580–600 főnyi népességéből 191 fő hunyt el, azaz a lakosság közel 35%-a. Ebben a járványban halt meg Füüzéry református prédikátor és Váradai György oskolamester is, nevüket ez a lista örökítette meg. Azt nem tudjuk, hogy nevezettek a tisztséget mikortól töltötték be.⁷ A járvány közeledtének híre rettegéssel töltötte el a népességet. Pusztítása a Rákóczi-szabadságharc sorsát is megpecsételte, a romhányi csata (1710. január 22.) után egyértelművé vált, hogy a pestis dúlta országban a harcok folytatása reménytelen. A járvány 1710 nyarán már Olcsvát is elérte. Barkóczy Krisztina 1710. július 5-i, Olcsván kelt levelében még azt írta férjének, hogy „*itt a pestis még istennek hála igen gyengén van, egy halottonál több nem volt, egy-kettő esik néha mirigybe*”. Kezdetben úgy gondolta, hogy a folyók által körbevett Olcsva, de különösen az Apáti ház könnyen lezárható, biztonságosnak vélte. Erre azonban napokon belül rácsófolta a járvány gyors ütemű terjedése, következő levelében már arról ír, hogy „*A kocsmáros és egész családja is elpestisesegett, a házukat kiszellőztette, kifüstöltette és becsukatta.*”⁸ Azzal azonban tisztában volt, hogy ezzel nem tudja megakadályozni a járvány terjedését. Úgy döntött, hogy családjával együtt elmenekül, azt remélte, hogy a fejedelem közelében gyógyszerre és orvosi ellátásra számíthat. A beteg, akkor már 21 éves Lászlót nem vihette magával, őt a nagyanyja, Koháry Judit már korábban elvitte az akkor még biztonságosnak hitt Koháry-birtokra, Gelénesre, majd Salánkra. Károlyiné azt írta férjének, hogy „*minden örömemet kettévágta Szegény fiamnak irtózva nyomorúságát látván*”.

Károlyiné Klára nevű, akkor már 13 éves lányával és az 5 éves, Ferenc nevű fiával indult el a fejedelem táborába. Lászlót indulása előtt meglátogatta, ez volt az utolsó találkozásuk. Károlyiné útja egy 10 hónapos vesszőfutássá vált, ami a munkácsi vár fogságában végződött.

Szeptemberben a civileket Egerből a hernádnémeti mezőn kialakított táborba küldték. Az út során az 5 éves Ferenc is beteg lett, lázas és kirázta a hideg, az anyja a pestistől tartott, az orvos az akkoriban mindenre használatos gyógymódot, az érvágást alkalmazta. A gyermek jobban lett, feltehetően nem a pestis okozta a lázat, az érvágás következményeként azonban egész életében sántított.

A pestis a Koháry-birtokra is eljutott. A nagymama arról panaszkodott, hogy a jobbágyainak nagy része meghalt, illetve elmenekült. Abban a hitben, hogy Olcsván jobb a helyzet, ápolókkal elküldte Lászlót oda, ahol rövid időn belül rajta is megjelentek a pestis tünetei. Az apa – hírét véve fia betegségének – Olcsvára küldte magántitkárát, Fekete Ferencet.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára P. 396/675. d. 2. tétel.

8 Fogarassy–Kovács i. m. I. 228. dok.

A titkár azt jelentette, hogy Lászlónak a jobb hónaljában van ereszkedése. Azzal vigasztalta az apát, hogy Páter Sárhegyi mellette van. A másik kiküldött „Vásáros-Naményi” Eötvös Miklós Bereg megyei középirtokos volt, akit Károlyi a szabadságharc idején hadi biztosnak rendelt maga mellé, s távollétében rábízta az uradalma feletti felügyeletet. (Fia, Eötvös Miklós 1768-ban bárói rangot nyert, az ő bárói ágából származott Eötvös József és Eötvös Loránd.) A László gondozásának felügyeletére kiküldöttek október 25-ei jelentése szerint a fiú akkor még élt. Eötvös azt írta, László mirigyben fekszik, vékony reménység van hozzá. *„Ha Isten kiszóléttya a világból, talán csak az ócsvai calvenista templomba temetessük. Tudom, hogy a mostani időhöz képest Exellenciád sem kívánja pompás temetését.”*⁹ A fiú haldoklik, közben jobban lesz, de Barkóczy Krisztina 1710. november 7-én Radványból már azt írja a férjének, hogy *„Szegény, édes Lacimat az Úr Isten magához vette, legyen áldott a szent nevel!”*¹⁰

Br. Károlyi László halálának pontos időpontja nem ismert, a fentebbi adatokból az következik, hogy október 25. és november 7. között halt meg. Nem az olcsvai templomba, hanem a kastéllyal szembe, az Asszonyrét kerekdombján temették el. A temetésről részletes feljegyzés nem maradt fenn. Gr. Károlyi Sándor fia sírja fölé 1726-ban, más források szerint 1728-ban kápolnát emeltetett, melyet Szent Fábán és Sebestyén, a döghalál elleni védőszentek tiszteletére szenteltek fel. A kápolna az erdői Bakócz-hegyen 1725–26-ban épült Donát-kápolna mintájára készült, azzal a különbséggel, hogy az olcsvai egy lábbal magasabb lett. A gróf elrendelte, hogy *„A kápolnában minden év január 20-án solennis processió és devotio [ünnepélyes körmenet és áhítat] legyen, hogy Isten Ő szent felsége egész hazánkat nemzetünket mentse meg, a dögletes haláltól, az éhségtől és a hadakozástól!”*¹¹

A Rákóczi-szabadságharc leverését követően Olcsva jelentősége csökkent, a Károlyi-uradalom központja nyugatra tolódott. Barkóczy Krisztina leveleinek tanúsága szerint ő azonban 1724-ben bekövetkezett haláláig évente több hónapot töltött Olcsván, fia sírja közelében. A kastély felújítása Barkóczy Krisztina irányításával 1723-ban kezdődött el.¹²

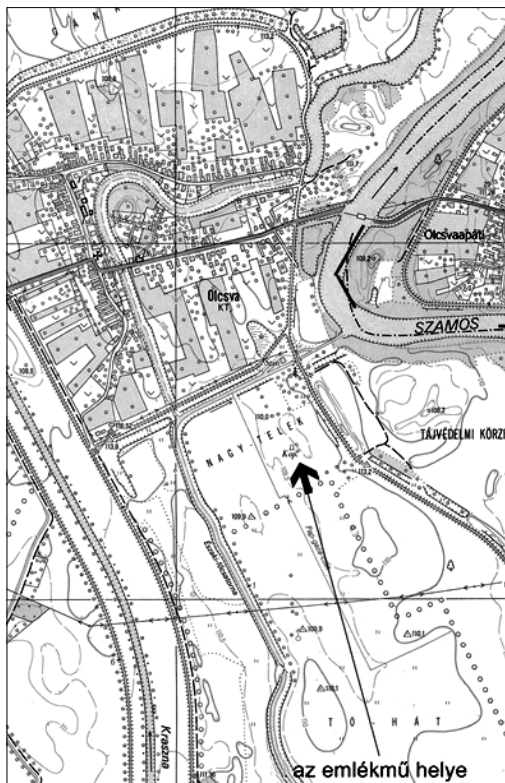
Fia, Károlyi Ferenc 1726-ban feleségül vette gróf Csáky Krisztinát, akinek az apja Rákóczival száműzetésbe menekült. Itthon teljes jószágvesztésre ítélték. Feleségének és két kiskorú lányának kényszerlakhelyül a császárvárost jelölték ki, a lányok zárdában nevelkedtek, a két kiskorú fiút nagybátyjuk, a mindig császárhű gróf, Csáky Imre kalocsai érsek gondjaira bízta. Gróf Károlyi Sándor fia, Ferenc és az emigráns Csáky István gróf lánya, Krisztina első látásra egymásba szerettek, házassági szándékukat sokan ellenezték, de az udvar beleegyezését adta. A fiatal pár a mindennel felszerelt, felújított olcsvai kastélyban kezdte meg önálló életét. Házasságuk termékenynek bizonyult, kilenc év alatt nyolc gyermekük született. Sándor, Anna és Éva Olcsván, a többiek, Mihály, majd az ikrek, Boriska és Antal, majd József és Boriska Nagykárolyban látták meg a napvilágot. Csak három gyermek: Anna, Éva és Antal érte meg a felnőttkort. Antalnak már nem volt olcsvai kötődése, édesanyja 3 éves korában meghalt, azt követően nem lakták az olcsvai kastélyt. Antal gróf az uradalmi központtól messze fekvő Szamos-menti Olcsvai kastélyt később sem használta, feleslegesnek tartotta, s lebontatta. Szirmay Antal feljegyzése szerint a kastély az 1770-es évek végén leromlott állapotban, de még állt, a gróf 1791-ben bekövetkező halálakor azonban már nem szerepel a hagyatékban, tehát 1777–1791 között rombolták le.

9 *Éble* i. m. 67–68. old.

10 *Fogarassy-Kovács* i. m. I. 285. dok.

11 *Éble* i. m. 69–70. old.

12 Uo. 159–160. old.

Báró Károlyi László egykori kriptájának és emlékművének helye Olcsván
(Az internetről vett térképen a helyet Fodor Sarolta jelölte be)

A kaplonyi templom, balra a Károlyiak kriptája
(A Károlyi Kutatócsoport archívumából)

Érthetetlen módon Antal gróf a kastéllyal egyidejűleg apai nagybátyja, Károlyi László sírkápolnáját is földig romboltatta, anélkül, hogy a tetem méltó újratemetéséről gondoskodott volna. A Károlyiak olcsvai birtoka ekkor még érintetlenül állt, a gróf a lerombolt kastély udvarán egy gabonatarolót építtetett. Sajnos ez sem maradt ránk. A Károlyi László emlékére emeltetett kápolna lebontatása semmivel sem védhető, hiszen az uradalom jövedelméből bőven futotta volna karbantartásra, illetve a nagyapja, gr. Károlyi Sándor által elrendelt évenkénti megemlékezésre. A sírhely jeltelenül, gondozatlanul, gazzal elfedve állt a mezőn, a kápolna egy ideig még élt a falusiak emlékezetében, s borzongva gondoltak az elhagyott sírban nyugóra. Nemcsak Antal gróf hibáztatható, kérdés, hogy gróf Károlyi Sándor miért nem temettette fiát – akár az 1724-ben elhunyt feleségével egyidejűleg – az akkor már felépült kaplonyi családi kriptába? Oda temették a Károlyi család valamennyi tagját, sőt, br. Koháry Juditot, Barkóczy Krisztina édesanyját is, akit gr. Károlyi Sándor anyja helyett anyjaként szeretett. A kriptát fia emlékére ettől függetlenül felépíthette volna. Lászlót holtában elfejtették.

Károlyi Antal utódait nyomasztotta ez a szégyenteljes, méltatlan eljárás. 1890-ben, 180 év után gróf Károlyi Gyula elrendelte br. Károlyi László tetemének exhumálását, s méltó újratemetését Kaplonyban. A tetem 110 vagy 120 évig – a kápolna lebontását követően –, a falusiakat is megbotránkoztatva, a jeltelen sírban feküdt. Gondot okozott a sírhely megtalálása, erről Éble Gábor, a Károlyi család levéltárnoka tudósít *Károlyi Ferenc gróf és kora 1705–1758* című művében. Az ásatás megkezdését Éble Gábor levéltári kutatása előzte meg. A földmunka 1890. március 3-án kezdődött Olcsván, Fejér Kálmán vitkai plébános felügyelete alatt. (Olcsva szintiszta református település, a legközelebbi katolikus pap a szomszéd faluban, Vitkában szolgált, így volt ez az elhunyt Károlyi László idején is.) „Hat napi ernyedetlen munka után sikerült a tetemet megtalálni. A buzgó

plébános jelentése szerint a sírhely a kápolna körszerű alapfalán belül, az északi oldalon, az oltárhely mögött – ugyanott, ahol gr. Károlyi Sándor feljegyzései jelzik –, a földszintétől 200 cm-re találtatott meg. Ott feküdt két kőlap között, egy 200 centiméter hosszú, 60 centiméter széles üregben. A csontváz majdnem teljes épségben megmaradt, úgy, ahogy eltemették, fejjel a kastély felé fordítva.”¹³

A kihantolt tetemet a katolikus vallás előírásai szerint beszentelték, érckoporsóba helyezték, és Kaplonyba, a Károlyiak temetkezési kriptájába szállították, ahol édesanyja koporsójának közelében helyezték örök nyugalomba. A kriptá helyére gr. Károlyi Gyula egy márványobeliszket állíttatott br. Károlyi László emlékére. Az emlékoszlop az 1970-es években még állt, megjelölve a helyet, azt követően nyoma vészett. Az obeliszk eltűnése már nem Antal gróf szégyene, feltehetően a márványból jó pénzt remélő tolvajok adták tovább orgazda sírköveseknek. Ezzel Olcsva utolsó, a Károlyi-uradalomra emlékeztető tárgyi emléke is eltűnt. Az egykori kriptá alapzatának feltárása még várat magára.¹⁴

Alföldi Vilma

A kriptá belső terme
(Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

Erzsébet királyné lánya, Mária Valéria főhercegnő és Rónay Jácint I.

„Ó, Magyarország, szép világ!
Tudom én, élsz gyötrő láncon.
Úgy levennem én rabigád,
Kezem, lásd, nyújtani vágyom.
Haza, s szabadság: sok dalia
Ezekért ért oly bús véget.
Kötélünk bár fonódna ma,
Királyt adhatnék néktek!

Magyar hadd lenne, hadd e-honbeli hős
Vas a karja, tiszta a híre,
Derék értelmű férfi, erős,
S csak a földért verne a szíve.
Alkotna szabad magyar hazát,
Örökre – legyőzve az átkot!
Itt osztaná örömet-bánatát,
Így lenne hű királytok!”

Erzsébet, a magyarok királynéja adott hangot vágyainak 1868-ban a fenti sorokkal.¹ 1867 – az osztrák–magyar kiegyezés, valamint Ferenc József és Erzsébet budai koronázásának éve – Sisi életének is örömteli, meghatározó eseménye volt. Idézett sorai azt bizonyítják,

13 Uo. 70. old.

14 A dolgozat megírásához a fentiekén kívül az alábbi műveket használtam fel. Takáts Sándor: Szalai Barkóczy Krisztia. Franklin Társulat, Budapest, 1910; Alföldi Vilma: Olcsva-Apáti egyesített község története a Károlyiak uradalmában. Szerzői kiadás, Budapest, 2017.

1 Költeményének címe: Ó, bár királyt adhatnék néktek...

hogy a jövőre nézve nagy tervei voltak Magyarországgal; abban bízott, hogy negyedik gyermeke lehet az ország jövőbeni királya. Már 1868. február 5-én Budára érkezett, mert várandóssága utolsó hónapjait Béctől távol óhajtotta tölteni – az osztrák udvari körök döbbenetére, mély felháborodására. Április 22-én azonban kislány született, Mária Valéria, „a Valérie”, ahogy Sisi szeretetteljesen nevezte. Mária Valéria születésével Erzsébet királyné édesanyaként is kiteljesedhetett, hiszen Zsófia, Gizella és Rudolf esetében akaratát a gyermeknevelésben sem tudta elsősorban anyósával, Zsófia főhercegnével – és esetenként

Mária Valéria főhercegnő
(Emil Rabending felvétele;
Magyar Nemzeti Múzeum,
Történeti Fényképtár)

Ferenc Józseffel – szemben érvényre juttatni. Negyedik gyermeke iránti szoros kötődését magyar udvarhölgye, Festetics Mária grófnő szavai is érzékeltetik: „Már a nevének kiejtésekor is reszkető szeretet érződik a hangján!”²

Mária Valéria, a magyar királykisasszony, édesanyjához hasonlóan különleges, figyelemre méltó, ragyogó elmével megáldott, mély érzésű személyiség volt, aki több tekintetben osztozott mamája sorsában. Amit szomorúan jövendölt Sisi halála után naplőbejegyzésében,³ az – úgy tűnik – az ő életében is megisméltódott. 1898. december 31-én a következő gondolatokat jegyezte naplójába: „Horovitz [Lipót, P. M.] magyar festő képe az, amit a Papa a legjobbnak tart: »Soha nem készült jó kép a Mamáról.«” Valéria szerint azonban: „Nem természetű portré. És ez történik majd mindennel, amit a Mamáról mondanak.”⁴ Aggodalma nem volt alaptalan... Nem véletlen, hogy Sisi halála után Valéria fontolgatta, hogy közzéteszi az édesanyja hagyatékában talált írásokat saját emlékeivel kiegészítve, hogy „hű képet tartson” későbbi korok elé, amikor anyja „szépen fénylő alakját majd torz dicséretetek vagy igaztalan vádak alapján talán hamisan ítélik meg”⁵

Mária Valéria naplójában édesanyjáról írt soraiból is érződik a gyermeki szeretet, aggodás, a szándék, hogy megértse, óvja mamáját. És szorongása is a rá nehezedő felelősség miatt: „1886. július 30.: Rettenetes belegondolni, hogy én vagyok az egyetlen szál, mely a Mamát ehhez a

földhöz köti [...] pedig mily gyakran mondta nekem! Micsoda felelősség rajtam az anyai szeretet.”⁶

Valéria kislánként nagyon – már-már rajongva – szerette a szüleit, édesanyját és édesapját egyaránt, az évek múlásával azonban egyre kritikusabban szemlélte Sisi és Ferenc

2 Egy udvarhölgy naplójából. Festetics Mária grófnő, udvarhölgy naplójának Budán és Gödöllőn papírra vetett részei. A naplórészeket fordította, bevezetővel, elő- és utószóval, valamint összekötő szöveggel ellátta *Tolnayné Kiss Mária*. Gödöllő, 2009. Az udvarhölgy bejegyzése Gödöllőn, 1878. október 26-án, 130–131. old. A témában ld. még: *Walterskirchen, Gudula–Meyer, Beatrix*: Das Tagebuch der Gräfin Marie Festetics. St. Pölten–Salzburg–Wien, Residenz Verlag, 2014.

3 Mária Valéria főhercegnő, Erzsébet királyné kedvenc lányának naplója, 1878–1899. Válogatta és sajtó alá rendezte: *Schad, Martha–Schad, Horst*. Budapest, 2001.

4 Uo. 326.

5 *Schad, Martha*: Erzsébet királyné és leányai. Nagykanizsa, Canissa Kiadó, 2004. 131.

6 Mária Valéria főhercegnő, Erzsébet királyné kedvenc lányának naplója, 1878–1899. I. m. 90.

József kapcsolatát. Ez mély szeretetén minden bizonnyal semmit sem változtatott, csupán igyekezett megfejteti a szülei kapcsolatában kialakult válságot. 1889. november 18-án a következő megállapításra jutott: „[...] a Mama a Papával való közlekedésben több keserűséget, mint vigaszt talál, mert oly nagyon különböző személyiségek [...]»⁷

Mária Valéria naplójában jó néhány fájdalmasan megindító megjegyzést tesz édesanyjához fűződő viszonyáról. 1891. április 7-i írása az egyik legszebb: „Azt írja nekem a Mama, hogy nyilván a visszaautat élveztem a legjobban, mert akkor már nem volt velem, hogy gyötörjön és kifáraszon [...] a megbántott ember hangja, aminek én vagyok az oka; el is határoztam, hogy mostantól NAPFÉNY leszek a Mama szomorú életében.»⁸ Valójában Valéria születése pillanatától volt a NAPFÉNY édesanyja életében. „A Mama azt mondta, egyedül engem szeret. »Így csak egyszer szeret az ember az életben. Ilyenkor csak a szeretett lényre gondol az ember, minden, de minden az egyik oldalon, a másik oldaltól nem követel és nem is vár el semmit«” – olvashatjuk 1887. december 9-i bejegyzésében.⁹

Ismerve Erzsébet királyné Mária Valéria iránti aggodalmakkal teli érzéseit,¹⁰ sejtethető, milyen körültekintéssel választotta ki nevelőjét. Rónay Jácint jelenléte és szerepe az udvarnál – tekintettel 1848-as múltjára – akár meglepő is lehetne. Azonban ismerve Sisi és a magyarok iránti érzéseit, Rónay felkérése a császári gyermekek nevelésére, oktatására szinte magától értetődő volt. Persze nem elhanyagolható szerepe volt ebben Andrássy Gyula grófnak sem, aki baráti viszonyt ápolt Rónayval. Rónay Jácint pozsonyi nagyprépost, bencés tanár, természettudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, '48-as forradalmár csak 1866-ban, tizenhét év száműzetés után térhetett vissza Magyarországra. Itthon előbb képviselő lett a Deák-párt színeiben 1867–1871 között, majd 1871-től osztálytanácsosi állásra kérték fel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. 1871-ben Andrássy Gyula ajánlotta Erzsébet királyné figyelmébe, így ő lett Rudolf trónörökös tanára, akit elsősorban magyar történelemre oktatott 1872 végéig, majd 1875-ben ismét visszakerült a „magas körök”-be, ahogyan ő fogalmazott, ekkortól ugyanis Mária Valéria főhercegnő mellé került, természetesen ismét a királyné óhajára. Sisi minden bizonnyal igen jól szórakozhatott, amikor az általa előszeretettel „császári bagázs”-nak titulált udvari körök tudomására jutott, hogy a '48-as Rónay lesz a trónörökös nevelője. Ez természetesen csak Ferenc József jóváhagyásával történhetett, aki ez

Rónay Jácint (Borsos és Doctor felvétele; Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

7 Uo. 208.

8 Uo. 255.

9 Uo. 141.

10 Hogy Erzsébet királyné mennyire aggodott kislánya (egészsége) miatt, arról Festetics Mária is többször írt naplójában. Vö. tanulmányunk második lábjegyzetével. Sisi Ferenczy Idának írt leveleiben is visszatérő téma ez, lásd erről: Meyer, Beatrix (Hg.): Kaiserin Elisabeth ganz privat. Briefe an ihre intimste Vertraute, Ida Ferenczy. Allitera Verlag, München, 2020. Ebben például 45–47. oldal, 71. oldal, 96–97. oldal, 112–113. oldal.

esetben is igyekezett felesége kedvében járni. 1875-ben pedig már magától értetődő volt Sisi számára, hogy Valériát is Rónay tanítsa. Rónay udvari krónikásnak is kiváló, aki az intelligens, érzékeny tudós precizitásával vezette naplóját,¹¹ figyelme minden apró részletre kiterjedt. Erzsébet királyné számára rendszeresen beszámolókat kellett írnia a Mária Valériával töltött időről, a főhercegnő tanulmányi előmeneteléről, feljegyzései ma különösen fontos és értékes források.

Rónay 1875. február 8-án kezdte meg szolgálatát a „magas körök”-ben: *„Februarius 8-kán kezdettem meg az új pályát, melynek legparányibb eseményeit, legtítkosabb gondjait, reményteljes pillanatait, s a magas tanítvány haladását, lépésről lépésre, napról napra töretlen szorgalommal feljegyeztem.”*¹² Már az első benyomásai is nagyon kedvezőek voltak a „kis fenség”-ről – ahogyan Mária Valériát szeretetteljesen nevezte: *„Mária-Valeria, a Magyarországon született főhercegasszony, f. é. Aprilis 22-kén fejezendő bé élte hetedik évét, s már is, mi tapasztalataimban még nem tünt fel, négy nyelven beszél: legjobban magyarul és angolul, ezt követi a német, leggyengébb a francia nyelvben. Felsőes szülőivel, s a f. koronaörökösselel, kizárólag magyarul beszél; nem tapasztaltam soha, hogy más nyelven társalognak volna, valamint hozzám sem intéztek a felsőesek más szót, mint azt, melyet édes hazánk nyelvének nevezünk.”*¹³ *„A fejedelmi gyermeknek élénk képzelete, könnyű felfogása s éles ítéllete van, mely már is az okokat nyomozza; s ha nem látja is világosan az események láncolatát, sejti azt, s gyermekded őszinteséggel keresi, kérdezi az okokat, az eredményeket...; mi a fejledező lélekben, szép tehetségek ébredésére jogosít.”*¹⁴

Rónay magyar nyelvet, történelmet, bibliai történelmet, vallástant és földtant tanított Valériának, de szerepelt a programban rajzolás, zene és tánc is: *„22-kén megkezdtem a rajzolást, mire a főhercegasszonynak nagy kedve és hajlama van. [...] 23-kán, Ó. F. a királyné megbizásából hivatam Raab János táncmestert, és egyetértőleg az orvossal, hetenkint két tánczórát tüztünk ki azon megjegyzéssel, hogy fő gondot a test idomítására fordítson.”*¹⁵

Rónay év végi összefoglalóiban részletesen beszámolt Valéria önálló fogalmazásairól, dolgozatairól is. Úgy ítélte meg, hogy felsőes tanítványa különös tehetséget mutat az írás terén. *„Ha a Főhercegasszony, az első, ki Magyarországon született, s az első ki magyarul ír, e pályán megmaradna, merem mondani: irodalmunk egykoron büszkeséggel jegyeznék fel Maria Valeria nevét.”*¹⁶ Nagy valószínűséggel az írást is Rónay kedveltette meg Valériával, így neki köszönhető az is, hogy a főhercegnő 1878-ban naplót kezdett vezetni. *„(1879) Januarius 2-kán Ó Felsőesek elutaztak, és megkezdődött gödöllői magányunkban a levélírás: a kis Fenség minden másod-harmadnap irt szeretett Anyjának mindig magyarul, s hetenkint egyszer a kedves Papának, felváltva magyar, német és francia nyelven [...]”*¹⁷ De részletes képet kaphatunk Rónaytól a kis fenséggel eltöltött mindennapokról, ünnepekről is, a táncmulatságokról, „bábu-tánczvigalom”-ról, jelmezmulatságokról, kirándulásokról és Valéria egészségi állapotáról; röviden: mindenről.

11 Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai. I–VIII. Pozsony, 1885–1888. Rónay Jácint naplójában részletesen ír a Rudolf trónörökös és Mária Valéria főhercegnő mellett eltöltött időkről is. Ld. még Rónay Jácint, pozsonyi prépost. Életrajzi vázlat. Írta: Pór Antal, pozsonyi kanonok. Pozsony–Budapest, Stampfel Károly kir. udvari és akad. könyvkereskedő, 1885.

12 Napló-töredék, i. m. VI. 92.

13 Uo. 93.

14 Uo. 96.

15 Uo. 99–100.

16 Uo. 399.

17 Napló-töredék, i. m. VII. 5.

Mária Valéria és az idősödő, betegeskedő¹⁸ Rónay kapcsolata egészen meghatóan alakult. A püspök többször számolt be arról, hogyan kedveskedett neki a főhercegnő: „Viszszaterve lakásomba, nagy meglepetés várt reám: ott állt kis dolgozó-szobámban, környezve hölgyeitől, Valeria Főhercegezasszony, gyönyörű virágfüzért nyújtott át, s értékes keretben szép Mária-képet, melyre a kis Fenség, sajátkezüleg a következő sorokat jegyezte fel: »Mária Valeria, Rónay Jácintnak, negyven éves papsága emlékeül. Augustus 4-kén 1879.«”¹⁹ 1881 karácsonyán Bécsben a következőket írta naplójába: „Itt volt számomra is egy briliánsokba foglalt topáz-gyűrű Ő Fensége a királyné ajándéka, s a Főhercegné részéről, szép keretben saját arcsképe és oroszlánfoggal díszített értékes sétáló bot.”²⁰

Rónay Jácint Mária Valéria nevelőjeként az Erzsébet királyné körüli magyar udvartartás tagja lett Ferenczy Idával, az udvarhölgy Festetics Mária grófnővel, a főudvarmester báró Nopcsa Ferenczel – hogy csupán néhányukat említsük. A magyar udvartartás tagjainak nem volt könnyű a helyzete Bécsben a Sisi körüli osztrák udvartartás gyűlölködői körében. Mind Rónay Jácint, mind Festetics Mária naplójában – különösen az utóbbiban – hosszasan olvashatunk az udvari intrikákról. Valériával kapcsolatban Festetics Mária arról tudósít, hogy a főhercegnő kamarájának egyes osztrák tagjai hergelték, heccelték a kislányt a magyar udvartartás tagjai, így a grófnő ellen is. Festetics mindezt elsősorban Louise Scherakot tette felelőssé; úgy vélte, hogy Mária Valéria az „alattomos” német nevelőnő fondorlatainak áldozata. Amint 1880. június 2-án naplójában fogalmazott: „Scherak félre-neveli a kisleányt és mindenkitől elidegeníti. [...]”²¹ Sisi bár átlátta a helyzetet, Scheraktól csak nehezen – és némi furfanggal – tudott megszabadulni. Erről Rónay Jácint részletesen beszámolt naplójában: „(1879) Februárius 9-kén [...] a főorvos úr (Widerhofer) nagy komolyan tudatá vélem, hogy a német gouvernante L. Scherak szívbjában szenved, s hogy Őfelsége elhatározta: hogy a Főhercegnét ezentúl, Scherak helyett, az egykori dada, Csaby Anna, a most már nyugalmazott és férjezett Janny századosné, kísérje séta-kocsikázásain.”²² Amint megtudjuk, Scherak váltig tiltakozott, hogy nincs szív baja, de az orvos ragaszkodott diagnózisához... Ez volt Scherak eltávolításának kezdete, a folytatásban Widerhofer két heti szabadságra küldte a nevelőnőt, majd amint Rónay fogalmazott: „Május 14-én Scherak távozott, helyét ismét az egykori dada, Csaby-Janny Anna pótolá.”²³

1880. szeptember 2-án Rónay a következő fejleményekről számolt be: „Másodikán, épen a végzett előadási óráról érkeztem szobámba, midőn báró Nopcsa főudvarmesterhez vala szerencsém: Ő Felsége megbízásából jövök, hogy azon változást közöljem önnek, mely rövid időn a Főhercegezasszony kamráját érendi. Ő felsége meggyőződött arról, hogy Scherak L. német gouvernante kezében nem maradhat tovább a Főhercegezasszony felügyelete, s egy előkelő hölgyet ohajt a kamara élére állítani. [...] Ön a tanítást vezetendi, s hogy a világ az új intézkedést önre vonatkozólag mellőzésnek ne vegye, Ő Felsége önt belső titkos tanácsosságra fogja ajánlani. – Mind ez egyelőre titok, különösen Scheraknak nem szabad róla tudni,

18 Rónay többször tesz említést betegségeiről naplójában is. Egy alkalommal beszámol visszatérő, kínzó köszvényéről és megjegyzi, hogy szenvedéseit Mária Valéria és barátnője, Auersperg Aglája mindennapos látogatásai enyhítették. 1883 májusában is köszvény gyötörte a püspököt; naplójegyzéséből megtudhatjuk, hogy május 15-én felkereste Valéria, és egy szép, faragott keretű Mária-képet nyújtott át neki wiesbadeni emlékül. Napló-töredék, i. m. VII. 274–275.

19 Napló-töredék, i. m. VII. 48.

20 Uo. 206.

21 Egy udvarhölgy naplójából, i. m. 147.

22 Uo. 147.

23 Uo. 148.

*nehogy a Főhercegasszonyra oly befolyást gyakoroljon, mely az intézkedéseket nehezítené, vagy tán épen meghiúsítaná.*²⁴

Amint Rónay – minden bizonnyal megkönnyebbülve – megállapítja: *„Tehát bé fog következní, minek rég meg kellett volna történni; de mi évről évre elmaradt, mert féltek, hogy a változás káros hatású leend a magas növendék nyugalmlára.*”²⁵

Scherak eltávolítása tehát nem ment könnyen, csak 1881 januárjában sikerült tőle megszabadulni – akkor ugyanis nyugdíjazták. 1880 őszén Sisi tájékoztatta Rónayt, hogy változást tervez Mária Valéria nevelési rendszerében. A kialakult lehetetlen helyzetre abban látta a megnyugtató megoldást, ha Valéria kamaráját a jövőben magyar hölgy vezeti. Rónay tanácsát, illetve ajánlását kérte, miközben aggodalmának is hangot adott: *„Én főleg attól tartok, hogy a változásnak nagy hatása leend Valériára, s még egészségét is féltem.*”²⁶

Az új kamaraelnök, gróf Kornis Miklósné Vécsey Mária bárónő hamarosan megérkezett Mária Valéria mellé és hűen szolgálta még Wallseeben is, egészen a főhercegnő haláláig. Az idők folyamán Valéria annyira megszerette Kornis Máriát, hogy férjhezmenetele után sem vált meg a szerető és hűséges grófnőtől, akit a főhercegnő esküvője előestéjén egyenesen „*második anyja*”-nak nevezett – *„akire még Mama sem féltékeny*”.

(Folytatjuk)

Pallagi Mária

Ybl Miklós nekrológja a budai vár „Építési napló”-jában

Talán még sokan emlékeznek arra, hogy 2014-ben Ybl Miklós születésének 200. évfordulója alkalmából emlékévet hirdettek. Több könyv is megjelent ekkor munkásságáról, kiállítás nyílt, és sorozat is ment a TV-ben, amely bemutatta, hogy mi mindent alkotott egyik legnagyobb építőművészlünk. Szerencsénkre az általa tervezett legtöbb épület megmaradt és újabban is nem egy közülük éppen felújításon esik át, elég, ha csak egyik fő művére, a budapesti Operaházra gondolunk. De néhány éve hozták rendbe másik említésre méltó művét, a Várkert Bazárt is, melynek egykori szivattyúháza előtt 1896 óta ott áll Ybl egész alakos szobra. Ennek felállítására már rögtön halála után megindult a mozgalom, ami jól mutatta az iránti megnyilvánuló hatalmas köztiszteletet, hiszen ebben az időben még csak legnagyobb történelmi, irodalmi nagyságainknak volt köztéri szobra a fővárosban.

Ybl Miklós 130 éve, 1891 elején is arra készülhetett, hogy folytatja korábban megkezdett nagyobb és kisebb munkáit. A nagyobbak a budai vár és a budapesti Szent István-bazilika (azaz a Lipótvárosi plébániatemplom) építésvezetését jelentették. Kivételes pályájának folytatását azonban a sors végül megakadályozta.

Január 8-án részt vett még a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet ülésén, úgy is, mint annak alelnöke és tiszteleti tagja, majd három-négy nappal később megbetegedett. Fej-orbánca támadt, amely magas lázzal és súlyos agytünetekkel járt. Ehhez még az utolsó

24 Uo. 148.

25 Uo. 148.

26 Uo. 148–149.

napokban tüdőgyulladás is társult. Yblt dr. Szontagh Ábrahám (1830–1902) gyógyította, aki ekkor már 26 éve volt a háziorvosa. Ő a betegség súlyosságát látva maga mellé hívta Bakody Tivadar (1825–1911) egyetemi tanárt, a Bethesda Kórház főorvosát. (A kor két legjelentősebb magyar homeopata orvosa természetesen homeopatikus kezelést nyújtott Yblnek.) Január 21-én már annyira rosszra fordult a beteg állapota, hogy papot hívtak hozzá – a lipótvárosi plébánost –, aki feladta Yblnek az utolsó kenetet (a halottak szentségét). Ezután, estefelé beállt az agónia, amely másnap hajnali 4 óráig tartott. A beteg ágyánál virrasztott felesége, egyetlen fia, háziorvosa és még néhány rokon.¹

Halála után annak helyszínén, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Kálvin téri (akkor: Múzeum krt. 18. sz. a.) – általa tervezett – bérháza 3. emeletén található lakásában ravatalozták fel. Folyamatosan érkeztek a gyásztáviratok a családhoz és a halotti koszorúk a ravatalra és a kondoleálók is folyamatosan érkeztek a gyászházba. Az ország, a főváros vezetése, hivatalai és a szakma is gyászolta nagy építészt. Kikerült a gyászbogó fő műveire, az Operaházra és a Bazilikára is (utóbbira egy nappal később egy másik is kikerült Simor János hercegprímás halála miatt), továbbá a Műegyetem, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet székházára és a főrendiház épületére (főrendiházi tagsága miatt), azaz a Magyar Nemzeti Múzeum homlokzatára is.²

Ybl Miklós temetésére két nappal halála után, 1891. január 24-én, szombati napon került sor. A temetés előtt a takarékpénztári bérpalota lépcsőházában építettek ravatalt, a Kanovics Mór Béla józsefvárosi plébános vezette katolikus gyászszertartás szerinti búcsúztatás innen indult. A magyar építészek nesztorát népes gyászoló tömeg kísérte utolsó útjára. Soraikban ott volt többek közt Ráth Károly főpolgármester, Kamermayer Károly polgármester és Gerlóczy Károly alpolgármester, valamint Podmaniczky Frigyes báró és még számos országgyűlési képviselő, az építész kollégák közül pl. Czigler Győző, Hauszmann Alajos, Pecz Samu, de sok művész barátja (pl. Lotz Károly és Stróbl Alajos) is jelen volt a Kerepesi temetőbe tartó gyászmenetben.³ E menet élén a temetkezési vállalat emberei haladtak, ketten lámpát tartva és lóháton, a többiek fáklyákkal a kezükben, utánuk következtek zászlóikkal a megjelent egyletek képviselői. Őket a két koszorús kocsi, majd a hatfogatú halottas kocsi követte, utóbbi mellett a Bazilika építésénél dolgozó építőmunkások lépdeltek díszgyenruhában. Az utolsó út a Kerepesi temetőbe (a mai Fiumei úti Nemzeti Sírkertbe) vezetett. Itt hangzott el az egyetlen gyászbeszéd Tolnay

Ybl Miklós halála után sokszorosított fotója (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Fényképtár)

1 Pesti Napló 42. évf. 1891. jan. 22. 22. sz. esti kiadás 2.; Budapesti Hírlap 11. évf. 1891. jan. 23. 23. sz. 9. Melléklet. Az Yblt kezelő két orvosról a nagy építész kapcsán talán érdemes megjegyezni, hogy ők voltak a Pesti Torna Egylet megalapítói még az 1860-as évek első felében. A betegség lefolyásáról ld. még: Pesti Napló 42. évf. 1891. jan. 19. 19. sz. 1.; 1891. jan. 20. 20. sz. esti kiadás 2.; Pesti Hírlap 13. évf. 1891. jan. 22. 22. sz. 7.

2 Pesti Napló 42. évf. 1891. jan. 22. 22. sz. esti kiadás 2.

3 Fővárosi Lapok 28. évf. 1891. jan. 25. 25. sz. 178.; Ybl Miklós temetése. Pesti Hírlap 13. évf. 1891. jan. 25. 25. sz. 6.

Lajostól (1837–1918), a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet elnökétől.⁴ Síremléke, melyet Fort Sándor tervezett, még a temetés évében, 1891-ben elkészült. A rajta lévő domborművet a korszak egyik legjelentősebb szobrásza, Stróbl Alajos mintázta (helye: 34/1–1–1).⁵

Temetése után két nappal, január 26-án tartották Ybl Miklós lelki üdvéért a gyászmisét, a rekvizitumot az általa tervezett a ferencvárosi (Bakáts téri) r. kat. plébániatemplomban. Ez alkalomra a főhajót és a szentélyt is fekete lepelbe vonták és a mise alatt az Operaház ének-kara Engesszer Mátyás *Requiem*jét adta elő.⁶

A nagy építész haláláról és az azt követő gyászeseeményekről a korabeli újságok legtöbbször beszámolt. A halálhír közlése után több lapban rövid életrajzával is méltatták személyét, és a legnagyobb tisztelettel írtak róla. A *Pesti Napló* halála napján kiadott (esti) számában többek között ezekkel a szavakkal adta hírül halálát: „Ybl Miklós az első és legnagyobb magyar építész meghalt!”⁷

A legnagyobb jelző került szinte minden halála utáni méltatásában a neve mellé. Az *Ország-Világ* c. hetilap nekrológiájában ezt olvashatjuk: „Halála igen nagy veszteséget jelent. A fejlődő magyar ipar benne legelső és kétségtelenül legszorgalmasabb művelőjét veszítette el. Ybl széles munkakört és becsülést teremtett az eladdig figyelembe sem vett magyar építészeti iparnak, a melynek legelső sorban van nagy oka arra, hogy agg nesztorának halálát meggyászolja.”⁸ Még a mindenkit kifigurázó élclap, a *Bolond Istók* is egy találó négy soros strófával búcsúzott tőle:

Ybl Miklós síremléke a Kerepesi temetőben (Az Építő Ipar 1891. december 30-i számából)

†
YBL MIKLÓS

*Mint égbe tört sok büszke alkotásod:
Teremtő lelked szintén égbe szállott.
DE a föld adja műved anyagát,
Művész, most tested helyet ott talált!*⁹

A korabeli sajtó fellapozása egy jeles, XIX. század végén elhunyt nagyságunk esetében biztos forrásbázist biztosít a kutató számára. Amennyiben haláleset, temetés a téma, természetesen a gyászjelentéseket is alapvető megkeresni, aminél a legelső lépés az Országos Széchényi Könyvtár gyászjelentéseinek gyűjteménye, amely már jó néhány éve elérhető

4 Pesti Hírlap uo.

5 Ld. *Építő Ipar* 15. évf. 1891. dec. 30. 52. sz. p. n. 29. rajzmellékletként (fotó); A Kerepesi úti temető II. ...összeáll.: *Tóth Vilmos*. In Budapesti Negyed 25. 1999 ősz. Bp., 1999. 386

6 Ybl-rekvizitum. *Pesti Napló* 42. évf. 1891. jan. 26. 26. sz. esti kiadás 2.

7 Később is többek a legnagyobb magyar építésznek nevezték Yblt, ld. pl. Iván Ede: *Ybl Miklós*. Vasárnapi Ujság 61. évf. 1914. 15. sz. 287.

8 Ybl Miklós † (1814–1891). *Ország-Világ* 12. évf. 1891. jan. 24. 4. sz. 66.

9 *Bolond Istók* 14. évf. 1891. jan. 25. 4. sz. 5.

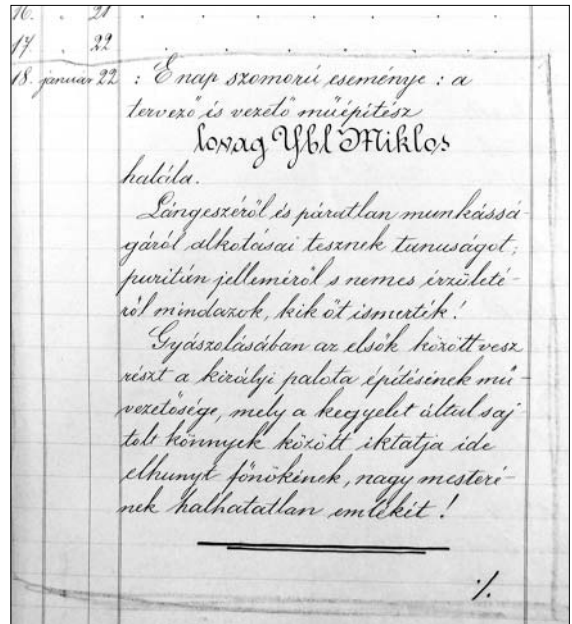
digitális formában a világhálón is. Mondjuk az 1880–90-es években általában a lapok is leközlik ezek szövegét, de azért érdemes utánanézni, hátha több partecédulát is kiadtak.¹⁰

Ybl halálával kapcsolatosan viszont van egy olyan forrás – amit nem várt helyen találtunk –, ez pedig nem más, mint a budai királyi vár *Építési naplója*. Az építési naplók ma is egy építkezés dokumentációjának alapvető és szükséges elemét képezik (egy ideje már e-naplóként vezetve), melyben az építkezés fázisait, lépéseit, a kivitelezés egyes eseményeit rögzítik. Az említett, 1890 áprilisában indított naplókötetben is jól követhető, mit építettek az új királyi palotaegyüttesben és közvetlen környezetében, illetve, hogy az építkezés egyes tervezett részfeladatait pontosan mikor végezték el. 1891. január 22-én viszont az építkezést vezető építész Ybl Miklós elhunytát rögzíti az *Építési napló*ban, s így lelki tartalmat kap az egyébként száraz tényeket tartalmazó műszaki kötet. A bejegyzés így szól:

„E nap szomorú eseménye: a tervező és vezető műépítész lovag Ybl Miklós halála. Lángeszéről és páratlan munkásságáról alkotásai tesznek tanúságot; puritán jelleméről és nemes érzületéről mindazok, kik őt ismerték. Gyászolásában az elsők között vesz részt a királyi palota építésének művezetősége, mely a kegyelet által sajtolt könnyek között iktatja ide elhunyt főnökének, mesterének halhatatlan emlékét.”¹¹

E bejegyzés után persze az *Építési napló* folytatódott, a mester halálát követően a kijelölt utód, Hauszmann Alajos (1847–1926) lett a tervező és a művezető építész.¹² 130 évvel Ybl halála után pedig arról olvashatunk rendszeresen az írott és immár az elektronikus sajtóban is, hogy kettejük egykori tervei alapján újra építkezések folynak a budai várban – immár rekonstrukciós építkezések. Az építési területet takaró informatív paravánokon pedig Hauszmanné mellett (előtt) ott van Ybl Miklós nagy méretű portréja is, azé a kivételes építészé, aki elkezdte a magyar királyi székhely méltó kiépítését.

Debreczeni-Droppán Béla

Az Ybl Miklós halálát rögzítő bejegyzés, rövid nekrológ a budai vár „Építési napló”-jában (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

10 <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648/discover?query=Ybl+Mikl%C3%B3s&submit=> Itt látható, hogy legalább négy gyászjelentést adtak ki, a családon és a Magyar Mérnök- és Építész Egyleten kívül a „Rudolf koronaörökös” jótékonyági egyesület elnöksége és választmánya és a budapesti építőmesterek, kőműves-, kőfaragó- és ácsmesterek ipartestülete is. Ybl Miklós gyászjelentései közül a családé megjelent és arról is szólnak a hírek, hogy a mérnökegyelet is ad ki egyet.

11 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. K518 Államfői Hivatalok Levéltára. Várépítési Bizottság Műszaki Hivatala. 11. köt. p. n.

12 Uo. Az *Építési napló*ban ezzel kapcsolatosan a következő rövid bejegyzést olvashatjuk: „1891. március hó 10-én átvette Hauszmann Alajos műegyetemi tanár a művezetői teendőket.”

A „halálraitélt zászlóalj” kitörése¹

Sebő Ödönt 1942 decemberében avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián. Katonai pályafutását az erdélyi hadszíntéren kezdte, a 32. határvadász zászlóaljnál. 1944. augusztus 28-án német parancsnokság alá akarták rendelni, hogy azok visszavonulását fedezze. Ezzel a paranccsal szembeszegülve a gyimesbükki helyőrség parancsnokaként az ezeréves magyar határon rendezkedett be védelemre. Az ozorai huszárokra emlékeztető hősies helytállás megállította a könnyű átvonulásra számító két szovjet hadsereget és egy lovas hadosztályt. A kitörés és visszavonulás után katonáit – mint az Erdélyben harcoló magyar és német hadseregek utóvédzászlóalját – továbbvezette a Székelyföldön, majd Szlovákián keresztül egészen Németországig, ahol amerikai fogságba kerültek.

A szerk.

Mivel a hadműveleti naplókát és általában minden iratot megsemmisítettünk a visszavonulás kezdetén, nehéz utólag megállapítani, hogy melyik szeptemberi napon kezdtük meg a kiürítést. Friessner német tábornok könyvében szereplő kiürítési vázlat szerint erre

kb. [1944] szeptember 20. és 25. között kerülhetett sor. Az 1998 nyarán rendezett gyimesközéploki veterántalálkozó résztvevői szerint az a hatalmas dörgéssel, villámlással kísért vihar, amelyben a kitörést végrehajtottuk, s amelyre valamennyien emlékeztünk, vasárnapra, tehát 17-ére esett. Eszerint a kitörés megkezdésére 16-án este kerülhetett sor.

Miután az utolsó nappal a szokásos harci tevékenységgel telt, semmilyen akadály nem mutatkozott az igazi főprogram végrehajtására való felkészülésben. Az esti feladatot már mindannyian kívülről tudtuk. Csodálatosan működött minden; még most is csodálattal gondolok az események lefolyására.

Sem a legénység, sem én nem tudhattuk, hogy vajon Középlokon, Felsőlokon mi történt, s főleg hogy mi lett a harcok kimenetele a vízválasztón, ahol az út Csíkszereda felé vezet. Én azt feltételeztem, hogy ezek az utak már nem jöhetnek számításba a visszavonulással kapcsolatban. A legénység csak a tisztjeiben bízhatott. Ez a bizalom jelenthette számunkra az egyetlen menekülési lehetőséget. Ez annyira megnövelte a felelősségemet, hogy szinte hipnotizáltam magamat a végrehajtás sikerére. Lehet, hogy az ellenséget is?

Minden egységemnek a lelkére kötöttem, hogy hol van elaknásított terület a védelem jobbszárnyán, nehogy arra a területre lépve próbáljanak visszavonulni. Egy idevaló csángó embert megkértem, hogy maradjon a helyén és tájékoztassa a helyi lakosságot a veszélyes területek helyéről és nagyságáról. Fontosnak tartottam, hogy minél többen tudjanak erről.

A műszaki emberek megkapták a parancsot, hogy a tervezett világítást biztosítandó gyűjtsanak fel három megbeszélthelyen egy-egy fagerendából épült melléképületet, pajtát.

Vitéz Sebő Ödön szobra a gyimesbükki Deáky Panzió területén, Csáky Atilla alkotása (Deáky András felvétele)

¹ Részlet a szerző *A halálraitélt zászlóalj* című könyvéből. Magyar Könyvklub, Budapest, 1999. 181–185.

Ez ad jelzést a kitörés irányáról, s egyben meg is világítja a terepet. Ez a kivilágítás veszélyt is hordozott magában, de arra számítottam, hogy a kitörni készülő egységek a németekkel együtt még mindig jóval nagyobbak, mint a beszivárgott szovjet erők, és ezért nem tudnak nagy erővel beavatkozni a kivonulásunkba, vagy ha igen, azért súlyos árat kell fizessenek.

Az áttörés kezdetének jelzésére egy megbeszélteni jel szolgált. A nagy mozgás már a teljes besötétedéskor kezdődött, a megbeszélteni és idejében kiadott parancsaim alapján. A németek egységeinek alámrendeltségét megszüntettük, a visszavonulást saját parancsaim alapján, de velünk harmóniában végezték. Ők is megfelelő kisebb utóvédeket visszahagyva kezdték el mozgásukat. A tűzfegyverek pontosan a tervek szerint lőttek itt-ott, éberséget és esetleges támadási látszatot kelteve.

Személyes hátizsákomat legényem egy másik emberre bízta a fényképezőgéppel együtt, benne színes diafilmekre exponált ritka felvételekkel. Ez sajnos többet nem is került elő, máig sajnálom. A saját felszerelésem, amit magamon kellett hordanom, a megszerelt harci készletből állott: térképtáska, benne elegendő térképpel, távcső, kenyérszák, 10 db kézigránát és az olaszoktól kapott pisztoly, tartalék tárral. Rajtam legénységi köpeny.

Mikor már magam is a Hidegségpatakának szájánál² voltam, a megbeszélteni épületek teljes lánggal égtek és halvány világítást nyújtottak ahhoz, hogy meg tudjuk különböztetni a sajátot az ellenségtől. A csapatok zöme keletről, a Gyimesi-szoros román része felől jött, igen kevesen Középlek irányából. A máhás állatok és a szállító járművek már korábban benne voltak a patak völgyben. A patak mellett sűrűn sorakozó házak igen jól fedezték a mozgásainkat. Az elágazás pontja, a visszavonulás főiránya Kováspataka volt, Csíkszentdomokos céllal. A Kovás-patak itt torkollott a Hidegségpatakába, s előtte Hidegségpataka jelentősen kiszélesedett. Itt alakult ki a fő gyülekezőhely az összes egység számára. Itt is égett egy esztena³ és megvilágította a nagy tömeget, amely lassan utánam indult felfelé a Kováspatakán.

Jó darabig még házak szegélyezték a patakot, de a terep már jelentősen emelkedni kezdett. A szekérút eléggé járható volt, száraz. Ezzel kezdődött az emlékezetes éjszakai menet, amely igazából attól volt olyan borzalmas valamennyiünk számára, hogy a visszavonulók zöme már a teljes kimerülés határán volt, velem együtt. A fegyverek elhallgattak, a nagy csend még félelmetesebbé tette a siralmas menetet. Fájdalmas volt elhagyni a szeretett hegyeket, völgyeket, fenyőket, ezt az itteni szívünkhöz nőtt népet, a csángó magyarokat, Erdélyt.

A kováspataki házak – alig félóra múltán – elfogytak mellettünk, s az út még meredekebben kezdett emelkedni. A Kovás-patak forrása előtt az erdő mélyéről visszapillantva látszott a nagy gyülekező- és elágazóhely még mindig sejtelmesen világító esztenájának tüze, jelezve, hogy merre kell folytatnunk az utat. Lángjai kísérteties árnyékokat vetettek a környező házakra, fenyőkre és a még mindig tömegesen gyülekezőkre, akik talán nem is tudták, hogy merre akarnak menni, csak követtek bennünket, akik tudtuk, hogy merre osonjunk ki a gyűrűből.

Szomorú katonák és csüggedten ballagó, terheket cipelő hegyi lovak kanyarogtak felfelé. A kis mulik⁴ időnként nagyokat horkantottak. Ennek nem nagyon örültünk, mert azt jelentette, hogy valamilyen szagot éreznek. Vadállatokét, vagy rosszabb esetben hirtelen támadó ellenségét.

2 Száda: szája, a völgy alsó része.

3 Esztena: juhfejő hely és pásztorszállás.

4 Öszvérek.

A Kovás-patak forrása után igen meredeken haladtunk felfelé a Kondrakeresztje 1487 háromszögelési ponthoz. Itt főleg az erdőben haladtunk. A nagy sötétségben éppen hogy láttuk az előttünk haladó állatot vagy embert. Mindenki a másik után ment, fáradtan, kimerülten, álmosan. Libasorban lehetett csak haladni, mivel az út főleg egycsapású volt, csak később vált szekérút szélességűvé. Helyenként dorongútra léptünk, illetve botladoztunk. Ezeket az utakat még az első világháborúban borították dorongokkal, hogy a járművekkel a lövegeket lehessen vontatni akkor is, ha eső áztatta a kerékvágást.

Hidegspatakától már vagy tíz kilométert tettünk meg. Nem tudtam, hogy hány óra lehetett, mert tilos volt fényt gyújtani, és nem is voltam annyira kíváncsi rá. Már eddig is ítéletidőnek tűnt az egész, végeláthatatlan kínlódásnak. Hallgatag volt a menet, senkinek sem volt se kedve, sem ereje a beszélgetésre. Ezért aztán különösen feltűnt az az út mellé leülő német katona, ki hangosan és fájdalmasan nyöszörögte, hogy ő nem bánja, ő olyan fáradt és gyöngé, hogy egy lépést sem megy tovább. Mindegy, hogy ki fogja agyonlőni, az már neki megváltás lesz. Ez a fiú a hozzám beosztott német század katonája volt, s a Gyimesi-szorosbeli harcok, az állandó közelharc szellemileg és fizikailag teljesen kikészítette. Nem voltam messze ettől a hangulattól én sem. Először még csak menet közben szundi-káltam el. Ébredéskor akkorákat zökkentem, hogy a gyomrom majd kiszakadt bele. Most ütött vissza, hogy napok óta alig aludtam valamit. Amikor már ez a menet közbeni alvás sem ment, egy géppuskás muli mögé osontam, megfogtam a farkát, azzal húztattam magam és úgy aludtam. Néha nekiestem a farának, de legtöbbször a farka tövének, azaz a seggének. Ilyenkor felijedtem, de aztán ismét elaludtam.

Jó ideje hegygerincen mentünk már, végtelen kígyózó libasorban, melynek sem a végét, sem az elejét nem láthattam. Jó lett volna tudni, hány óra van, hogy hol lehetünk, kik előtt és kik után ballagok, de a sötétben minden katona egyforma, az arcokat nem lehetett kivenni. De azt hiszem, ők sem tudták, hogy a parancsnokuk egy szegény málhás muli fenekébe kapaszkodva potyázik.

Aztán már lejtett az utunk (talán a Rézteteje 1435,5-ös háromszögelési pont után), és innen kezdve az erdős területek kaszálókkal váltakoztak, amire a légáramlás is utalt. A sor eleje azt az általános parancsot kapta, hogy a következő éjszakát Csíkszentdomokoson töltjük, akár esik, akár fúj. Annyira kimerült már az egész oszlop, hogy nem is volt elképzelhető a további menet. Az előőrsök csak akkor jelezzenek, ha nagyobb orosz támadás érné őket. Elmúlt már éjfél, mire az 1163 magassági pontra értünk. Innen sorozatos nyeregalakulato-

kon haladtunk tovább, mind lassabban és lassabban. Hidegspatakától megközelítőleg 20 kilométert tettünk meg a Kurta sarok 1085,8-as háromszögelési pontig. Ez a körülményekhez képest (a nehéz egyéni felszerelést, a leharcoltságot, kimerültséget beszámítva) komoly teljesítménynek számított.

Nagy szerencsénkre nem ütköztünk oroszokba, vagy tán, ha láttak is, nem szóltak.

A kitorés útvonala (Sebő Ödön: A halálraítélt zászlóalj, 184.)

Mindenesetre nem volt szándékomban harcra fejlődni semmiféle támadás esetén se, mert még mindig bíztam a sötétségben és abban, hogy az élen haladó, javarészt csíkszentdomokosi embereim ismerik a terepet.

Ahogy pirkadni kezdett, erős köd fedte a tájat, de már látni lehetett, hogy ritkásabb erdőrészebe kerültünk, ami világosodás után már átlátható is lesz. A köd mellett még az is késleltette a kivilágosodást, hogy sötét fellegek borították az eget. Néha már mennydörgés is hallatszott, amit először ágyúzásnak hittünk. Itt kaptuk az első jelet, hogy az oroszok már itt vannak: egy-egy puskalövés szelte át a ködös, ritka erdőt és a mi haladási irányunkat. Ezek a tüzelések csak egyes puskalövésekből eredtek, tehát géppisztoly nem szólt bele, és egységeim, akik előttem haladtak, hála Istennek nem viszonozták a tüzelést a semmibe. Az eredeti parancs szerint nem vettek fel harci alakulatot, így nem lassították le a visszavonuló egységek haladási sebességét.

Úgy gondoltam, hogy ezen a területen az orosz járőrök csak zavarhatnak, komoly erők nem lehetnek. De az ő jelenlétük is annak a jele volt, hogy a messze lévő székelyfői főútvonalon már a fő erők visszavonulásának sarkában vannak. Lövöldözésük igen jó információt nyújtott, mivel semmiféle összeköttetésem nem volt senkivel. Magyar parancsnokság sehol, a németek sem tudtak kapcsolatot teremteni valami magasabb egységgel. Ezek a jelenségek arra a következtetésemre vezettek, hogy itt valóban egy nagyobb visszavonuló hadsereg eléggé fellázított tömegével kell számolnom a főútvonalon, ami a napi menetcél elérésében elég bonyolult lesz.

A viharfelhőkből eleredt az eső, s ez még fokozta a zűrzavart a lelkekben. Erősödött a mennydörgés és a villámlás sűrűn megvilágította a hegyoldalt, amelyen már ereszkedtünk. Megvilágította a katonák fáradt, napbarnított, kemény arcvonásait, akik nagy megadás-sal és türelemmel, szinte felemelt fejjel mosdatták arcukat abban a reményben, hogy még ma aludni fognak Csíkszentdomokoson. Közben a lövöldözések elmúltak, vagy talán a mennydörgéstől nem hallottuk, ágyú-e vagy égzengés. A járőrük valószínűleg hazament jelentéstételre, vagy valami menedéket keresett a viharban.

Hol erősebben zuhogott az eső, hol gyengébben. A dörgés és villámlás majdnem folyamatos volt, mint a sötétség is, ami ezzel járt. Az óra szerint már nappalnak kellett lennie, de a valóságban naplemente utáni szürkületi világosság volt. Az intézkedéseket szóban, egymásnak előre és hátra továbbítva adtam ki. Hogy hol volt a vége és mikor jutott el oda, azt soha nem tudtam meg, de annyi bizonyos, hogy a mozgás olyan volt, mintha mindenki tudott volna róla. Nemsokára áthaladtunk az ezerméteres szintvonalon, és a Borvíz jelzésű 881 méteres magassági pont mellett haladtunk, most már könnyebben, lefelé ereszkedve. De a lovaknak ez a lefelé eregélés nehezebb volt, mint a felfelé kapaszkodás.

A térkép és szándékom szerint Csíkszenttamás északi kijáratánál értük el a főútvonalat, amelyen információim szerint egy magyar és két német hadsereg vonult észak felé. Helyesebben a három hadsereg maradványai, mert mind a kettő leharcolt és eléggé szétszóródott egységei ezen az egy útvonalon tolakodtak. A gyalogegységek itt nem okoztak problémát, csak a járművek és a tüzérség vonulása.

Már elég sok idő telt el a nappalból, s úgy látszott, hogy a menetelés sebessége igencsak lelassult. Az erdőkből kikerültünk, és ha a zivatar miatt nem lett volna még mindig majdnem esti sötétség, akkor már kellett volna látnunk a főútvonalat és a rajta vonuló három hadsereg gyúródását. A vihar azonban kitarzott, a dörgés, villámlás és a zuhatag egyfolytában rohant ránk. Lehet, hogy ez volt a szerencsénk. Hisz ha az oroszok netán a sarkunkban voltak, ők sem láthattak jobban, mint mi. Az időjárás miatt egyébként sem repülőktől, sem tüzérségi üldözéstől nem kellett tartanunk.

Elértük a Bábászó-loka patakat a tervezett irányban és helyen, Csíkszenttamás északi részénél. Jó darabon a patak horhossá váló medrében és mellette vonszoltuk magunkat lefelé. Olyan lassú a haladásunk, amilyen sötét a nappali világ lelkünk sötétségével együtt, hogy az sem érzékelhető, hogy a nap melyik szakaszában vagyunk, és vajon éhesnek kell-e lennünk ebédre vagy vacsorára. A zivatar ismét nekibuzdult. Átázott testünknek ez csöppet sem hiányzott. Mivel induláskor még nem volt kilátás erre a tartós viharra, sátorlapjaink valahol valamelyik teherhordó állat hátán bujdosnak. Posztóruhánk, köpenyeink már teljesen átáztak, a víz nemcsak alsóneműnkbe csordogált, hanem csizmáinkban, bakancsainkban is cuppogott minden lépésnél. A szembe fújó szél időnként az arcomba vágta a zuhogó esőt, csepegett arcom, orrom és mindenem. Így aztán hangulatom sem volt valami szilveszteri.

A jól fedett horhos láttán arra gondoltam, hogy itt jó volna rendezni az egységeket, megnézni, vajon ki tartozik hozzám, kik a szétszórt jövevények és a többi. De gyorsan lemondtam erről a tervemről, részben a pocskék zivatar miatt, részben pedig abból a megfontolásból, hogy jobb, ha mihamarabb leérünk a főútvonalra, és idejében megtudjuk, hogy mi is ott a helyzet, megalhatunk-e egyáltalában Csíkszentdomokoson, vagy mindjárt harcba kerülünk.

Már csak kb. 5 km-re lehettünk a főútvonaltól, de ez – erőnlétünket tekintve – sokkal többnek tűnt. Némán és elcsigázva vánszorgott a hosszú, kígyószerű vonulás lefelé. A zivatar nem akarta abbahagyni a dörgést, villámlást, a víz pedig csak úgy ömlött agyongyötört testünkre. Istenem, mikor fogok megszáradni! Reménytelenné vált minden, minden. Nem is tudom, milyen erő hajtott bennünket tovább. Szürkület ideje volt már, s a borult ég miatt korai estének néztünk elébe. Egyszerre a zivatarfalon keresztül mintha hangokat is hallottunk volna, de lehet, hogy csak a mennydörgés utómorajjai voltak. Pár perces vánszorgás után ott találtuk magunkat a főútvonal zsúfolt áradatában, melyben országos járművek (szekerek) – ezek magyar egységek lehettek –, gyalogos katonák, németek és magyarok különféle felszerelésekkel és fegyverzettel vagy anélkül sodródtak egymás mellett pánikhangulat nélkül, inkább egy szomorúan igyekvő tömeg benyomását keltve.

Soha el nem felejthető kép maradt meg bennem az útnak arról a helyéről, ahol be akartunk sorolni a menetbe. A zivatar keményedett, a sötétségben egyetlen tájékozódási lehetőség a sűrű villámlás volt. Az világította meg egy tüzezlöveg törtetését az úton. Egy tíz és feles tarackot vontatott négy ló, hat helyett. A jobb oldali lovon egy napbarnított arcú, rövid, tömött bajszú tüzer rövid nyelű korbácsával, kengyelre állva az első lovakat verte és ordítva, káromkodva biztatta őket előre, mindenkit árokba szorítva, többek között egy szekeret is. Ezt a jelenetet, ezt az arcot majd' másodpercenként megvilágította a villámlás. Ilyen jelenetet csak moziban láttam, háborús filmek menekülési jeleneteiben.

A besorolásunk, nem okozott akkora gondot, mint ahogy a helyzet és a látvány ígerte, mert hegyi felszerelésünk, lévén gyalogosok és málhás állataink az út mellett, az árokban is tudtak menni. De azért a Gyimesi-szorosból visszavonuló egységek között nemcsak hegyi alakulatok voltak, hanem olyanok is, akiknek volt vontatnivalójuk. Nehézfegyverek, páncceltörők és egyéb járművek, főleg a németeknek.

Csíkszentdomokoson aztán minden rendben zajlott, mivel a szálláscsinálóink helybeli katonáim voltak. A visszavonuló tömeg sem egyszerre futott be, hiszen a két német és egy magyar hadsereg egységeinek Csíkszentdomokos eléréséig egy teljes éjszakára volt szükése. Már a gondolat is, hogy végre mindenki – aránylag gondtalanul – alhat, leírhatatlan örömmel töltött el valamennyiünket.

†Sebő Ödön

SZERELMES FÖLDRAJZ

Szerelmes Gyimesem

„vannak vidékek gyönyörű
tájak ahol a keserű
számban édessé ízesül
vannak vidékek legbelül”
(Kányádi Sándor)

Amikor 2010 szeptemberében beköltöztünk másfélszobás budapesti alberletünkből háromszobás, kertes gyimesközéploki házunkba, két erős fogadalmat tettem. Az egyik volt, hogy ezzel a jó párszáz kilométeres utazással *csak lakóhelyet és nem hazát változtatok*, hiszen Erdélyt – akárcsak Moldvát – éppen úgy hazámnak tekintettem, mint a Gellért-hegyet vagy Lágymányost, ahol születtem, nevelkedtem, és a Palócföldet, Gömört, Szepességet, ahonnan felmenőim származtak... De minek aprózzam, hiszen a *Honismeret* szerkesztésével eltöltött 33 esztendő – krisztusi idő! – alatt megismertem és megtanultam hazámnak tekinteni az egész Kárpát-medence és Moldova összes magyarlakta területét. Isten által teremtett tájaival, és ember által létrehozott alkotásaival, ködbe vesző régmúltjával, lélekemelő és szívbe markoló közelmúltjával és – merem remélni – rajtunk is múló jövőjével. És mégis, mégis... nem tudnám az okát pontosan megfogalmazni, de Erdély volt az, ami a legerőteljesebben vonzott, s ha egy távoli égitestről – mondjuk Budapestről – ereszkednék hozzá megfelelő leszállóhelyet keresve, a Székelyföld felé irányítanám az ejtőernyőm, s ott is minél keletebbre irányozva ráncigálnám a köteleit, hogy éppen a Kárpátok vízválasztója mögött, a Tatros völgyében, lehetőleg a Sötétpatak szájánál érjek földet.

Sikerült!

A másik fogadalmam arra vonatkozott, hogy becsszavamra nem fogok Gyimes történelmével, néprajzával, hagyományos értékeivel foglalkozni, mert erre vannak nálam a tájban és múltjában sokkal mélyebben gyökerező, elhivatottabb személyek, nekem pedig éppen elég dolgom lesz a fél évszázada Moldvában gyűjtött, s még cédulákon bujdosó, rejtőzködő anyagaim feldolgozásával és kiadásával. No, ezt a fogadalmamat *nem sikerült* megtartanom! Nem sikerült, mert az elmúlt évtizedben baráti kezek értem és utánam nyúltak, nekem pedig nem volt annyi eszem – meg szíven sem –, hogy elhárítsam ezeket a felém nyújtott, hol kérő, hol kínáló tenyereket. S mire észrevettem magam, már elvállaltam egy-egy gyimesi barátom könyvének előszavát, egy-egy szívem szerint való fegyvertárs köszöntését, vagy messzi útra indult munkatárs búcsúztatását; messziről érkező diák-kutatók munkájának szakmai segítését, amihez óhatatlanul meg kellett ismerkednem Gyimes múltjának, jelenének nemcsak a szabadszemmel jól látható jelenségeivel, de el kellett mélyednem az elődök és a kortársak által papírra vetett, sőt, vaskos könyvekké formált értéktárak világába is.

Ha föltekintek a könyvespolcomra, több mint egy méternyi helyet foglalnak el a Gyimes és népével foglalkozó kiadványok: történelmiek, néprajziak, nyelvészetiek – múltról és jelenről szólnak. Nem sok, de mégis valami. Megtalálhatom bennük azokat az értékeket, amiket a völgy alig háromszáz esztendeje megtelepült lakossága keletről és nyugat felől ér-

kezve idementett, megőrzött, vagy éppenséggel itt hozott létre. Népmesékről, hiedelmekről, látomásokról, balladákról, keszervekről, részben már elfeledett táncokról, mejjesbundákra, ingekre, tojásokra hímzett, festékesekbe szőtt motívumokról, háborúkról, emberi küzdelmekről szólnak ezek a könyvek..., de kevés köztük az olyan, ami a táj élővilágával, az itt élő embereknek évszázadok óta megélhető nyújtó természettel foglalkozna, s hogy ezt a természeti környezetet a pár száz esztendeje ideérkezett ember miként igyekezett a maga hasznára fordítani – betörni, vagy kézhez szelídíteni. Hogy milyen módszerekkel tette az erdőket legelőkké, kaszálókká és szántókká, milyen nemzedékek tapasztalatain nyugvó célszerű eljárásokkal küzdött az erdővel, ami vissza akarta magának hódítani az elvesztett területeket, s hogyan kereste és találta meg azokat a javakat, amiket a gyimesi táj kínált, s ha nem is mindig önként és szívesen, de adott számára. Tudtam, hogy életem alkonyán ide-cseppenve nem gyürközhetem neki a táj szellemi értékei feltárásának, meg azt már jórészt el is végezték az előttem járók, de nagy érdeklődéssel és gyönyörűséggel igyekeztem megismerni ezeket az értékeket, alkalmazva honismereti mozgalmunk régóta bevált jelszavát: *a honismeret arra való, hogy általa jobban megszeressük lakóhelyünket*. És mert végzettségemet tekintve mégiscsak agrármérnök volnék, leginkább a gyimesi ember gazdálkodása érdekelt, s kíváncsiságom idővel mindinkább csodálkozássá, majd elismerő főhajtássá vált.

A belső-magyarországi tájakról ismerhettem már, hogy miként hozta létre az ember a Szigetközben, a Tisza és a Duna mentén a vizekkel, a Duna-Tisza közén a homokkal, a Balaton-felvidéken a vulkanikus talajjal és a napfénnel való termékeny együttműködést, mégis nem győztem emelgetni a kalapomat az előtt a művelődési teljesítmény előtt, amivel a XVIII. századtól ide csángált székelyek a hagyományos időkben a havasi gazdálkodás lényegével, életük minden területét okosan szabályozó formáival megteremtettek. Hamarosan felismertem, hogy *Gyimesben nem csak a táj varázslatos, nemcsak a tánc- és dalkincs páratlanul gazdag, hanem az ökológiai tudás is legalább ilyen értéket jelent*. Ezek a Gyimesbe csángált székelyek, akikből az idő csángókat formált, sok mindent tudtak, s részben még ma is tudnak, ami persze mindenhol szükséges ahhoz, hogy az ember, ha nem is győzedelmesen, de legalább ne legyőzötten kerüljön ki a környezetével való összeütközésekből.

Itt álljunk meg egy szóra, és ez a szó a *csángó*. Sokszor felmerül a kérdés, tőlem legalábbis már sokan kérdezték, honnan ered ez a népnév, pontosabban néhány népcsoportunk neve? Nem lévén nyelvész, még kevésbé nyelvtörténész, a szó számos, sokszor légből kapott magyarázata közül a magam részéről azt tartom a legvalószínűbbnek, amit Domokos Pál Péter is képviselt, aki mégiscsak értett hozzá! Eszerint a keleti magyar nyelvjárásban, közelebről a székelységnél a *csángál*, *elcsángál* kifejezést arra jelenségre használják, amikor valami(k) vagy valaki(k) – például a legelőre kihajtott jószág, vagy éppen egy emberi közösség – nincs ott, ahol lennie kellene. Vagyis *elcsángált*, mondja a székely atyafi az elköborolt jószágról, de azokról is, akik a havasokba telepedve elhagyták eredeti lakóhelyüket, vagy más módon változtatták korábbi, földrajzi vagy társadalmi helyzetüket. Ez lehet olyan változás, mint a barcasági „*hétfalú*” székelyeié, akiket a boldogtalan Ulászló királyunk zálogosított el a XVI. században Brassó városának, s mivel „elfelejtette” őket visszaváltani, elvesztették a székelyeket megillető kiváltságaikat, s 1848-ig a brassói szász jobbágyai lettek. Ők a *hétfalusi csángók*, akik tehát közjogilag szakadtak ki a székely kiváltságosok köréből. A *moldvai csángómagyarok* a XIII., vagy talán már a XII. századtól a XVIII. század végéig, különböző okokból települtek vagy menekültek a Kárpát-medencéből a Kárpátokon túlra, s mivel jelentős részük Székelyföldről szakadt ki, a madéfalvi

veszedelemkor velük bujdosott Zöld Péter csíkszentléleki plébános nyomán a közbeszéd és a szakirodalom is *tsángóknak*, *csángóknak* nevezte őket. Ők földrajzilag változtatták meg a helyzetüket. Még a madéfalvi székely menekültek később Bukovinába telepített töredékét is sokáig *bukovinai csángókként* emlegették; szegények nem győzték kikérni maguknak, hogy ők voltaképpen székelyek, ám a belőlük kiszakadt dévaiakon, vajdahunyadiakon, strigyszentgyörgyieken mindmáig rajtuk maradt a *csángó* név. Amit persze csak az olyan, tájékozatlan emberek tartanak lekicsinylő, vagy éppen becsmérlő jellegűnek, akik nem tudják, hogy ez pontosan olyan, magyar népcsoportot jelölő szavunk, mint a palóc, a matyó, vagy éppenséggel a székely. A *csángó* szó tehát a *székelységből közjogilag, vagy földrajzilag kiszakadt magyar népcsoportot* jelent.

A három gyimesi község – Gyimesbükk, Gyimesközéplak és Gyimesfelsőlok –, valamint az elsősorban innen kirajzott, utóbb falvakká szerveződött telepek népét a hagyományos, *kalibás, havasi gazdálkodás* jellemezte és részben jellemzi ma is. A tájhoz igazodó, páratlan *biodiverzitású* (biológiai sokféleségű) állapotot ugyanis csak ilyen extenzív tájhasználattal lehetett megélni és megőrizni. Gyimesben jelenleg is kétféle kaszálót *tartanak fenn és kezelnek*, mégpedig a *bennvaló* és a *kinnvaló* kaszálókat. A *kinnvalók* az értékesebb gyepek, növényzetük a legnagyobb fajgazdagságú, trágyát szinte sohasem – legföljebb a legelő állatoktól – kapnak, természetes módon újulnak és maradnak fenn botanikai sokféleségükben. Itt található a legtöbb gyógynövény, itt sarjút nem kaszálnak, de az ősszel felnövő *tollókat* legeltetik. A *bennvaló* kaszálókat viszont többé-kevésbé rendszeresen istál-

Hagyományos gyimesi paraszttudvar (Tankó Gyula: Különös kompendium Gyimes néprajzáról. Gyimesközéplak, 2016. 301.)

lótrágyázzák, ezek nagyobb mennyiségű, de értéktelegebb szénát adnak, kedvező időjárás esetén kétszer is megkaszálhatók.¹

A *reglőként*² vagy *nyárolóként* hasznosított részeket a rosszabb termőképességű helyeken alakították ki, mégpedig három szinten: a településhez közelebbiekre naponta kijárnak a marhák, de az esti és a reggeli fejesre hazamennek és istállóban éjszakáznak; a falutól távolabb eső *kalibás zónában* a tehenek az ott felépített istállóknak éjszakáznak és ott is fejik őket; végül a legmagasabb gyepeken a juhokat legeltetik az *esztenáknak* nevezett fejtőhelyek környékén. Ezekre a több család közös tulajdonában lévő *reglők*re a hagyományos szokás-jog szerint hajtották az állatokat, ami öröklődött és mindenki számon tartotta. A *kinnvaló* és a *bennvaló* kaszálóknak, valamint a különböző *reglők*nek megvoltak és jórészt még ma is megvannak az ökológiai hagyomány szerint létrejött és fennmaradt növényei és növény-társulásai, amelyeket a gyimesi emberek nagy körültekintéssel és háttértudással vesznek számba. Természetesen idővel ezek az ökotársulások is változtak, mert a kaszálókhöz képest a legelőterületek visszaszorulóban vannak.

A gyimesi élő- és termőhelyek harmadik területét jelentik a *szántóföldek*. Ezeknek mérete az elmúlt fél évszázad során jelentősen csökkent. Különösen a gabonafélék termesztését váltotta ki a leadott állatok után kapott takarmánygabona, a bolti kenyér és a sertések, baromfiak számára vásárolt táp, amit a gyimesi lakosság egyre nagyobb arányú bérmunkássá válása, öregedése és bizonyos kényelmi szempontok tettek lehetővé és szükségessé. A gyimesi szántók legtöbbször veteményessé és *pityóka-* (burgonya-)földdé zsugorodott, esetleg pillangóstakarmányt természetesen az egykor kendert, búzát, árpát, rozst adó szántókon. Ez a folyamat azzal is járt, hogy az egyre kisebb területű szántóföldekre viszonylag több trágya jut, ami hasznára van a sovány gyimesi földnek, bár az állatok száma is egyre csökken. A felhagyott szántóföldekről számon tartják, hogy ott jó ideig kiváló minőségű és nagy mennyiségű széna terem a korábbi rendszeres trágyázás hatására. Ezzel szemben a burgonya monokultúrában való termesztése hamar és egyoldalúan kimeríti a földet, ezért amikor csökken a termés, felhagyják és új területet fognak be – ahogy itt mondják – *pityókatermesztésre*.

Az *extenzív gyimesi gazdálkodás éves rendjének* lényege, hogy a kaszálót több, a *reglőt* kevesebb munkával, de folyamatosan rendben kell tartani. „*Mindennek kell a kúrálás*” – mondják a gyimesiek. Mert a táj még nem feledte egykori erdő voltát, s elég akár egy évtizedes elhanyagolás, a gyepek beerdősülnek, a kaszálók elbokrosodnak s egyre nehezebben kaszálhatók. Ez ellen pedig csak a rendszeres hasznosítással lehet védekezni: a *kaszálókat kaszálással*, a *legelőket legeltetéssel* kell fenntartani. Persze emellett még akad egy s más tennivaló. A belső kaszálókra 2–3 évente trágyát hordanak, amit tél végén, mikor eltakarodik a hó, a hátára fordított boronával *elsúrlatják*. Újabban ezt inkább a traktor markolójával végzik, sokkal tökéletlenebbül. Tavasszal a kaszálókat és a legelőket *takarítani* kell: elvakarják a *féreg-* (vakond-)túrásokat és a *hangyabolyokat*, arra törekszenek tehát, hogy a kaszáló minél simább, egyenesebb legyen. Ősszel pedig a gyepre hullott ágakat, avart, köveket kell elhordani. A legelő, esetleg a kaszáló folytonossági hiányait, sérüléseit az istállóban etetett szénáról lepergett és a jászolban összegyűlő *szénamurha* elterítésével, begereblyélésével gyógyítják. Máshol a felhagyott kaszálók begyepesedését gyorsítják ezzel

1 Babai Dániel–Molnár Ábel–Molnár Zsolt: „Ahogy gondolja, úgy veszi hasznát”. Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet–MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet, Budapest–Vácrátót, 2014. 36.

2 *Reglő*: a gyimesi tájnyelvben a 'legelő' neve.

a módszerrel. A tudósok szerint a gazdaságonként évente kikerülő – pontosabban visszakerülő – 4–5 zsáknyi *murha* gyepregeneráló hatása „*komoly szerepet játszott a gyimesi, antropogén eredetű, erdőtermőhelyen kialakított gyepok fajgazdagságának megteremtésében*”, s tegyük hozzá: fenntartásában. Résen kell tehát lennie a csángó embernek, nem szabad kegyelmeznie egyetlen gyepen nőtt facsetetének sem. Ezért mondják erre felé, hogy a jó gazda kötelessége, hogy „*A fejsze mindig a karján legyen, ha a reglőn jár.*”

Kiváló minőségű szénát a virágjában lévő, még be nem érett füvek adják, ha azonban mindig ilyen félérett állapotban vágják le a fűvet, nem lenne magérés, magszórás, megritkulna a gyep, csökkenne a szénahozam. Ezért a gyimesiek évről évre változtatták a darabok kaszálásának sorrendjét. A kaszálás legkedvezőbb időpontja ugyanis a fűfélék virágzásához igazodik, amikor kezdenek *porozni*, akkor vágják beléjük a kaszát. Mások a papvirág (*Leucanthemum vulgare* és *L. ircutianum*) elvirágzásához kötik a kaszálás megkezdésének idejét. Eltérő időpontokban kell kezdeni a déli és az északi oldalakon a kaszálást. Manapság általános szabály, hogy a *bennvaló* kaszálókat Szent János napja (június 24.), a *kinnvalókat* pedig július második felében kezdik vágni.

Nyáron a magasabb régiókban lévő *reglőkön* is akad munka. Ezekben a gyepekben a *szőrccse* – szőrű (Nardus stricta) – válik uralkodóvá a túllegeltetés, vagy az 1980-as évek első felében előforduló műtrágyázás következtében. Ez a fűféle különösen rossz legelőnek számít, szénának se jó. „*A kasza nem vágja, a marha sem eszi.*” Régebben egyszerűen felgyújtották, de hatékonyabban javítható *kosarazással*. A *juhganyés* taposás egy hét alatt megsemmisíti a *szőrccsét*, közben a talaj is kövéredik. A *tehénganyé* erre kevésbé alkalmas, mert nem öli a szőrűfűvet. A *kosár* helyét hetente változtatják, de ha esős az idő, akkor gyakrabban. A kosarazás tehát egyszerre segíti a pásztorok munkáját az állatállomány megóvásában és a családi gazdaságok ügyét a *szőrccsés* gyepok hatékony javításával.

Szénahordás Gyimesközéplokon 2017-ben (Ádám Gyula felvétele)

3 *Kosár*: a juhok körülkerített hálátó helye.

Az évszázadok alatt kialakult táji adottságokhoz igazodó, célszerű ökológiai gazdálkodás fontos eleme a *kalibázás*. Ennek lényege Gyimesben, hogy a gazdasági élet egyik telephelye a völgybeli telek, a *belső*, amely magában foglalja az *életet* (udvar) a lakó- és melléképületekkel, gyümölcsfákkal, kerttel, kisebb kaszálóval, réttel és a szükös szántón lévő, rövid tenyészidejű veteményekkel. Az állandó lakóhelytől 5–8, nem ritkán 20–25 kilométerre található a gazdálkodás másik színhelye: a *szállás*, amelynek központja a *kaliba*, ami lehet egy szegényes *burdó*, vagy masszívabb, gerendákból épített, a hagyományos gyimesi stílusban felhúzott ház a szükséges tartozékokkal. Itt tavasztól ősziig laknak a *kalibások*, legeltetnek, szénát és erdei termékeket gyűjtenek, feldolgozzák a kifejt tejet. A *kaliba* közelében építették az istállót és a juhkarámot. Ha a *nyárolón* elfogyott a legelő, *őszelőre* hajtják a jószágot, s ha ott is fölettek mindent, a *teelőre* mennek. A különböző rendeltetésű szállásokat gyalogösvények hálózata köti össze.⁴

A nyári szállásra rendszerint május 10. és 20. között költöznek, de Szent György után mindenképpen és szeptember végéig, jó idő esetén tovább is kinn maradnak. November 30-ig, a *farkasok éjjel*ig azonban föltétlenül hazaköltöznek, mert Gyimesben is élő hiedelem, hogy Szent András napján kezdenek járni a farkasok, ilyenkor minden olló két szárát, de még a szűrő-vágó szerszámokat is rongyokba tekerik, hogy ezzel képletesen „*bekössék a farkasok száját*”. Hasonló célból kenik meg az istállók ajtaját fokhagymával, kereszt alakban, hogy a farkasok képében mutatkozó *gonosz, ártó erőket* távol tartsák. Mert bizony ennek előtte – ahogy az öregek mondogatták – „*Az ördög nagylegény volt a Gyimesekben!*”

A *kalibába* való kiköltözéskor szekérre pakolják a tejfeldolgozáshoz szükséges eszközöket, edényeket, a különféle háztartási szerszámokat, a *málé főző üstöt*, ágyneműt, sarjút a kicsi borjúnak, báránynak, borjas tehéneknek. A nagyon fiatal borjút is szekérre rakják a kicsi gyermekekkel együtt. A kutyákat a szekér után kötik, tehenet, disznót, borjút, juhokat a szekér után hajtják. Tyúkrok is a szekérre kerülnek, kosárban. A *kalibába* indulás jelentőségére utal, hogy rituális szokásokhoz tartják magukat: indulás előtt nem takarítanak, hogy ne söpörjék ki a szerencsét; nagy, fakötő láncot tesznek keresztbe a kapun, s azon hajtják át a marhákat, hogy védje az állatokat. Keresztet vetnek, imádkoznak: „*Drága jó Istenem, Babba Mária, adjatok szerencsét, őrizzettek meg a bajtól, szerencsétlenségtől, rossz ember szándékától minket s a marháinkat.*”⁵

A kalibás életforma velejárója, hogy a nyár folyamán igencsak megnehezülnek a társadalmi kapcsolatok, aminek elsősorban a párválasztás előtt álló fiatalok látják kárát. Úgy segítenek magukon, hogy *kalákának* nevezett társas munkákat szerveznek, amiknek gazdasági hasznuk is volt, de mindegyiket be lehetett fejezni egy-egy táncos mulatsággal, ahol célszerű módon egy mindössze két tagból – hegedűs és *ütőgardonyos* – álló zenekar szolgáltatta a talpalávalót. Ez a sajátos forma tette lehetővé, hogy a rendkívül szétszórt településszerkezet ellenére egyrészt a fiatalok könnyen egymásra találhattak, másrészt az elszigetelt helyszínek révén viszonylag sokáig fennmaradt a hagyományos zenei és táncélet.

A kommunista időkben, ha lehet, még nehezebb lett a gyimesiek élete. Gazdaságilag ugyan valamivel jobban álltak, mint a kollektív gazdaságokba kényszerített, földjüktől, állataiktól, gazdasági felszerelésüktől megfosztott székely falvak népe, önellátásra berendezkedő életvitelüket nem viselte meg annyira a „szocialista” hiánygazdálkodás; de az áru-termelés ellehetetlenítése és magyar identitásuk miatt gyakran szembekerültek a hatalom-

4 Kósa László: A gyimesi csángók hagyományos élete. In *Kallós Zoltán–Martin György*: Tegnap a Gyimesben jártam... Szerk.: *Domokos Mária*. Európa, Budapest, 1989. 7–8.

5 *Tankó Gyula*: A gyimesi kalibázás. In *Uő.*: Az öregek faggatása. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2008. 160.

mal, amely – miután megkaparintotta Erdély magyarlakta területeit – nem szívesen vette tudomásul az őshonos lakosság jelenlétét. Jól rávilágít erre – és a csángók összekacsintós bölcsességére –, ahogy a középkori amatőr énekkar egyik marosvásárhelyi szereplése alkalmával Antal János (Pisti) bemutatta a közönségnek együttesét: „*Mi vagyunk a gyimesi csángók. Soha nem volt olyan szerencsénk, hogy mindenki egyszerre szeressen, vagy utáljon minket. Volt, aki kedvelt a ruhánkért, de unt a beszédünkért, mások fordítva: szerettek a szép szavunkért, de untak a kieresztett ingért, a ruhánkért! Ezek vagyunk mi, gyimesi csángók!*”⁶

A két Gyimeslok vallásilag homogénnek tekinthető a római katolikusok 90% fölötti arányával, minimális görögkatolikus népességével és néhány egyéb felekezethez tartozóval. Ezzel szemben Gyimesbükk lakossága nagyjából fele-fele arányban oszlott meg a római és a görögkatolikusok között. Ez a helyzet csak 1920 után, főként pedig 1948-at követően, a görögkatolikus egyház megszüntetése miatt változott, amióta az erőszakkal ortodoxszá tett görögkatolikusok jelentős mértékben románosodnak. Ez a körülmény a XX. században, különösen az utóbbi 50–60 esztendő során számottevően módosította Gyimesbükk lakosságának nemzetiség szerinti összetételét, amint a mellékelt táblázatban látható. Szembetűnő, hogy 1930-ban, tehát már a román hatalomátvétel idején, de nyilván az Osztrák–Magyar Monarchia örökségeként igen vegyes volt a gyimesi települések – leginkább a középkoriak – nemzetiségi összetétele, amit aztán a kommunista hatalom idején – nemzetköziség ide, nemzetköziség oda – sikerült meglehetősen „homogenizálni”. Persze ezek a népszámlálási adatok a részben írástudatlan csángók körében meglehetősen labilisak. Az örmények például már 1930-ban jórészt megmagyarosodtak, bár a gyimesiek a családnevek alapján még ma is több tucat örmény eredetét tartják nyilván az emlékezetükben. A zsidók túlnyomó részét Erdély német megszállását követően elhurcolták, a maradékot a román állam árusította ki.

Nemzetiség	Gyimesbükk				Gyimesközéplek				Gyimesfelsőlök				Összesen			
	1930		2002		1930		2002		1930		2002		1930		2002	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	2486	42,00	2791*	52,30	4019	86,58	1076	97,10	2730	97,10	3326	97,10	9235	69,10	7193	72,70
Román	3054	51,65	2522	47,22	284	6,12	22	2,00	64	2,28	98	2,90	3402	25,44	2642	26,70
Német	39	0,65	-	-	24	0,51	-	-	2	0,07	-	-	65	0,50	-	-
Orosz	10	0,17	-	-	12	0,25	-	-	3	0,12	-	-	25	0,20	-	-
Rutén	-	-	-	-	1	0,02	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-
Cseh	2	0,03	-	-	1	0,02	-	-	-	-	-	-	3	0,02	-	-
Szerb	-	-	-	-	1	0,02	-	-	-	-	-	-	1	0,01	-	-
Lengyel	4	0,06	-	-	2	0,04	-	-	-	-	-	-	6	0,04	-	-
Bolgár	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,04	-	-	1	0,01	-	-
Zsidó	219	3,70	-	-	274	5,90	-	-	5	0,17	-	-	498	3,70	-	-
Örmény	1	0,02	-	-	-	-	-	-	1	0,04	-	-	2	0,02	-	-
Cigány	97	1,66	25	0,45	22	0,50	-	-	4	0,14	-	-	123	0,90	51	0,50
Egyéb	3	0,05	2	0,03	1	0,02	-	-	-	-	-	-	4	0,03	-	-
Be nem vallott	1	0,02	-	-	1	0,02	10	0,90	1	0,04	-	-	3	0,02	10	0,10
Összes	5916	100,00	5340	100,00	4642	100,00	1108	100,00	2811	100,00	3424	100,00	13369	100,00	9896	100,00

*A rafinált romániai népszámlálási módszer szerint a magyarokat két listán, magyar és csángó néven (2720 + 71) tartották nyilván.

Gyimes lakosságának nemzetiségi megoszlása

A felekezetek szerinti megoszlás sem olyan sokféle már Gyimesben, mint egy évszázaddal ezelőtt. A gyimesi görögkatolikusok bizonytalan etnikai identitását jelzi, hogy 1941-ben, amikor Gyimes visszatért Magyarországhoz, mintegy négyszázan vallották magukat román nemzetiségűnek, hogy aztán 1945 óta valamennyien románoknak mondják magukat, vagy – talán? – annak írják be őket. A románok különben már Gyimes be-

6 Tankó Gyula–Mihók Edit: „A gyimesi hegyek kőből vannak rakva”. Gyimesközéplek monográfiája. H. n., 2014. 273.

népesülésének kezdetén megjelentek a völgyben, első ortodox kápolnájuk 1787-ben épült. Elsősorban állattenyésztéssel foglalkoztak és Rakottyás-, Barackos-, Jávárdipatakokon, valamint a Tatros felső részén telepedtek le. Görögkeleti vallásban jöttek Moldvából, de már 1802-ben mint görögkatolikusok kértek engedélyt a Guberniumtól, hogy felépíthessék templomukat. Tanulságos továbbá, hogy a görögkatolikus egyház hatalmi szóval történt megszüntetését (1948) követően az ortodox vallású románok száma és aránya nem nőtt a megszünt görögkatolikusok számarányában. Arról természetesen nincsenek adataink, hogy a görögkatolikusok megszüntetett egyházuk helyett a római katolikus egyházhoz tartozók arányát is gyarapították volna, de a statisztikai adatok – közvetve – mintha erre utalnának.

Egyház	Gyimesbükk				Gyimesközéplek				Gyimesfelsőlök				Összesen			
	1910		2002		1910		2002		1910		2002		1910		2002	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
R. kat.	3195	49,01	3099	58,03	2439	92,70	5177	99,00	1807	95,30	3325	97,10	7441	67,40	11601	82,94
G.kat.	3103	47,60	22	0,42	22	0,80	2	0,20	68	3,60	-	-	3193	28,90	22	0,16
G. keleti	33	0,51	2213	41,44	3	0,10	35	0,50	1	0,05	84	2,45	37	0,34	2332	16,67
Evang.	3	0,05	-	0,09	4	0,20	2	0,20	-	-	-	-	4	0,03	2	0,01
Reform.	54	0,83	5	0,09	28	1,06	10	0,10	9	0,50	13	0,40	91	0,82	28	0,20
Unit.	-	-	1	0,02	1	0,04	-	-	1	0,05	2	0,05	2	0,02	3	0,02
Zsidó	131	2,00	-	-	135	5,10	-	-	10	0,50	-	-	276	2,49	-	-
Ismeretlen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összes	6519	100,00	5340	100,00	2632	100,00	5226	100,00	1896	100,00	3424	100,00	11044	100,00	13988	100,00

A három gyimesi község lakosságának felekezeti szerinti megoszlása

Ha mármost Gyimes jövőjéről gondolkodunk, nem sok okunk lehet a felhőtlen derűlátásra. A fiatalok, de még a középkorúak számottevő része már évtizedekkel ezelőtt kezdődően, jobb esetben a Székelyföldön, de inkább Magyarországon, még inkább Európa gazdagabb országaiban talált magának munkát, sokan a gyermekeiket is magukkal vitték s ott járatták iskolába. A keresett pénz azonban a deformált gazdasági szerkezetű Romániában nem tudják gyümölcsözően befektetni, hogy aztán itt élhessenek gondtalanabban, meg aztán a szocializmusnak nevezett politikai és gazdasági rémuralom idején, néhány kivételtől eltekintve, nem szocializálódhattak olyanokká, hogy ügyes befektetéssel párosuló szorgalmukkal más vágányokon, de elődeik eltökéltségével fejlesszék az öröklött értékeket és teremtsék meg családjaik megélhetésének alapjait.

Sokan beszélnek az úgynevezett „falusi turizmus”-ról, de kevesen tesznek érte, a legtöbben sült galambként várják, hogy megvalósuljon. Ennek következménye, hogy néhányan megfogták vele az Isten lábát, a legtöbben pedig azt sem tudják, hogy „eszik-e vagy isszák”? Általában a pünkösdi napokban érkező zarándokvonatokkal, továbbá a júliusi középleki Nemzetközi Táncháztalálkozóra, a Hidegségben tartott Puliszka Fesztiválra, valamint a Tatros-forrásnál rendezett Csángó Fesztiválra és még néhány alkalomra érkeznek vendégek, de ez az érdeklődés csak néhány napig tart, a csángó családok megélhetését nem lehet szélesebb körben rájuk alapozni, a vírusjárvány kitörése óta pedig még annyira sem. Ám nyilvánvalóan ezeken keresztül vezet az út a falusi turizmus gyimesi meghonosodásához, helyi sajátosságainak kiforrásához és meggyökeresedéséhez.

A folyamatnak ugyanis két ága van, s mindkettő igen hasznos. Egyrészt támogatja a tulajdonosok vagyonszerzését, ami elősegíti, vagy talán már meg is teremtette néhány tőkeerős vállalkozás létrejöttét. Másfelől pedig lehetővé teszi számos család helyben történő megélhetését, későbbi vállalkozások anyagi és szellemi alapjainak létrejöttét. Jó példa erre Deáky András nyugalmazott iskolaigazgatónak, Gyimesbükk szellemi mindenésének „kívül-belül jó példát mutató” panziója, ami több embernek ad munkát, és a szükséges beszer-

zések által további családok számára nyújt megélhetést. Azt az elvet vallva, hogy a hátrányos helyzetű magyar közösség megmaradásának egyik legfontosabb záloga a biztonságot jelentő gazdasági fellendülés. A Deáky Panzió az anyagi hasznon kívül számottevő szellemi kisugárzásával erősíti a gyimesbükki csángók és a nála megforduló – elsősorban magyarországi – vendégek nemzeti identitását. Mindkét félnek nagy szüksége van ezekre az energiákra.⁷ Rajta kívül még jó néhány panzió, kisebb szálloda, vendéglátóhely csalogatja az erre járó idegenforgalmat, de hát ez az írás elsősorban nem reklámcélokat szolgál. Ám a számos jó példa közül megemlíthetjük még a gyimesfelsőlaki SKI Panziót is, amely télen a síelők paradicsoma, nyáron pedig már bobbályán is csúszkálhatnak az idelátogatók.

A gyimesi táj, településeinek népe, viselete, szokásvilága talán már nem olyan elbűvölő, magával ragadó, mint amikor jó fél évszázada megismertem és beleszerettem. Közösségi értékei megkoptak – akárcsak az erdőkkel borított hegyoldalai –, ünnepi forgatagai szürkébbek lettek. De számos kiváló embert, egyéniséget ismerhettem meg úgy a gazdálkodók, a kézművesek, mint a szellemi értékeket hordozók és őrzők körében. Bizonyoság rá a Lakitelek Népfőiskola szervezte, *magyar értékeket feltáró Gyimes Kollégium* eredményes munkája nyomán napvilágot látott vaskos kötet⁸ értékes anyaga.

Halász Péter

Bontsunk gyűlést, verjünk gazdát!

„Tankó Berta életének egyik legfontosabb alapélménye, hogy beleszületett ebbe a szóbeliségen nyugvó, hagyományos világba, felnövekedett benne, de annak létét, folytonosságát már veszélyeztetve látta. Nagyapó és Nagyanyó ennek a világnak megfellebbezhetetlenül erős erkölcsi tekintéllyel bíró képviselői. Gyermekéveiben még ennek a mérhetetlenül időtávlatokat megnyitó kulturális valóság romlatlan világában élt. Felnővén és megérezvén a szóbeli hagyományozódás ellehetetlenülését, fölismerve hogy Nagyapó beszédei a tágabb közösség számára is értéket hordoznak, tollat ragadott, s teleírta azt a zöld műanyag borítású jegyzetfüzetet, mert »Jávárdiba' mennyi vályú, abba tinta csurogna, a réten mennyi vadvirág penna volna, az a penna írna, ez a füzet úgy ha megíródna...«” (Harangozó Imre)¹

Na, menjünk, mert annyit ültünk, hogy minket ide többet nem várnak. Dehogyan nem, jöjjetek még holnap este is – mondotta János bácsi. Holnap este nem jövünk, mert szombat este és akkor nem fonunk. Hát éppen azért jöjjetek, hogy akkor többet lehet táncolni. Jöjjetek, hogy az aprókat is tanuljátok meg. A fiúk így vicceltek: Hát én sírülni tudok, mert ha megindulhatok, úgy megyek, mint a malomkerék. Csak mehessek én, megyek is,

7 Deáky András: Szemben az árral. Élet a Gyimesekben. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2012. 140.

8 Dr. Antal György–Antal Tibor–Halász Péter (szerk.): Gyimes Kollégium. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2017.

1 Harangozó Imre: Vajon miért beszélt nekünk annyi mindent Berta néni? Gondolatok, tünődések Tankó Mónus Berta könyvének elolvasása után. In Vajon miért beszélt nekem annyi sok mindent nagyapó? Tankó Mónus Berta csángó pásztor emlékezései. Szerk.: Bakay Péter–Harangozó Imre. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2007. 162.

ha van kivel, de nem tudom, mikor kell megtérülni. A másik mondta: Na én meg tudok térülni, csak azt nem tudom, hogy kell fartalni² – szólt a harmadik. Na, nálam is a nagy baj az, hogy nem tudok curikolni. Ezekon nagyokat neveltünk. Na, menjünk. Eddig megvan éjfélé, hol az óra? János bácsi nagyokat nevetett és kivette a fazék alól. Hát éjfél után egy óra. Hát azt miért dugta el? Mert ha nem, már régen elmentetek volna. Mikor mentünk el, megint, megint hívott: Na, aztán, holnap este jöjjetek ide. Ott mindig megvolt a nagy dínomdánom.

Mikor a gyermekek megkapják a nyári vakációt, vissza-visszajönnek, de ősszel már nem volt, aki a juhokat őrizze. Ferenc Imrecske azt mondta: Én fogadok őszi sereget, és ki tudta, odafogadtatta el a juhait. Nagybátyámnak sok juha gyűlt. Szent Mihály napján, szeptember 29-én fogadták föl a sereget, és ha az idő engedte, még Mártonon túl is őrizték. Bátyám csinált egy nagy kerítést és a juhok ott háltak. Mikor jól megrágyázták, akkor a kerítést fordították tovább. Azt mondták kosárfordításnak. A mi juhaink is ott voltak. Nagybátyám ügyelt a juhokra, én a tehénekre. Jó időben jó volt pásztorkodni, de mikor Csalhó felől elkezdett fújni a hideg szél, hideg eső, akkor elege volt szegény juhásznak. [...] Bátyám ásta a pityókát³ és én elmentem a juhokkal. A juhok, merre akartak, arra mentek, én csak mentem utánuk. A juhok lementek Hutupába. Ott megtérültek és kimentek a hegyre. Ott, mikor megunták, vissza Hutupába, én mentem utánuk. Megláttam, hogy egy szép piros bogyós vadrózsafa tövében egy szép juh áll – a sereg még nem ért volt oda. Nézem, mi az? Isten báránykája – gondoltam magamban. Odamentem, hát éppen a miénk! A gyapjától úgy fölakadt volt a fának a tüskéire, hogy alig tudtam kiszabadítani. Mikor előbbször odamentek a juhok, még akkor fölakadt, s én nem vettem észre.

Nagybátyámnak a középső fia, György, mikor kijárta a hat osztályt, visszajött pásztorkodni. Egy ideig ő volt ősszel a juhász. Apja is itt volt, de neki egyéb dolga volt: hordta a szénát, télire a tüzelőt, ő nem pásztorkodott. Akkor Gyuri a juhkosárt⁴ elvitte a kalibától messzire, a nagy kertjük valamelyik sarkába. Verebest⁵ csinált a kosár mellé és szénát tett a verebesbe, azon aludt, mikor aludt, mert a sereg nagy felelősséget követelt. A verebes formája: háztető formában összeillesztenek két ajtófélét, a hátsó felét is behámbálják,⁶ hogy az eső és a szél ne fújjon be. Abba szénát tett, s azon hevert éjjel. A verebes elé tüzet tett, hogy a vadak féljenek odamenni és még a pásztor is hadd fűtőzzön. Ott furulyált este, amíg bele nem aludt. Szépen furulyált, így:

*Tankó Mónus Berta (jobbról)
testvérével, Borbálával*

2 Oldalazni.

3 Burgonyát.

4 Juhkarámot.

5 Verebes: ideiglenes szálláshely az éjszaka őrködő pásztor védelmére.

6 Berekesztik.

*„Három piros alma érik egy sorba’,
Három szeretőm van nékem egyforma.
Negyediket nem számítom, mert szőke,
Az zárta le bús szívemet örökre.”*

Egyszer nagybátyám hazament, Gyuri maradt egyedül. Én voltam itt, a mi kalibánknál. Este volt már, sötét. Gyuri a verebes előtt tüzet tett, világított a sötétben. Egyszer elkezdtek a kutyák ugatni. Én kiabálok ilyent-olyant. Hát olyan énekszó közeledik, többen énekelnek:

*„Szántok, vetek, boronálok a gyimesi határba’,
Egész éjjel nem aludtam, gondoltam a babámra.
Mindhiába gondolkodom, úgysem lehetek párja,
Van még kislány a faluban, kinek leszek babája.”*

Hát egy nagy fekete ló érkezik, két fekete ugrik le róla. A sötétben minden feketének látszott. Molnár Géza (Puliszka) és Ferenc Gyuri. Mikor megismertem őket, mondom:

- Jókedvetek van, legények.
 - Nincs, kicsi⁷ Berta, nincs nékem jó kedvem, mert megcsalt a szeretőm, s most akarok mást keresni. De tudod-e, mért jöttünk hozzád?
 - Igen, ha megmondjátok.
 - Megmondjuk. Légy olyan jó, kicsi Berta, engedd el Gyurit, hogy menjünk átal Nagysárokpatakára, guzsalyasba.
 - Na hát, csak éppen erről ne beszéljete! Hát én ezzel a sok juhval nem maradhatok el. Isten őrizzen, valami vad jöjjön ide, szökjék be közénk, szórja el őket. S én itt kiabálhatok egyedül, sehol sincs senki. Arról ne is beszéljete!
 - A Jóisten megfizeti, s még én is megfizetem, csak éppen engedd el! Nekem most este kiáltott ki Bodor Annacska, hogy hívja Gyurit is, menjünk bé náluk, mert az apja hazament és ma este nagy gyűlés lesz nála. Gyurinak nincs itt az apja, engedd el, na! Mikor Imre bám itt van, akkor Gyuri sem tud legénykedni, engedd el, na! Csak azért is, hogy aztán ne hányják azt a leányok, hogy ezek a loki legények olyan böcsök,⁸ hogy nem akarnak hozzánk járni. Engedd, na! Kicsi Berta, ha félsz, ne, itt van a nagy kutyánk, s bevessük a kosárba, s ne félj csak te semmitől. Engedd el, na! Meglátod, sokat nem ülünk. Lóháton öt perc alatt ott leszünk, s egyhamar vissza is jövünk. Csak éppen hogy járjunk ott. Engedd el, na!
 - Én azt vártam volna, hogy szóljon Gyuri is, lám, akar-e menni, vagy nem.
 - Gyere na, Gyuri, menjünk! Eddig már meg is haragudott Annacska, hogy nem megyünk. Gyere na, menjünk. Engedd el, na! Légy szíves, na!
 - Na, menjete! Nem bánom, csak éjfélkor jöjj elé, mert ha nem, többet nem engedlek el sehova.
 - Na gyere, Gyurika, a kutyát vessük be a kosárba a juhok közé, s menjünk.
- Elmentek, a kutyát elrendezték, a tüzet megrakták. Én félegettem, mert sok juh volt. Még más őszön is maradtam a juhok mellett, csak akkor nem volt ilyen sok juh. Ekkor valami száznegyven körül volt, és azokról a pásztor kellett feleljen. Na, jöttek a legények, fölpattantak a lóra mindketten. Gyuri visszaszólt:
- Aztán ha nem jövök, a tűzre rakjál. Tüzelj, hogy legyen jó nagy világosság!

7 Itt: kedves.

8 Beképzelték.

S már dobogott is a föld alattuk. Én szép csöndesen felöltöztem s zekét vettem. Elmenék ki, s a verebes alá bébújtam, de aludni egy cseppet sem aludtam. A tüzet időnként meg-megraktam. Olyankor a juhok mind odafigyeltek, de milyen szép volt a szemük fénye abban a sötétben. Millió szín csillogott az éjben, azt a sokféle ragyogó színt a tűz világosságától kapta a juhok szeme. Egy ideig azokban gyönyörködtem, aztán énekelni kezdtem. Mennyi éneket tudtam, mind elénekeltem – s nem jött Gyuri. Egyszer hát még sötétebb lett az éjszaka, s nem jött Gyuri. Meg kellett nyugtassam magamat azzal, hogy nem is tud ebben a koromsötétben előjönni. Hiába tüzeltem, a hideget mégis éreztem. Még akkor sajnáltam meg szegény juhászokat, sem éjjel, sem nappal nincsen nyugalma. Hej, de hosszú volt az az éjszaka!

Gyuri virradatra jött elő. Napközben Géza is előjött a mezőre, ott aztán elbeszélték, milyen gyűlés volt:

– Hát, mikor legjavában táncoltunk, nyílik az ajtó, s hát Bodor Gyurkáné béjött, Annacsának az anyja. Aztán így szépen lecsendesedtünk – mondta Géza. Aztán megmondta, hogy azért jött, hogy Annacskát engedje haza holnapra az ajándékszedő táncba. De ha fel nem jött volna Annának az anyja, hát ejsze⁹ reggelig is táncoltunk volna. Hej, de sötét volt, mikor elbomlott a gyűlés, azért kellett Gézánál háljak, mert olyan sötét volt, elé sem találtam volna.

Tankó Mónus Berta

A „guzsalyaskodás” Gyimesben

Gyermekkoromban a szomszéd leánya, Anna, gyakran énekelt egy szívszaggató, keserves éneket. Akkor még nem tudhattam, miért éneklí munka közben, hegyoldalon, pásztorkodáskor ezt a szomorú dalt:

*„Ez a kislány akkor kezd búsulni
Mikor a szoknyája kezd kurtulni
Akkor jut a szerelem az eszébe
Mikor sír a kicsike az ölébe
Lányok, lányok rólam tanuljatok
A legénynek csókot ne adjatok
Mer az a csók nem esik hejába
Hull a könnyed a böcső oldalára”*

Igen, itt van a baj, mikor „hull a könnyed a böcső oldalára”. Annának gyermeke született, a legényapa pedig továbbállt:

*„Lányok, lányok rólam tanujatok
Fiatal szeretőt ne tartsatok
A fiatalt elviszik katonának
S ha hazajő, mást keres magának!”*

9 Bizony.

Ezzel megérkeztünk egy szomorú, kényes témához: leányanyak Gyimesben. Először a témakörhöz kapcsolódó szavakról, kifejezésekről szólunk. A leányanya neve *bitangos leány*, a gyermek a *bitang*, a legényapát pedig *bitangos legénynek* titulálják. Úgy mondják „az Anna bitangja”, „Emre bitang volt”, „Gy. A. bitangos legény”. Honnan ez a húsbavágó, leértékelő, elítélő megnevezés? Vajon mivel érdemelte ki egy ártatlan gyermek ezt a nevet, hiszen ő – ahogy az ének is mondja – „szerelemből jött a világra”! A Magyar értelmező kéziszótár a *bitang* szóra csak pejoratív jelentést ismer: 'hitvány gazember, jöttment csavargó jellemtelen sehonnai'. Petőfi is „sehonnai bitang ember”-ről szavalt. Igazságtalan, kemény ez az elnevezés, de ezen nem tudunk változtatni. A legszomorúbb és sokszor tragédiába torkolló sors a *bitangos leányé*, utána következik a *bitang gyermeké*, és végül a *bitangos legényé*, aki bármennyire is fenn hordja az orrát, mert „*betyár, jó kakas*”, azért tettét elítéli a közösség. Nem olyan hangosan, mint a leányt, de a *faluszája* a legényre is rájár. Így, egybeírva, mert ez összekovácsolódott és az íratlan törvények szigorú öre.

A házasságon kívül született, tehát *bitang gyermeket* néha *fattyúnak* is nevezik. Többségüket leányanyak szülik és az egyházi anyakönyvekbe csak az anya nevét jegyzik, ez a biztos, ez az ismert. Az apa neve hivatalosan nem jelenik meg, még akkor sem, ha ismerik, s tudják is, hogy ki lenne. Ezzel szentesítik a gyermek törvénytelenységét. A gyermek az anyja vezetéknevét veszi fel, és később is azt viseli minden hivatalos iratban. Ha a *bitangos leány* férjhez megy, az új családfő, ha befogadja, nevére íratthatja a *bitangot*. De ez ritkán fordul elő, mert a *bitang gyermeket* legtöbbször a lány szülei, vagy valamelyik gyermektelen rokona, nagybátyja fogadja örökbe, s íratja a nevére. Különben az anyja nevét viseli a vadházasságban élők kapcsolatából született gyermek is, de őt nem nevezi *bitangnak* a közösség.

Itt a házastársak válása az 1970-es, 1980-as évekig szinte ismeretlen volt, még ma is ritka. Elsősorban vallási meggondolásból, másodsorban pedig talán a *guzsalyakodás* szokásának elterjedtségére vezethető vissza, amit tekinthetünk egyfajta próbaházasságnak is. Ennek a *guzsalyakodásnak* kevés köze van a fonóhoz, ahol a fő munkaeszköz valóban a *guzsaly* volt és a *guzsalyas* a XX. század első felében a gyimesi fiatalok fő szórakozási helyeként működött. Ez a *guzsalyakodás* a párvalasztás fontos mozzanata: a leány, ha úgy érzi, hogy kölcsönös vonzalom alakult ki valamelyik fiúval és a legény is megtáncoltatta már néhányszor, egy jó barátnőjével meghívhatja a legényt a *guzsalyakodó esték* – szombat, vasárnap, csütörtök – valamelyikére, s ott a tisztaszobában, a szülők hallgatólagos beleegyezésével együtt hálóznak.

A *guzsalyakodás*ban nem a legény a kezdeményező. Táncoltathatja a leányt, tehet célzásokat arra, hogy a leánnyal szeretne hálni: „*Nem hálunk ketten?*”, „*Este felmegyek, otthon leszel-e?*” – de ha a lány nem hívja a legényt, annak nincs ott semmi keresnivalója. De ha a leány meghívja a legényt *guzsalyasba*, akkor sötétedés után elmegy a lányos házhoz, kiszimatolja, melyik házban alusznak, tesznek-vesznek a háziak, halkán, hogy csak a leány hallja, bekopog a tisztaszoba ablakán és várja a leány válaszát, aki kioson az ajtón és kinn beszélgetnek, majd bemennek a tisztaszobába, a *nagyházba*, ahol csendesesen beszélgetnek, majd lefeküsznek a vetett ágyba. Általában *gomolyagon* feküsznek, ami azt jelenti, hogy csak ledőlnek, nem vetkőznek le, legföljebb a cipőt, csizmát húzzák le a lábukról. Ha aztán megszeretik egymást, a legény két-három évig is járhat *guzsalyasba* a lányhoz és azután veszi el feleségül. Később a *guzsalyakodás* már a szülők tudtával történik, a legény már nem bujkál, a szülőkhöz is be-bekukkant.

Felvetődik a kérdés, hogyan alakult ki ez a szokás? Amikor az első telepések ide csángáltak a csíki községekből, vagy Moldvából húzódtak közelebb a tömbmagyarsághoz, a házak

a patakok fejébe épültek, elszórtan és elrejtve a hatóságok szeme elől, mert nagy részük úgy menekült ide. Nagyon elszórva, a patakfejekben tisztásokat alakítottak, de hogy a fiatalok találkozhassanak, fonóestekre, búcsúkra, fenn a havason pedig kalákákra, kalibás táncokra gyűltek össze, s annak rendje és módja szerint szimpátiák, kapcsolatok születtek. Ha valaki mondjuk Borospatakaról egy vasárnap délutáni táncba ment, vagy udvarolni felgyalogolt a hegyi ösvényeken Bükkhavasra, akkor jövet-menet megtett 20–25 kilométert. Elbeszélgették az időt, és a sötét ösvényeken nem volt ajánlatos éjjel hazaindulni. A lány szülei lefektették hát a fiút valamelyik szegletbe:

*„Míg a leányokhoz jártam,
A sutuban zekén háltam.”*

Persze, a hosszú éjjeleken a fiatalok, ki tudja hogyan *összecsúsztak* és azon kapták magukat, hogy tiszta véletlenül egy priccsen fekszenek. Aztán, ha az udvarlás komoly volt, a szülők nem bánták, ha a fiatalok együtt háltak, erre a *guzsalyaskodó* leánynak külön szobája volt, hiszen kellett mutogatni a készülő hozományát is. Reggel, pirkadat előtt hazaindult a legény, előtte megbeszélték, mikor jöhet még. Ha nem ment a dolog, a lány nem hívta, esetleg a fiú nem jött újból.

Amint említettem, a *guzsalyaskodás* sokszor 3–4 esztendeig is eltartott, így a fiatalok jól megismerhették egymást, tehát ez egyfajta próbaházasság volt. Ez lehetett kezdetben, később általános szokássá, hagyománnyá vált, és a párválasztás fontos mozzanata lett. Kétségtelen: hozzájárult ahhoz, hogy Gyimesben viszonylag sok „törvénytelen” gyermek született. De még el kell mondanunk, hogy a *guzsalyaskodás* egyáltalában nem jelentett szabadosságot, erkölcstelenséget. A falu szája keményen elítélte azt, aki gyakran váltogatta a hálótársakat. Olyan esetekről is tudnak, amikor két-három évig is járt a legény egy leányhoz *guzsalyasba*, s csak akkor, ha már tudták, hogy össze fognak házasodni. A *guzsalyaskodás* a nagylány privilégiuma volt, aki már megérett a férjhezmenetelre. És egy-egy alkalom nem jelentett mindig szexuális együttlétet is. Ezzel kapcsolatban a nagy tudású Molnár Péter (Busulán) mondta a 70-es években:

„Eccer, fiatalkoromban Magdolna napi búcsúkor hozzám érkezik egy csiki vénlegény komám:

– Na, este mennyünk guzsalyasba, mondja.

– Csak az nem úgy van, hékás! A legény csak akkor mehet, ha hívják. Tudod, az úgy van, ahogy a szomszéd vénlegény szokta mondani: »Öt-hat helyre es tudnék guzsalyasba menni, a baj csak az, hogy egy helyre sem hívnak.«”

A szexuális élet csak akkor volt esedékes, ha biztosak voltak a házasságban. Erről így mesélt 1986-ban a 75 esztendőes Ambrus Fülöp (Hosszú):

„Tudja, volt olyan eset, hogy a legény két kerek esztendeig járt a leányhoz guzsalyasba, de azt a lábáról levenni nem tudta! Pedig együtt háltak, apja, anyja tudott a dologról. Mert aki könnyen megadta magát, ahhoz nem ment többet a legény, még ha hívta es a leány. S ebből sokszor baj került, mert a legény nem ment, de lehet, hogy a leány terhesen maradt es bitangja lett. Óh, de ha valakit szerettünk, az a dolog az utolsó volt. El nem tudja képzelni, milyen nagy dolog volt az a legénykének, amikor őt is guzsalyasba hívták. Akkor már ő is volt valaki. Nyáron a szénás híjába leterített a leány egy pokrócot, ott heverésztünk, beszélgettünk, eljátszadotunk szép reggelig. Istenem, de szép is volt. Ki törődött akkor azzal, hogy másnap óriási melegben egész nap kaszálunk? Amikor ebédkor leültünk, majd kaszát vertünk, úgy elaludtam, mint a bunda. De nem sokáig, mert apám hangosan mondta:

– *Ha éjjel legény vagy, légy legény nappal es! És legények voltunk, alig vártuk a következő guzsalyaskodó estét! Akkor éltünk, nem gondoltuk sem betegségre, sem halálra. Az egész világ a miénk volt! Tudja, mit muzsikáltattam akkor a fonókban, s a többiek énekeltek.*

*Este, este, de szerelmes kedd este
De szerelmes lánnyal háltam az este
Lehajlott a tulipánt rezgő levele
Babám karján aludtam el az este*

De most minden este a halálra gondolok. Minden ősszel a halál van az eszemben, és arra gondolok, hogy mint a madarak, én is elköltözöm innen.”

Többet időztünk a guzsalyaskodás szokásánál, mert ez olyan próbaházasság volt, ami hozzájárult, hogy a fiatalok jól megismerjék egymást, ezért házasság után ritkán váltak el.

De volt ennek árnyoldala is, az 1960-as évekig nagy volt itt a *bitang* gyermekek száma. Évente mintegy 30 körül mozgott Gyimesközéplokon azon törvénytelen gyermekek száma, akiket leányanyák szültek. Mert sajnos nem minden guzsalyaskodásból lett házasság. Vagy a család lépett közbe, vagy a legény hagyta ott a terhes leányt. Nézzük, hogy csak Gyimesközéplokon hány *bitang* gyermek született az 1950-es években! 1950: 153 újszülöttből 32; 1954: 134 újszülöttből 25; 1956: 150 újszülöttből 30; 1957: 148 újszülöttből 32; 1958: 164 újszülöttből 26; 1960-tól rohamosan csökkent a számuk.

Vajon miért? Lehetséges, hogy kitekintve a világba, a csángó lányok is eltanulták a védekezés módját. De nem csak a lányok! Csökkent a törvényesen megszületett gyermekek száma is. 1966-ban már csak 118 újszülött látta meg a napvilágot, akikből 4 volt törvénytelen, 1967-ben pedig a 119-ből 2. 1976-ban született az utolsó *bitang* gyermek. Gyimesközéplokon. 1984-ben sajnos már 100 alá csökkent a született gyermekek száma és azóta is egyre apad. Nincs már törvénytelen gyermek, de a törvényes is egyre kevesebb. A második évezred végén 70 körül mozog az újszülöttek száma, és 1998-ban volt az első esztendő, amikor a halottak száma meghaladta a születettekéét.

Tankó Gyula

Halottas rítusok hagyományozódása egy gyimesi kistájon

„A környék- és helybeliek szóhasználatából vett kifejezéssel összefoglalóan »Hárompatak«-nak nevezett csángó telepek, Kostelek (Coşnea), Gyepce (Pajiştea) és Magyarcsügés (Cădăreşti) a Csíki-havasokban, jórészt a hajdani Negyedfélmegye, illetve Csíkszentmiklós közbirtokosságában lévő havasok területén jöttek létre a XVIII. század második felétől. Első lakosaik a leszármazottak emlékei és a korabeli feljegyzések szerint telepítvényes zsel-lérek, »kóborok«, havasi betyárok, hajdukok, katonaszökevények, szegénylegények, a társadalom kitaszítottai voltak. Az Erdély és a Moldvai Fejedelemség határán álló, lassan falucskákká szerveződő havasi tanyák lakossága származását tekintve vegyes (magyar és román), vallásában sokáig (az 1850-es évektől) többé-kevésbé görögkatolikus volt, az 1940-es

évektől római katolikus (1942) és ortodox (1948), ahogy a helybeliek jellemzően mondják: fele román, fele katolikus...²¹

Az egyes népcsoportokra jellemző népi tudás, szokások és hiedelmek, valamint viselkedésminták a népcsoport kisebb csoportegységeiben: a faluközösségekben, és ezen belül a faluközösséget alkotó legkisebb csoportokban, a családokban öröklődnek. A közösség szabályainak, értékrendjének megfelelően mindig ellenőrzi és befolyásolja a kialakult szokásrend maradéktalan követését, attól egyéni eltérés csak annyiban lehetséges, ami a szokással szemben lényegi változást nem eredményez. Már a legkisebb gyermeket is a család, közösségi elvárásoknak megfelelő élet- és értékrendje veszi körül, amit a felnövő gyermek egyrészt szüleitől, nagyszüleitől, másrészt a faluközösség többi tagjával érintkezve, a falubeliektől fokozatosan tanul meg. A hagyományos faluközösségek legfiatalabb tagjainak szocializációja nem állami intézményekben, hanem családi közösségekben történik. A gyermek idejének legnagyobb részét szülei, nagyszülei közvetlen környezetében tölti, a felnőtt munkavégzése alatt ösztönösen utánozza azok munkamozzanatait, általa is végrehajtható munkálatokban sokszor kérés nélkül is segít. A közösség ünnepi alkalmain közeli vérrokonaival részt vehet, ahol hasonló korú társaival mintegy utánozzák az ünnep jellegének megfelelő viselkedésmintát, miközben folytonos ellenőrzés alatt vannak. [...]

Csügésen, Gyepécén és Kostelegen a szocializációs folyamat jellemzői alapján szűkebb értelemben az együtt élő rokonokból álló család, tágabb értelemben a vér-, házassági és műrokonok, valamint a szomszédság alkotják az elsődleges csoportot, az egyén szempontjából a falubeli *idegenek* és az egyház intézménye tekinthető másodlagos csoportnak. A csoporttag számára a közösségben ellátandó szerepeit a csoportban elfoglalt helyzete, státusza határozza meg. A családban hagyományosan kialakult státuszokat és az azoknak megfelelő szerepeket a családtagok neme, életkora és a családfővel való rokonsági viszony jelöli ki. Másodlagos csoportban a különböző szerepek a szerveződés során kialakult, elfoglalt státuszoknak megfelelően alakulnak ki. A szűkebb értelemben vett családokban és az ezeket magukban foglaló tágabb értelemben vett elsődleges csoportokban az élet minden területén a tennivalókat a csoporthoz tartozók státuszszerep-rendszere szabályozza.

Falubeli halálakor szinte az egész falu élete megváltozik. Az elsődleges csoporthoz tartozó közelebbi és távolabbi rokonok, valamint a szomszédok hosszabb-rövidebb időt töltenek a haldokló mellett, szükség esetén segítenek a háznál, s kapcsolatuktól függően jelzik a háziaknak, hogy milyen halott körüli teendőket látnak el. Elenyésző azoknak a szerepeknek a száma, amelyekre külön fel kell kérni a tennivalót ellátó személyt. A felkérést igénylő szerepek többnyire olyan szakértelmet igényelnek – pl. a torra, sok résztvevőnek való főzés –, aminek nem biztos, hogy a rokoni körből való személy meg tud felelni. A másodlagos csoport tagjai elsősorban a halálesetet követő szertartások résztvevői, ugyanakkor a rítusok közösségi kontrollját is ellátják.

A haldokló, majd a halott körüli szokásrendszer meghatározza a közösségi elvárásoknak is megfelelő viselkedést és a lélekhittel összefüggő hiedelemcselekvéseket. Ugyanakkor az egyénenként eltérő rokonsági és ismeretségi viszonyoknak, státuszoknak megfelelően kijelöli az egyes teendőket, szerepeket ellátók személyi körét.

1 Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán. Szerk.: Tomisa Ilona–Magyar Zoltán. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Bp., 2003. Hátlap; a további szöveg: 289–296.

A halottas háznál lakó rokonok és a másol lakó közeli vérrokonok számára a halottas háznál mindenféle munka és abban való közreműködés tiltott, ami alól egyedül a szervezésben való részvétel lehet kivétel. Számukra csak azok a rítusok megengedettek, amelyek a lélek távozását könnyítik, illetve a lélek ártó erőktől való megóvására irányulnak. „A rokonságból valakit elhínik fürdetni, a háziakat azért nem, mert nem szabad a halottal bajlódni, vele dőgozni, mert ha valakit megkínálsz, akkor azt mondják, a halottal jártál. Viszont úgysem kínálkodunk mi, a halotthoz tartozók, mert akkor azt mondják, nem szabad. Vannak a rokonságok, vannak a fennjárók, csinálják.” (Kádár Olga, 1942; Csügés, r. k.)

A hárompataki falvakban a haldokló legközelebbi hozzátartozóinak (házastárs, gyermek) szükség esetén megengedett, hogy gyertyát fogjanak a beteg kezébe. „*Én nem fogtam gyertyát az édesapámnak, de az uram fogott. Avval kerültük meg a házat is s azt oszta' elégettük. Az a fehérnép, aki fogta a gyertyát, az ment velem, a gyertyát én vittem s a fehérnép jött utánam s háromszor megkerültük a házat, s akkor oda felragajsztottam a küszöbre s ott az a gyertya elégett.*” (Tankó Virág sz. Bodor, 1930; Csügés) A halott mosdatását, öltöztetését, a sírását, a torban való segédkezést többnyire távolabbi vérrokonok végzik abban az esetben, ha nem a halottas háznál laknak. Az unokáknak életkori alkalmasság esetén konkrét szerepük van, ők a sírásók, illetve a koporsóvivők. A vér szerinti egyenesági rokonok szerepeinek szempontjából határozott különbség mutatkozik a római katolikus és az ortodox vallásúak között. Gyepécén, egy helybeli asszony temetésén a palánkai ortodox pap szólította fel az asszony gyermekeit a koporsó kivételére: „*Tudom, itt Gyepécébe meghalt egy asszony, a palánkai pap temette, az azt mondta a fiainak, amikor vinni kellett ki, hogy gyertek gyermekeim, vigyétek ki édesanyátokat, mer ő es sokat vitt az ölébe.*” (Náguj Jánosné sz. Bodor Anna, 1921; Csügés, ort.) Ezzel szemben a katolikusok körében a koporsóvivők személye az egyenesági vérrokonok közül nem lehet közelebbi, mint az elhunyt személy unokája: „*Megkérik négy férfit koporsót vinni, idegent, rokon nem lehet. Unoka még igen, de közelebbi nem.*” (Várhelyi Erzsébet sz. Fekete, 1920; Kostelek, r. k.)

A házassági rokonságból a sógornak, sógornőnek jut a legtöbb ellátandó szerep a halott körül. A halott nemének megfelelően többnyire a sógor, vagy a sógorasszony az, aki haldoklaskor a beteg kezébe fogja a gyertyát, majd részt vesz a lélek kikísérésében, azt követően pedig megmosdatja és felöltözteti a halottat. Csügésen olyan eseteket is elmondtak, amikor a sógorasszony csak segítkezett a halott mosdatásánál, mert annak egyedüli elvégzésére képtelen volt. Alkalmassága esetén a sógorasszony lehet az első főzőasszony, akinek irányításával elkészítik a torra szánt ételeket. A hárompataki ortodoxok körében nem ritkán a halott sógora az, aki a koporsó vízen való átvitelekor pénzt szór a vízbe, vagy a koporsó fölött Isten nevében átdobja a temetési menet gyermek résztvevőinek. Más esetekben a halott unokája ásta ki a sírt, amiben, egy visszaemlékezés szerint, a megboldogult unokatestvére segített. A sógorság széles körű szerepeit a rokonsági kapcsolatnak az a jellegzetessége adja, hogy a halottal nincsenek vérrokonságban, emiatt a tilalmak nem vonatkoznak rájuk, viszont a házastárs közeli, egyenesági vérrokonai. A halott veje és menyje elsősorban a negyvennapos tor teljes körű előkészítésében és lebonyolításában vesz részt, de alkalmanként a halott nemével megegyező rokonok mosdathatják és öltöztethetik a halottat. Ez idő alatt az eltérő nemű hozzátartozó elkészíti a ravatalt. „*Csakes aki ott vót, az csinálta. Anyósomat én mosdattam, öltöztettem, a nyújtópadot a testvérem, ez a Bodár Virág meg a szomszédja, ketten csinálták. Még fel vót jöve este tíz órakor, amikor meghalt. Azok segítkeztek. Aztán a férjem lefutott egy unokatestvéremhez, leszaladott héjzik, hogy ne, jöjjenek azok es segítkeztek.*” (Náguj Jánosné sz. Bodor Anna, 1921; Csügés, ort.)

Hárompatakon a halott körüli teendőket ellátók körében sajátos jelenség figyelhető meg. A halottas tennivalókat elsősorban azok a rokonok és ismerősök, szomszédok végzik, akiket erre a státusz- és szereprendszer kijelöl. A halottas háznál segítők között azonban olyan falubeliek is vannak, akik a gyászoló családhoz rokonsági vagy szomszédági viszonytal nem kötődnek. Az elbeszélések alapján megállapítható, hogy az elsődlegesen kijelölt szerepeket ellátókat segíthetik a hozzájuk tartozó rokonsági, szomszédági kapcsolatban betöltő személyek. Példaként említhető a legutóbb idézett eset, amikor a rokonsági viszony miatt a halott menyé és annak testvére készítette el a ravatalt, akiknek a testvér szomszédja segített. A testvér szomszédja nincs közvetlen kapcsolatban a halottal, hanem szomszédoság révén, a halotthoz annak rokona révén kötődik. Az említett és az itt nem idézett elbeszélések alapján a státusz- és szereprendszerben különbséget kell tenni elsődleges (adekvát) és másodlagos (inadekvát) státusz és szerep között. Elsődleges státusznak és azáltal meghatározott szerepnek tekinthető, amikor a segítő személy közvetlen rokonsági vagy szomszédági viszonyban van a halottal. Másodlagos szerepellátók azok (a többnyire segítők), akik nem a gyászoló családhoz, hanem a hozzájuk elsődleges státusz alapján tartozó személyekhez kötődnek rokonsági vagy szomszédági kapcsolatuk miatt.

A vér- és a házassági rokonok kijelölt szerepköre esetleges, az előírt szerepek ellátása nem kötelező érvényű: az átlagosnál erősebb érzelmi kötődés, vagy a halottól való félelem miatt eltekinthetnek a feladat ellátásától.

A mű- vagy választott rokonság a legszélesebb szerepkörrel rendelkező csoport. A vér- és házassági rokonság esetleges és nem kötelező érvényű szerepkörével szemben feladatköriük átfogó és csak életkori vagy fizikai alkalmatlanság esetén tekintenek el a szerepbetöltéstől. A választott rokonságból a halott keresztszüleinek van a legtöbb feladatuk: közeli, erős érzelmi kötődésen alapuló nem vérrokoni kapcsolatuk miatt gyakorlatilag bármilyen szerepet elláthatnak. Keresztgyermek halála esetén, külön felkérés nélkül a keresztszülő mosdatja és öltözteti a halottat, gyakran a halott öltöztetéséhez szükséges ruházatról is ő gondoskodik. Kisgyermek halálakor a keresztszülők a koporsóvivők. Ők gondoskodnak a halotti torhoz szükséges alapanyagok java részéről és a tor megrendezéséről. „*Kicsi gyermek meghalt, keresztapja vitte, ha fiú, ha leánka, akkor a keresztanyja. A keresztanyja öltözteti, ő adja a ruhát es, a tort a keresztapja intézi.*” (Várhelyi Erzsébet sz. Fekete, 1920; Kostelek, r. k.) A halálesettel járó anyagi terhek keresztszülők általi átvállalását enyhíti az a hárompataki szokásgyakorlat, hogy egy gyermeknek gyakran több keresztszülője van, akik a terheken osztoznak. Példaként említhető Gyepécén az 1933-ban görögkatolikusként született Fekete (Korbuly) Rozália, aki valláspolitikai okokból 1942-ben áttért a római katolikus, majd 1948-ban az ortodox vallásra. Öt gyermeke született, Erzsébet lányának négy, Ibolyának három, Józsefnek öt, Máriának öt és Andrásnak hét keresztszülője van, akik keresztgyermekük életét figyelemmel kísérik, anyagilag is támogatják, házasságkötésükkor és esetleges halálukkor fő résztvevői a teendők intézésének és az anyagi terhek nagy részét egymás között megosztva magukra vállalják. Keresztszülő halálakor a keresztgyermekai közül kerülnek ki a temetési menetben a lobogó- és keresztvivők, valamint felnőttkorú, azonos nemű keresztgyermek a koporsóvivők. A keresztelési rokonság temetéskor szokásos szerepvállalását példázza a következő elbeszélés: „*Egy lobogót hoznak le, egy fekete lobogót, akkor van a nagykereszt, a szállakereszt, a négy gyertya, ezeket viszik. A nagykeresztet azt egy keresztfia vitte, egy bérmakeresztfia, akkor a szállakeresztet egy komája, a négy gyertyát négy komája.*” (Sugár Ildikó sz. Várhelyi, 1963; Kostelek, r. k.) Az említettek kivül a halott komája gyakran mosdatja, szükség esetén pedig kiássa a sírt. A komaasszony a torra szánt ételek elkészítésében segít.

Sajátos státusszal rendelkezik a szomszédság. Hárompatakon szomszédnak tekintik a háztól mindkét irányban lakó négy-öt családot, akikkel mindennapos kapcsolatban vannak. Egymásnak gyakran nyújtanak gazdasági és mentális segítséget, a családi ünnepek kölcsönös résztvevői. A szomszédok egymás életét, a mindennapi gondokat jól ismerik, szoros kapcsolat fűzi őket egymáshoz. A szoros kötődés és többnyire rokonsági viszony hiányában a halott körüli teendőkben semmiféle tilalom nem vonatkozik rájuk, így szükség esetén bármilyen szerepet betölthetnek. Státuszuk kompatibilisnek² nevezhető, mert a státusz által meghatározott szerepre kijelölt rokon alkalmatlansága esetén a szomszéd bármelyik státusból eredő tennivalót elláthatja.

A másodlagos csoporthoz az egyház intézménye mellett a faluközösségnek azok a tagjai (az idegenek) tartoznak, akik sem adekvát, sem inadekvát státusból eredő, halott körüli teendők ellátására irányuló szerepfeladat elvégzésében nem vesznek részt. Az ő szerepük ketős, mert egyrészt a lélek ellátását célzó rituális hiedelemcselekvések részesei, másrészt ellenőrzik a tennivalók és rítusok közösségre jellemző szokásoknak megfelelő végrehajtását. A másodlagos csoport másik meghatározója az egyház intézménye, ami liturgiájának megfelelően irányítja és befolyásolja az eseményeket. A faluközösség tagjai számára a másodlagos csoporthoz tartozás szempontjából az egyház kijelölő szerepet tölt be a felekezeti hovatartozás alapján. Az egyháznak ez a szerepe különösen megmutatkozik Hárompatakon, ahol három vallás, a római és a görögkatolikus, valamint az ortodox képviselteti magát. [...]

A státuszszerep-rendszer működése meghatározója a hagyományozódás folyamatának, a szokásrend közösségi normák szerinti elsajátításának. A faluközösség valamelyik tagja akkor kezd megismerkedni a halottas szokásrendszerrel, amikor kisgyermekként a szü-

A temetési menet mindig megáll a patakhídon

2 Összeegyeztethetőnek.

lőkkal, nagyszülőkkel részt vesz egy-egy virrasztáson, temetésen. A részvétel kezdetben passzív, majd a gyermek növekedésével egyre több rítust sajátít el. Ifjúkorára ismeri a halott mellett szokásos imákat és énekeket, valamint a halotthoz fűződő rokonsági kapcsolatától függően kisebb-nagyobb szerepeket is ráosztanak. Az egyén szerepét kijelölő rokonsági viszony esetenként eltérő lehet, aminek következtében mindig más és más tennivalókat kell ellátnia: az egyik esetben a halott személy unokájaként koporsóvivő, másik esetben keresztgyerekként a halottas menetben lobogó-, vagy gyertyavivő, de fiatal halála esetén falubeli fiataalként feldíszített *bojtocskavivő* is lehet. Az állandóan változó szerephelyzet azt is eredményezi, hogy a fiatal személy felnőtt korára már sok szerepet kipróbált, elsajátította a tennivalók szokásrendnek megfelelő ellátását. Házasságkötésével bővülnek a rokoni kapcsolatai és ezzel egyidejűleg az ellátandó szerepek köre is gyarapodik.

Hárompatak lakóinak származása és felekezeti hovatartozása egyaránt heterogenitást mutat, ennek ellenére a halottas szokásrend, a hagyományokat követve, egységesnek tekinthető. A halotti rítusok, hiedelemcselekedetek terén mutatkozó eltérések egyrészt a felekezeti különbözőségekből adódnak, másrészt nem lépik át azt a határt, ami a szokás lényegéből fakad.

Az elmúlt, csaknem másfél évtized társadalmi és gazdasági változásai Hárompatak lakóit sem kerülték ki. A hagyományos gazdálkodás hatékonysága és eredményessége az új helyzetben átértékelődött, a fiatalabbak közül egyre többen keresnek városban vagy külföldön munkát. Rájuk már a kettős kultúra jellemző, akik egyrészt szülőföldjük hagyományos kultúrájának hordozói, másrészt idegen kulturális közegbe kerülve, munkavállalói érdektől befolyásolva asszimilációra hajlamosak. A jelenkori migráció okozta kulturális változások és az ezzel járó mentális következmények vizsgálata az elkövetkező idők feladata.

†Virt István

A gyimesi „Babba Mária”¹

„Babba-Mária: a Boldogságos Szűz,
a »Szép Szűz Mária« neve Székelyföldön,
főként Gyimesben és Csíokban.”
(Magyar katolikus lexikon I. 1993. 488.)

1. A gyimesi Kostelegen történt 1973-ban, hogy kenyeret akartam vágni, de nem kaptam a kést. Kissé ingerülten kérdeztem a mellettem segédkező csángó leánykától:

- Emma, hol a kés?
- Tudja a *Babba Mária* – felelte.

A meglepetéstől felkiáltottam:

- Mit mondtál?

A leányka megszeppent, félve nézett rám és halkán kérdezte:

- Nem jól mondtam?
- Jól mondtad Emma! Ti itt úgy mondjátok, hogy Babba Mária?
- Igen, úgy mondjuk.

1 Népismereti Dolgozatok 1980. Szerk.: Dr. Kós Károly–Dr. Faragó József. Kriterion, Bukarest, 1980. 231–239.

– Mikor mondjátok?

– Mindig.

– Akkor is, mikor nem tudjátok, hogy hol van valami? Babba Mária tudja?

– Igen, Babba Mária mindent tud.

– Biztosan tudod azt is, ki az a Babba Mária.

– Babba Mária a Szép Szűz Mária. Olyan ő, mint a Jóisten.

– Mint a Jóisten? Talán még imádkoztok is hozzá.

– Igen, mondjuk az Üdvözlétem, a Most segíts meg Máriát, és kérjük, hogy segéljen meg.

2. A Babba Mária elnevezéssel legelőször Csíksomlyón találkoztam. Egy csikborzsovai asszony így mutatta meg a fiacskájának a csíksomlyói Mária-kegyszobrot:

– Né látod, ott van Babba Mária.

Kíváncsian kérdeztem akkor az asszonyt, hogy mit jelent a Babba Mária.

– Azt jelenti, hogy Szép Szűz Mária. Mert a babba azt jelenti, szép.

– Azért Babba Mária, mert szép?

– Igen. Ha a gyermekeknek azt akarjuk mondani, hogy a szép, azt mondjuk, hogy babba, babbás. Mert a babba, az szép.

– Mária is azért Babba Mária, mert szép?

– Igen. Ő a legszebb. Azért Babba Mária.

Másik alkalommal akkor találkoztam a *babba* szóval, amikor új ruhába öltözködtem. Meglátott egy menasági öreg. Kedvesen összecsapta a kezét:

– Jaj, milyen babba!

– Babba? – kérdeztem. – Régen voltam én baba. Bár fiatalabb volnék.

– Nem baba, hanem babba, két b-vel – magyarázta az öreg bácsi. – Babba, annyi mint szép. Babba.

3. Az előbb említett csángó leánykától való hallomás után először az emberek egymás közti beszédét kezdtem figyelni. Kíváncsi voltam, hogy minden kérdezgetés nélkül, a maguk természetes szóhasználatában hogyan említik *Babba Máriát*.

Egy reggel, a buszmegállónál hallom, amint az egyik asszony ezt mondja:

– Bemegyek a városba, valami cipőt szeretnék venni, ha megsegít a Babba Mária.

– Én is bemegyek. Beteg a kicsikém, orvosságot kellene hozzak, csak segéljen meg a Babba Mária, hogy hamar haza is tudjak jönni – mondta egy másik asszony.

Egy estefelé egy asszony a tehenei után indult.

– Nem jöttek haza az oktalanok, meg kell keresnem őket. Csak vezetne a nyomukra a Babba Mária, nehogy besötétedjek az erdőn.

Egy kaszálóból jövő emberrel találkoztam:

– Csak jó üdőt adjon a Babba Mária hónap is, hogy száradjon a rendem.

– Messze van a kaszálója?

– Kinn a Borda tetején. Csak haza kellett jöjjek, mert most kell malacozzék a göjém. Csak szabadítaná meg hamar a Babba Mária.

– A tehenet is Babba Mária szabadítja meg, amikor borjúzik? – kérdeztem.

– Az, az áldott.

– Hát mikor a felesége szülés előtt állott? Akkor is Babba Máriához fohászzkodott?

Magától értetődően felelte:

– Hogyne! Hát ő az, aki az asszonyt is megszabadítja a terhétől.

Ezek után módszeresen kezdtem kutatni Babba Mária után.

4. Kostelegen az emberek, ha fohászzkodnak, nem annyira Istent emlegetik, mint inkább *Babba Máriát*. Különösen a szülésnél ő a fő segítő: mind az állatoknál, mind az embernél,

ő szabadítja meg a vajúdot a terhétől. Ő a fő oltalmazója az állapotos asszonynak és a magatehetetlen magzatnak is. A 74 esztendőös Oláh Demeterné Bereczki Virággal így beszélgettem:

- Ha a tehene borjuzás előtt állott, kérte-e Babba Mária segítségét?
- Hát hogyné kértem volna! Mindenre az ő segítségét kértem, az áldottnak.
- Akkor, amikor maga állott szülés előtt?
- Ó, hát hogyné kértem volna! Mind azt mondtam: segéljen meg a felséges Babba Mária!

Szabadítson meg az áldott Babba Mária a nagy terütől.

- Még mire mondták, Babba Mária?
- Hát arra, hogy ő adta az ételt. És őt kértük, hogy rendelje ki mindennapra. Ha szép gúnyát kapott a gyermek, azt mondtuk: köszönd meg a Babba Máriának, ő küldte a szép gúnyát. Imádkozzál és köszönd meg neki! A gyermekeknek váltig mondtuk, Babba Máriát. Ők kérdezték is: Hol van a Babba Mária? Mi azt mondtuk, az égben. Ő mindent tud, mindent lát, légy jó, hogy megsegéljen a Babba Mária.

Egyszer egy férfitől kérdeztem:

- Maga ismeri ezt a szót, hogy Babba Mária?
- Ismerem és mondom is, hogy segéljen meg a Babba Mária.
- Mire kéri különösképpen a Babba Máriát?
- Tudja, mikor a tehén borjuzik, akkor mondom váltig, hogy szabadítsa meg a Babba Mária.

Ez a nyilatkozat azért fontos, mert a kosteleki ember legfőbb gazdagsága az állat. Azért aggódik, imádkozik, imádkoztat a pappal. Időközönként korpát, kukoricalisztet, sót, fokhagymát áldat meg a pappal, és a megáldott ételből kever az állatok kóstjába, hogy ne érje betegség őket. Az állatokról valón gondoskodást elébe helyezi sok egyéni érdekének is. Így érthető, hogy ez az ember is elsősorban a tehenére gondolt, amikor Babba Mária felől kérdeztem. Minden más ellő állatért is *Babba Máriához* fohászkozik.

Az állatokkal való kíméletes bánásmódra is *Babba Máriával* figyelmeztetik a gyermekeket:

- Az állatokat ne verjed, csak vékony vesszővel terelgesd, különben megharagszik a Babba Mária.

Még az időjárást is Babba Mária rendezi.

- A Babba Mária, ha megtartaná az üdőt, estig lefogatnám ezt a darabot – mondta egy férfi.

Különösen vihar esetén menekülnek *Babba Máriához*. A 71 esztendőös Gerczuly Miklós-né Csilip Karolina mondta:

- Nagy üdő esetén, amikor jó a fekete felhő, szembe vetünk vele [keresztet rajzol a levegőbe], és ezt mondjuk:

„*Babba Mária,
Vidd el a nagyüdőt,
Hol kutyák nem ugatnak,
Kakasok nem szólnak,
Kovásszal nem sütnék kenyeret.*”

- Mit jelent ez a mondás?
- Azt, hogy vigye Babba Mária ojan hejre azt a nagyüdőt, ahol nem tehet kárt emberben és semmi emberi dologban. Ahol emberi lény nem lakik.

– Milyen az a hely?
– Hát olyan távoli magas hegy, nagy sziklákkal.
– Maga kitől tanulta ezt a mondást?
– Oláh Rozáliától, aki 1973-ban halt meg kilencven esztendőskorában.
– Amikor dörög és villámlik, mit mondanak?
– Görgetéskor ezt mondjuk: vessünk keresztet, mert haragszik a Babba Mária. Mikor pedig elment a vihar: Babba Mária megadta, hogy az áldott nap felsütött még egyszer.
Nagy esőben, hosszú útról jöttek haza néhányan. Közben behúzódtak egy fa alá kissé szusszanni.

Egy 15 esztendőskorú lány megázva, megfázva így kezdett esengeneni:

– Drága Babba Mária, állítsd el az esőt! Áldott Babba Mária, csak addig ne essen, amíg hazaérünk!

Gerczuly Demeter (41) tanúsága szerint az ártatlanul szenvedő ember is Babba Máriánál keres menedéket. Édesanyjától, Csilip Ilonától tanulta, hogy mit mondjon ilyenkor:

– Ha megbánt valaki és ártatlannak érzem magam, ezt mondom: a Babba Mária nem alszik, az áldott. Ő tudja és látja.

Ha útnak indult valaki otthonról, azt is *Babba Máriával* eresztették el. Gerczuly Andrásné Tímár Virág (48) emlékszik, amint az apja útra indult a szekérral, az anyja így búcsúzott tőle:

– Segéljen a Babba Mária! Térjél meg szerencsésen.

A gyermekek jóra intésében szintén Babba Mária a fő pedagógiai érv:

– Légy jó, mert lát a Babba Mária! – Ne légy rossz, mert megver a Babba Mária! – Na ugye, rosszkodtál. Elestél, megütötte magad. Látod, megvert a Babba Mária. – Megijedtél a kutyától? Ugye nem harapott meg? Megvédett a Babba Mária. – Elvágta az ujjacskádat! Mondtam, ne járj a késsel! Hadd el na, gyere bekötöm, hogy gyógyítsa meg a Babba Mária.

– Most kukulj le szépen és aludjál. Vigyáz rád a Babba Mária.

Ha reggel a gyermek mosdatlanul kezd enni, ezt mondják:

– Babba Mária haragszik, mosakodj meg!

Vagy tréfásabban:

– Babba Mária a válura szalasztotta a disznót! Mert a disznó is mosdatlanul áll neki a vályúnak.

Ha a leányka fészülködés után nem mosakszik meg, akkor is sír a Babba Mária, így akarják tisztálkodásra nevelni, mire serényen megmosakszik.

Ha valamelyik leányka fütyül, sietve figyelmeztetik:

– Ne fütyülj, mert sír a Babba Mária.

Nem is hallottam Kostelegen soha nőt fütyülni. Vagyis bölcsőtől a sírig az élet minden vonatkozásában, mindenütt és mindenkor Babba Mária a fő oltalom, menedék és segítség.

5. Amikor kutatásaimban idáig jutottam, ismét fölmerült a kérdés, kicsoda ez a Babba Mária? Csakugyan igaza volt annak a leánykának, aki azt mondta, hogy olyan ő, mint az Isten? Váta Erzsébetet (65) kérdeztem meg egyszer, épp akkor jött haza a menyé a szüleszetről:

– Mondja, Erzsébet néni, amikor a menyét elvitte a mentő, imádkozott-e érte?

– Már hogyan imádkoztam volna!

– Kihez imádkozott?

– A Babba Máriát kértem, hogy szabadítsa meg.

– A Babba Máriát? Nem a Szép Szűz Máriát?

– Kértem a Szép Szűz Máriát is, az áldott Babba Máriát is, a Jóistent is, hogy szerencsésen szabadítsa meg.

– Ki az a Babba Mária, hogy őt külön is kérte?
– A Babba Mária? Hát az a Jóisten.
– A maga édesanyja is így mondta?
– Igen, édesanyám váltig emlegette a Babba Máriát. Most a fiatalok már ritkábban mondják.

– Látom, maga is váltig emlegeti. Többször emlegeti, mint a Jóistent?
– A Jóisten felett mondjuk a Babba Máriát.
– A Jóisten felett? Hogy érti ezt?
– Úgy, hogy a Babba Máriát inkább kérjük, mint a Jóistent. Többet kérjük őt. A Jóisten meghallgat, de a Babba Máriát hamarabb kérjük, az áldottat. Váltig hozzá fojamosodunk, a Babba Máriához, az áldotthoz.

Magyarcsügésen egy öregasszonnyal hozott össze a sorsom: Bodor Fülöpné Antal Erzsébettel (80). Leánykorában egy ügyvédnél szolgált, ezért kissé tudálekos. Annál érdekesebb a nyilatkozata:

– Gyimesen, Áldomáspatakában születtem. Templomunk messzecke volt a határon, de azért adventben rendszeren eljártunk a hajnali misére. Hat-hét esztendősen lehettem akkor. Emlékszem, édesanyámat valaki megkérdezte, hová mentek, azt mondta, hajnali misére megyünk, ha megsegít a Babba Mária. Mert a régiek így mondták. Csak miután imakönyvünk lett és iskolába kezdtünk járni, akkor kezdtük úgy mondani, hogy ha megsegít az Isten. Addig mind ezt mondtuk: ha megsegít a Babba Mária. Kicsi korunkban mindig így mondtuk. Csak az iskolában tanultuk úgy, hogy ha megsegít az Isten.

– Tehát addig úgy tudták, hogy Babba Mária az Isten?

– Mi kicsi korunkban más Istent nem is tudtunk, csak a Babba Máriát. Ő volt a gyermekek Istene. Csak később, a hittanórán tanultuk meg, hogy mi Máriát nem imádjuk, csak tiszteljük. Én azonban most is inkább Babba Máriához imádkozom.

– Tud valami Babba Mária-imát? Amiben Babba Máriát emlegeti.

– Olyan imát nem mondunk, inkább csak fohászkozunk a Babba Máriához, hogy Babba Mária légy velem, Babba Mária ne hagyj el, Babba Mária segélj meg.

– Tehát Babba Máriáról azt tudták, hogy Isten.

– Igen, mert váltig őt kértük.

Isten volt tehát Babba Mária: a gyermekeknek ő volt az egyetlen Isten, a felnőtteknek pedig egyenlő volt az Istennel.

6. Egy este Vaszi Gyula (59) családjánál (felesége Vrencsán Viktória, 48) ismét csak Babba Mária után érdeklődtem. Az asszony végül is kissé restelkedve vallotta be, hogy kicsi korában, amikor a hegy mögül feljött a hold, édesanyja kihívta az udvarra, és úgy mutatta neki nagy örömmel:

– Né, felbútt a Babba Mária.

– Mit mond? És ez igaz?

– Igen – felelte most a házigazda. – Ezt maga még nem hallotta? Kicsi korunkban nem is tudtuk, hogy a holdat holdnak hívják. Az a Babba Mária volt.

Az ókori nagy népek vallásában a hold mindig istenasszony volt, mégpedig fő istenasszony: Izisz az egyiptomiaknál, Szeléné a görögöknél, Luna a rómaiaknál. És *Babba*? A magyaroknak vagy a magyarok egy részének lett volna az istenasszonya? Ezt kutassák ki a vallástörténészek. Én mindössze annyit tehetek, hogy a néphagyomány nyomán még inkább bebizonyítom: Babba Mária Gyimesben valóban a holdistennőt jelentette.

7. Immár könnyebb volt a dolgom, mert kérdéseimmel egyenesen a tárgyra térhettem:

– Igaz, hogy a hold Babba Mária?

A már idézett Gerczuly Miklósné mesélte:

– Édesapám, Csilip Péter nem is nevezte a holdat másképpen, csak Babba Máriának. Feleje fordulva imádkozott este, reggel pedig a felkelő nap felé. Mi is így imádkozunk most az öregemmel. Látja, a keleti falon van a kereszt. Régen mindenki háza keleti falára tette a keresztet vagy a szentképet. A Babba Mária képét is és arrafelé fordulva imádkozott. Kelet felé. Onnan jött fel mindig az áldott nap és a Babba Mária. Régen így mondtuk: Né felbútt a Babba Mária. A Babba Mária az égen jár. Azért mindent belát, mindent tud. Mindenre vigyáz.

– Azt mondta, hogy a Babba Mária képét is a ház keleti falára tették. Milyen volt ez a kép?

– Mária a kicsi Jézussal. Az a Babba Mária képe. De minden Mária-kép is Babba Mária. A gyermeknek minden olyan kép, amejiken Jézus van, az már Babba Mária. Mert a gyermek úgy ismeri meg Istent, hogy az Babba Mária.

Bárkit kérdeztem azután, az itt született lakosok nagy része, különösen az idősök, ezt mondják:

– Igen, a hold, az a Babba Mária.

Annakra bennük él ez a tudat, hogy a legtermészetesebb módon beszélnek róla most is. Egy téli hajnalon szánnal mentünk valahova. A lovas gazdán kívül még egy ember volt velünk és négy fiúcska. A gyermekek jókedvűen viháncoltak a szánkózás örömeiben. Végül az ember így csitította őket:

– Legyetek jók, néz a Babba Mária – és felmutatott a holdra.

A fogyó hold vékony sarlója éppen ott lógott fölöttünk a fenyők hegyén, s valósággal szikrázott a fénye a téli hajnal derengésének tiszta levegőjében. A gyermekek hirtelen elhallgattak és úgy nézték a holdat. Egyikük meg is szólalt, mintha engesztelni akarta volna rosszasságáért:

– Né, miben szép a Babba Mária!

Kurbuly Györgyné Bokor Borbála (44) mondta Magyarcsügésen:

– Mikor Dezső fiam kicsi vót, hajnalban felkeltünk fanni. A hold éppen akkor szentült le. Mondom a gyermeknek, né a Babba Mária. A gyermek nézte, nézte. Becsukta az ajtót, aztán megint kinyitotta, s úgy nézte, miben szép a Babba Mária. Aztán a hold leszentült a hegy mögött. A gyermek még egyszer látni akarta, kinyitotta az ajtót, de már nem látta. Akkor elkezdett rekegni:

– Édesanyám, lement a Babba Mária. Nincs a Babba Mária.

– Hadd el fiam, hónap reggel visszajön – mondtam neki. Így vigasztalódott meg aztán.

8. Amint a gyermek értelme nyiladozni kezd, a *tátá* és a *mámá*, az édesapám és az édesanyám szavai mellett a Babba Mária nevét tanulja meg legelőször. Ha egyebet nem is tud a gyermek, de kicsi kezével már a falra mutat, a Mária-képre. Az anya is boldog, ha gyermeke már meg tudja mutatni, hol van Babba Mária, s még inkább akkor, ha már fel is fohászkozik, összetéve kicsi kezét:

– Babba Mária, segélj meg! Babba Mária, légy velem!

Ez a gyermek első imája. Számára nincs is más Isten, mint Babba Mária.

Annak bizonyításához, hogy Babba Mária tulajdonképpen a hold, az újholddal kapcsolatos szokások is hozzájárulnak. Ha valamelyik családtag kinn észreveszi, hogy újhold van, az bemeget s elkezd kihívni a házból a többieket:

– Gyertek ki, valamit mutatok.

Nem mondja meg, hogy mit mutat, mert ha benn megmondja, akkor abban a hónapban valamit elront, például eltör egy tányért. Csak kint mondja meg, hogy újhold van. Akkor aztán feleje fordulnak és összetett kezekkel fohászkoznak.

Egyik este Gyepécén voltam. Épp akkor jött fel az újhold, mikor beléptem Kászoni Fekete Tamás (43) és felesége Csilip Mária (40) udvarára. Ismerve már a szokást, bekiáltottam a házba:

– Jöjjenek csak ki, valamit mutatok!

Kijött az ember és az asszony is. Örömmel nézték az újholdat. Amint vártam, hogy mondjanak valamit, az asszony hirtelen befutott a házba, kihozta másfél esztendőes fiacskáját, férjének a karjára tette, és az újholdra mutatva mondta:

– Né Mihájka, Babba Mária! Felbútt a Babba Mária!

A gyermek odanézett. Kicsi karját felemelte, s most ő is mutatta:

– Né Babba. Né, Babba.

Erre az asszony örömeiben énekelve kezdte mondani:

– Mihájka már tudja, hol a Babba Mária! Mihájka már tudja, hol a Babba Mária!

Közben körül táncolta a férjét. Majd elkapta a gyermek kezét, összecsókolta, és most már ellenkező irányban is körül táncolta a férjét:

– Mihájka már meg is mutatta hol a Babba Mária! Mihájka már meg is mutatta hol a Babba Mária!

Az apa mosolyogva állott ott egy helyben, a hold felé fordulva. Kezét gyermeke fejére tette, és boldogan nézte táncoló és éneklő feleségét. Közben kijött a házból egy nagyobb, már iskolás leányka. Az ember azt is, asszonyát is magához vonva, közösen kezdték mondani:

– Ebben a hónapban is segéljen meg a Babba Mária!

9. Kutatásaim közben az is gyakran feltűnt, hogy egyesek olyan nehezen nyilatkoztak: nem akartak beszélni Babba Máriáról; mintha valami szent titoktartás kötelezné őket.

Legjellemzőbb volt az özv. Vaszi Györgyné Ambrus Erzsébettel (79) történt esetem. Amikor érdeklődni kezdtem tőle, ijedten nézett rám:

– Nem tudok én ijesmit. Semmi ijesmiről nem tudok.

Pedig tudtam róla, hogy tud. Azt is tudtam róla, hogy ő a Felszeg ismert vízvető- és kenőasszonya, aki titkos szavakat suttog, amíg cselekményeit végzi. Hiába bátorítottam, noszogattam, csak hallgatott. Később az egyik leányától tudtam meg, hogy egy pap megfenyegette, amiért babonáságokkal foglalkozik. Valószínű, hogy régebb is ugyanígy történhetett: tiltották nekik a papjaik mindazt, ami a keresztény tanítással nem fér össze. Mivel azonban ezeken a szétszórta erdei településeken papokkal ritkán találkoztak, mélyebben nem ismert keresztény hitük mellett az ősökől átvett hiedelmeket is zavartalanul gyakorolhatták. Így maradhatott meg ennyire nyíltan és hamvasan Babba Mária tisztelete. Anál is inkább, mert ez a kultusz, amint előbb láttuk, egyenesen és könnyen vezette el őket a kereszténység Istenéhez.

Volt több olyan esetem is, amikor a kérdezett nyíltan bevallotta, hogy Babba Máriáról nem szabad beszélnie. Legjellemzőbb példa özv. Bereczki Demeterné Csilip Ágnes (94):

– Ágnes néni, mit tud Babba Máriáról?

Az öregasszony rám nézett, csak nézett, csak nézett és nem szólt egy szót sem.

– Kedves mómá – bátorítottam –, maga sokat kell tudjon Babba Máriáról, hiszen itt született, sokat hallott róla és biztosan maga is tanította a gyermekeit, hogy szeressék Babba Máriát. Magát is biztosan sokszor megsegítette Babba Mária.

Az öregasszony tovább is csak nézett, aztán lassan megszólalt:

– Róla nem szabad beszélni.

– Nem szabad beszélni. Talán csak nem tiltotta meg valaki?

– De igen.

– Ki tiltotta meg, mondja?

- Nem tudom.
- Mondja meg bátran, néni, ki tiltotta meg és mikor? Mostanában, vagy már régen?
- Már rég.
- Ki volt az, aki megtiltotta? Emlékszik rá?
- Nem. Rég volt. A Babba Máriáról nem szabad beszélni.

És többet egy szót sem szólt az öregasszony. Csak ült némán künn az udvaron, egy fenyőgerenda végén, és majd közel száz esztendő emlékezéseinek tömkelegéből is csak ennyit tudott felszínre hozni, hogy Babba Máriáról nem szabad beszélni. Őt szent félelemmel rejtegetni kell!

10. Közben minden általam elérhető forrást felkutattam, hátha valaki valahol már találkozott Babba Máriával és írt is róla, de nem akadtam sehol semmi följegyzésre. Mindössze a *babba* került elő néhány szótárban, és pedig:

Az első adat 1803-ban Baróti Szabó Dávidtól, a gyűjtés helyének jelölése nélkül: „*Babba*: szép. Tsetse babba, így szólnak a kisednek.”²

A következő adat: 1838-ban az akadémiai tájszótárban, Túry Ignác gyűjtése: „*Babba*: szép, a kis galatyló gyerekeknél. Székely szó”³ – de nem tudjuk, hogy Székelyföld melyik részéből

Czuczor–Fogarasi szótárában 1862-ben ismét a gyűjtés helye nélkül: „*Babba*: gyermeknyelven annyi mint szép, csinos, csecse.”⁴

1863-ban, Kriza János *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteményének tájszótári részében „*Babba*, *babbás*: szép, csinos. *Babbáson* felöltözött gyermek.”⁵ A szótár élén Kriza azt írja, hogy „*Hol a táj nincs megnevezve, ott Háromszék értendő*”, tehát ez az adat is bizonyára háromszéki eredetű.

1905-ben Hajdó Ödön gyűjtése, ismét Háromszékről: „*Babba*: szép; kis gyermekekhez intézett, kedveskedő megszólítás, Háromszék.”⁶

Gombocz–Melich etimológiai szótára, 1914–1930 között, Baróti Szabó, Czuczor–Fogarasi és Hajdó adatára hivatkozott: „*Babba*: szép, kecses. Gyermeknyelvi szó.”⁷ Ugyanitt találok utalást egy brassói szász előfordulásra is.⁸

A mitológiai szótárakat szintén átnézve, mindössze két olyan nevet találtam, amely *Babba*-val rokon hangzású. Az egyik a sumér *Baba*, más olvasatban *Bawu* vagy *Bau*: a termékenység istennője, vagy földanya, aki életet lehel az élőlényekbe.⁹ A közismert szláv *Babá*-nak¹⁰ semmi olyan tulajdonsága nincs, amely a gyimesi istennővel rokoníthatná.

Babba Mária nyomait a Székelyföldön, elsősorban Csíkban kellene tovább kutatni. Talán az a rejtély is megoldódna, hogy miért lett Babba Mária kultikus központja Csík-somlyó, vagyis hogy századok óta miért épp a somlyói Máriához sereglenek a búcsújáró székelyek és csángók.

†Daczó Árpád

2 Baróti Szabó Dávid: A magyarság virági. Komárom, 1803.

3 Magyar tájszótár. Buda, 1838. 27.

4 Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. Pest, 1862. I. 389.

5 Kriza János: Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Kolozsvár, 1863. 492.

6 Zolnai Gyula: Tájszók gyűjteménye. Magyar Nyelv I. (1905). 282.

7 Gombocz Zoltán–Melich János: Magyar etimológia szótár. Bp., 1914–1930. I. 210.

8 „*Babba*: in der Kindersprache schön, kleidsam (Kronstadt).” Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch. Dritte Leiferung. Strassburg, 1910. 363.

9 Mitológiai ábécé. 2. kiad. Bp., 1973. 121. (Komoróczy Géza: A sumerek) és Szabó György: Mediterrán mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon. Bukarest, 1977. 73.

10 Szabó György: Európai mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon. Bukarest 1977. 24.

Templomépítés Gyimesfelsőlokon

(1899–1902)

1899. július 22–23-án Gróf Mailáth Gusztáv Károly¹ erdélyi püspök a gyimesi tájon vendégeskedett. A középloki plébániaházban tartózkodó főpapot bátorkodott fölkeresni az egységes „loki” plébánia két Felsőlokon lakó híve: Bodor Péter Andris és Bodor József Andris, akik testvérek voltak és a módosabb csángó gazdák közé tartoztak. Alázattal előadták azt az elgondolásukat, hogy Felsőlok területén, saját költségükön egy templomocskát építenének. Tervük megvalósításához kérték főpásztoruk engedélyét. A nagyméltóságú püspök üdvözölte a két jámbor csángó szokatlan áldozatkészségét. Azzal bocsátotta el a nagy tetre vállalkozó, adakozásra elszánt gazdákat, hogy az engedélyezéshez készítessenek tervrajzot és költségvetést, majd mindkettőt jutassák el Gyulafehérvárra, a püspöki udvarba. Ezt a történetet egy későbbi, 1900. március 1-jén kelt levélből tudjuk, amelynek mellékleteként Benke János gyimesloki plébános megküldte püspökének a felsőloki templom tervrajzát és költségvetését,² ezzel emlékeztetve főpásztorát a templomépítés engedélyezésére vonatkozó kérés előzményeire.

Azt gondolhatnánk, hogy a két csángó fundátor terve azonnal zöld utat kapott az illetékes egyházi hatóságoktól, és a felsőloki patak völgyek csángó népe hamarosan kitörő örömmel vehette birtokába a mindenható Isten új Tatros-völgyi hajlékát. Sajnos, nem így történt. Az építetők törekvését kezdettől fogva gyanakvás, aggodalom és némi gáncsoskodás, ellenzés kísérte. Nem is a templommal mint építészeti alkotással volt a baj, hanem

A gyimesfelsőloki templom építetői: Bodor Péter Andrásé és felesége, Póra Katalin, Bodor József Andrásé és felesége, Bodor Borbála (Ismeretlen felvétele, a szerző helyszíni reprodukciója)

1 A püspök nevét sokan Majláthnak írják, de ő maga minden alkalommal a Mailáth formát használta.

2 Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Püspöki Hivatal iratai (GYÉL. PHI.) 1900/1163.

a templom létezése miatt előreláthatólag bekövetkező hitéleti szokásváltozások és egyház-szervezeti átalakulások vetítették előre árnyékukat, mivel anyagi következményeik elkerülhetetlennek látszottak. A templom „működtetésével” kapcsolatos hatalmas viták, ellentétek elvezettek az egységes „loki” plébánia szétszakadásához, az önálló felsőloki egyházszervezet megalakulásához. A viták azonban továbbra sem csillapodtak, mert a „loki” egyházi közösségbe visszatérni vágyók szava hosszú ideig kórus gyanánt hangzott. A felsőloki templom-építés dicséretes jámbor szándéka az emberi butaság, a mérhetetlen önzés tombolása révén, illetve jövedelemféléts szülte gáncoskodás miatt csaknem tíz esztendőre megosztotta Felsőlok népét. A békeesség hajléka kicsinyes érdekek áldozataként, a XX. század első évtizedére a viszálykodás sötét felhőit borította a gyimesi tájra.

A felsőloki templom építéséről, a plébániaház létrehozásáról, az önálló felsőloki egyházszervezet megalakításáról Gyimesfelsőlokon nem állnak a kutató rendelkezésére történeti források, mert 1916 őszén a román betörés idején a felsőloki plébánia minden irata elpusztult. Szerencsére a templom, a plébánia, az új egyházszervezet és a lépten-nyomon fel-felbukkanó viszálykodás ügyében sok levélváltás történt a felsőbb egyházi fórumokkal. Az ügyben született levelek egy része sok keresgéléssel, aprómunkával megtalálható a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban, továbbá azokon a plébániákon, amelyek a XX. század elején székhelyei voltak annak a főesperesi kerületnek, amelybe Gyimesközéplek és Gyimesfelsőlók tartozott.

A TEMPLOMÉPÍTETŐ BODOR TESTVÉREK ANYAGI ÁLDOZATÁNAK INDÍTÉKAI

Már állt a felsőloki templom, de megáldása és használatba vétele körül még dúlt a huzavona, amikor 1902. június 15-én a két építető házaspár: Bodor József Andris és felesége Bodor Borbála, valamint Bodor Péter Andris és felesége Póra Katalin közös levelet íratott Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek. A kissé cirádásan fogalmazott levélben az új templom felépítetői önmagukról és áldozatvállalásuk indítékairól is vallottak:

„Ügyszólván napszámossággal és marhatenyésztéssel kezdtük meg életünket az Isten szabad ege alatt és a Mindenható által felékesített, természeti szépségeiben elragadóan magasztos havasi kis birtokunkon... Életünk ilyenén folyásában tanultuk meg a véghetetlen jóságú... Istenünket imádni... főként mert naponként segedelmét éreztük... A mindennapinkon kívül vagyont is adott jó Istenünk, minek a már jobbára eltöltött életünk alkonyán, lelkünk sugallata szerint, csak úgy gondoltuk igazi hasznát venni, ha azt a mai anyagiasság világában lelki vakságra hajló embertársaink vallásos alapjainak céljára fordítjuk. Erre bennünket a családi összhang és életviszonyaink is segítettek, mert gyermekeikből teljesen kifogyván, még erősebbé vált bennünk a hit e világ vigasztalan mulandóságáról, s csakis a síron túli örökkévalóság Krisztus által megtanított igazságairól, boldogságáról. Látván Csíkygyimesfelsőlók községünk igaz római katolikus lakosságának elhagyatottságát, gyámoltalanságát és tehetetlenségét, a már szinte 30 év óta templom hiányában csak fél sikerrel működő iskolánkat... fel tudjuk fogni, hogy régi pásztor életünk helyett jövőre csak a templom és iskola növelhet község- és államfenntartó népet. Felépítettük tehát... új templomunkat... Hasznosnak, szükségesnek tartjuk, hogy római katolikus szent vallásunkhoz tántoríthatatlanul ragaszkodó csángó népünk fogyatkozni kezdő hitéletének támogatására és fenntartására legyen a templom állandó forrás. Itt és így reméljük, önmagunk és csángó népünk, enyhet adó vigaszunkat.”³

3 GYÉL. PHI. 1902/30/2455.

A levél második részében a felsőloki templom szükségességét és egy káplán munkába állításának elodázhatatlan voltát indokolandó, a templomépítő Bodor testvérek igyekeztek községük és „loki egyházmegyénk” „hű képét adni”: „A csíkygyimesloki római katolikus egyházmegye a csíkygyimesbükki, illetve a gyimesi római katolikus egyházmegyéből lett a régi időkben kiszakítva, és két külön önálló politikai községből áll: u. m. Gyimesközéplokból és Gyimesfelsőlókból. Önállóságát mindkettő biztosítani akarja. Középlok úgy azonban, hogy vezér szerepét ne veszítse el, de a terheket ne szaporítsa, vagy ha szaporodnak is, abból neki a kisebb rész jusson. Ezért foly most a gyűlésezés és harcz, hogy Templomunkban az Isten imádása elodáztassék. E két nagy községnek, hol a forgalmi népet is belé számítva majdnem 5000 a lélekszám, s hol a Hidegségen most épülő iskolát is belé számítva három iskola, 6 tanterem... van..., s a... tankötelesek száma eléri az ezret, csak egyedül a középloki kis templom nem adhatja meg a valóban szükséges erkölcsi nevelést. Nem pedig azért, mert földrajzilag is két felé van osztva és nagy kiterjedésben fekszik a két község.

Felsőlok beépített lakott területe 120 □km., írva százszázötven négykilométer. Középloké pedig 150 □km.

Ezekből világos az is, hogy az új templomban Gyimesfelsőlokon a hitoktatás megkezdésére és folytonos gyakorlására égető szükség van. De világos az is, hogy egy pap, bármilyen önfeláldozó legyen is, arra teljesen képtelen. Ha a felsőloki hívek, kik a mostani plébániától 20 kilométernél is távolabb vannak, kora hajnalban indulnak is el, misére alig érnek. De másfelől csak egyik templom befogadásukra, mint azt Kegyes Főpásztorunk látta, nem elegendő. Ha a halandóság a rendesnél nagyobb lesz, temetni sem érhet el egy pap, gyóntatni s a haldoklókat szentségekkel ellátni lehetetlenség.”

AGGÁLYOK

Benke János gyimesloki lelkész, amikor 1900. március 1-jén betérjesztette Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek jóváhagyás céljából a tervezett felsőloki templom tervrajzát és költségvetését, kísérő levelében már megfogalmazta a Bodor testvérek templomépítő törekvésével kapcsolatos aggályait, amelyek az egy évtizedig elhúzódó áldatlan viták kiinduló gondolatainak tekinthetők. Érdeemes tehát szó szerint idéznünk a levél legfontosabb részét:

„... a loki egyházközség roppant terjedelme és a hívek nagy sokasága miatt a lelkészi teendő már most oly nagy mérvű, hogy kivált egyes alkalmakkor alig-alig győzhető meg, s ha az építettni szándékolt templomban később külön szolgálat kívántatnék, ami valószínű is leend a gyimesfelsőlóki hívek által, akkor e kettős terhet még egy legerősebb vállú lelkész sem lenne képes egymagára elviselni. Tehát ez esetben egy kiegészítő állás szervezése válnék föltétlen szükségessé. Úgyde e tervvel szemben a lelkészi jövedelem (740 forint lótartási általánnyal együtt) oly szerény, a mely éppenséggel nem áll arányban a jelenlegi teherrel sem, s a mely... egyetlen lelkész megélhetésére is alig elégséges. Ugyanezért, s a később könnyen bekövetkező zavarok kikerülése végett is alázatos véleményem szerint talán már most eleve kikötendő lenne, hogy a templom építése csakis oly feltétel mellett engedélyeztetik, hogy a gyimesfelsőlóki híveknek az építendő templomban külön szolgálatot a jelenleg adni szokott lelkészi jövedelemért kívánni vagy nem leend joguk, vagy ha ily külön szolgálatot kívánnának, úgy azt külön – később megállapítandó – díjért fogja az egyházi személyzet teljesíteni. Mert már most hangzik többek részéről az ige, hogy ha tervezett templomuk elkészülhet, akkor abban külön szolgálatot fognak kérni, mi ha valósul, azon dilemma elé fog könnyen állíttatni az egyházi személyzet: ha el nem fogadja – a mint nem is lehet – e külön ténykedést a mostani

dotatioért, a melyet Felsőlok jelenleg ad, akkor ez a jövedelem is a nép által megtagadtatik, vagy legalább is kinosan leend fölvehető; ha pedig elfogadja, akkor az egyházi személyzet jeleni állása leend csaknem semmivé téve, a mennyiben a most is alig bírható egyes szolgálat helyett ugyan azon csekély dotatioért oly kettős teher viselése követeltetnék, a melyet kisegítő személyzet nélkül hordozni képtelen lenne bárki.⁴

A püspök a Gyimesfelsőlokon építendő templom tervét a kor szokása szerint elküldte Kolozsvárra véleményezés céljából „az erdélyi római katolikus státus igazgatótanácsának”. Az 1900. március 13-án kelt válaszlevél szerint a templom tervrajza elfogadható, a kivitelezés alapjává válhat. Néhány ponton azonban ajánlatos módosítani. A „katolikus státus igazgatótanácsa” – nem lévén érintve anyagilag és munkaszervezetileg a dologban – nem fukarkodott az építetők dicséretével:

„Midőn az összes iratokat szerencsénk van Méltóságodhoz... tiszteletteljesen visszazár-masztatni, kifejezést adunk annak, hogy részünkről örvendetesen veszünk tudomást a val-lásos áldozatkészségnek ezen nemes megnyilatkozásáról az egyszerű emberekben és azt a státusgyűlésnek is be fogjuk jelenteni.”⁵

A püspök valószínűleg alaposan meghánya-vetette a dolgot udvari tanácsadóival. 1900. március 19-én a felsőloki templom ügyében addig keletkezett dokumentumok mellékelésé-vel levelet írt Murányi Kálmán csíkrákosi plébánosnak, a gyimesi helységeket is magában foglaló főesperesi kerület akkori főesperesének, amelyben felszólította, hogy „ránduljon ki” a leendő templom helyszínére. Az építetőkötől vagy a felsőloki hívektől „vegyen elfogadható jegyzőkönyvi biztosítékokat” az engedélyezés „feltételeire nézve”. A négy feltételt, amelyek-ben a középloki plébános emberileg érthető aggodalmai burjánoztak tovább, a levél elején fogalmazta meg:

„Mielőtt a kápolna felépítését engedélyezhetném, az egyházi törvények értelmében előírt következő feltételek biztosításáról kell gondoskodni és pedig: 1. A hely, hová a kápolnát épí-teni szándékoznak elég tágas-e; alkalmas-e, és az egyház tulajdonát képezi-e? 2. A kápolna felépítése után ki gondoskodik annak állandó fenntartásáról, illetve a fenntartásra megfelelő alapítványi összeg letételéről? 3. Az építendő kápolnában kívánnak-e az érdekeltek isteni tiszteleteket tartani, mikor és ki fogja hordozni az előre megállapítandó isteni tiszteletek költségeit? 4. A kápolna kellő belső felszereléséről ki és miképpen gondoskodik?”⁶

Jellegetesen arisztokratikus, cancellista, hivatalnok kérdések ezek. Egyébként logiku-sak. Fényévnvi távolságra állnak az alapítók lelkes álmaitól. Egy olyan világot tükröznek, amelyben az egyház megszokhatta, hogy az új templomokat gazdag főurak és több száz éves komunitások alapítják. Távoli világnak tűnt még akkor a XX. század átpolitizált valósága, amelyben havasi templomok tucatja született Erdély hegyi tanyákkal meghintett tájain, népi összefogással, népi akarattól, dacolva tilalmakkal és a hivatali útvesztők ne-hézségeivel.⁷

Murányi Kálmán főesperes a püspöki utasításnak megfelelően április második felé-ben kiszállt Csikgyimeslokra, de rövid ott-tartózkodás után dolgavégezetlenül tért haza. Megmutatták neki Felsőlokon az építendő templom számára kijelölt helyet, amit fölöttébb szűknek talált. Ráadásul kénytelen volt megállapítani, hogy a leendő templomkert két

4 GYÉL. PHI. 1900/1163. (Előbb: 1900/932.)

5 GYÉL. PHI. 1900/1163. (Előbb: 1900/932.)

6 GYÉL. PHI. 1900/1163.

7 GYÉL. PHI. 1900/1163. A legjobb példák: Varság, Pálpataka, Fenyőkút, Szencsed, Egerszék, Csinód, Orotva és a gyimesi völgyek kápolnáinak sokasága.

kocsmá között kerül el. Felszólította az érdekelteket, hogy keressenek alkalmasabb helyet az új templomnak.

A felsőlokiak valószínűleg keresgéltek, az idő pedig múlt. Közeledett a nyár vége, amikor a főesperes újra Gyimeslokra utazott. Tárgyalt az építető Bodor testvérekkel, az egyháztanács tagjaival és a felsőlóki nép képviselőivel. Az érdekeltek, elsősorban a gyimesloki egyháztanács tagjainak részvételével 1900. augusztus 30-án Gyimesközéplekon ülést tartottak, amelyen jegyzőkönyvet vettek föl. Az egyháztanácsi ülésnek az volt a feladata, hogy választ adjon a püspök március 19-én feltett, engedélyezési feltétel gyanánt megfogalmazott négy kérdésére.

Az elnöklő főesperes az összejövetel elején elismeréssel szólt a Bodor testvérek vallásos buzgóságáról és csaknem példátlan áldozatkészségéről. A jelenlévő Bodor testvérek újra kinyilatkoztatták, hogy a kápolnát, amely előreláthatólag 16 616 koronába kerül, saját költségükön felépítik. A templom számára kiszemelt új telekről, az első kérdés tárgyáról, már a gyűlés előtt megállapították, hogy elég tágas. Ezt a tényt rögzítették a jegyzőkönyvben, miként Tankó János és neje, Tankó Teréz nyilatkozatát is, amellyel a tulajdonukban lévő félholdnyi területet ingyen felajánlották a templom céljaira, tudomásul véve, hogy a terület telekkönyvileg is átkerül az egyház tulajdonába. A templomtelek adományozói, lévén írástudatlanok, a jegyzőkönyv végén a nevük elé tett kereszttel erősítették meg vállalásukat. A második pontra adott válaszként a kápolna fenntartásának alapjára felajánlások történtek.

A harmadik kérdésre adandó válaszként a felsőlókiak kinyilvánították azt az óhajukat, hogy a felépítendő kápolnában minden harmadik vasárnap és a sátoros ünnepek harmadik napjain kívánják „*isteni tiszteletet tartatni*”, ami körülbelül évi húsz papi szolgálatot jelentene. A középleki egyháztanácsosok a felsőlókiak elképzelését fölöttébb elleneztek. Megállapodtak azonban abban, hogy a kérdés eldöntését főpásztoruk bölcs belátására bízzák. Ugyancsak a püspöktől várták annak meghatározását, hogy a felsőlóki hívek mekkora külön járandóságot fizessenek a Középlekről Felsőlokra kijáró egyházi személyeknek az évente húsz alkalommal végzett külön szolgáltatásért. A negyedik kérdésre a templomépítő Bodor testvérek kijelentették, hogy a templom berendezéséről saját költségükön maguk gondoskodnak.

A négy válasz birtokában az elnök a gyűlést bezárta. A püspök számára szükséges jegyzőkönyvet minden nyilatkozattevő és -hitelesítő személy aláírta.⁸ A püspöki kérdésekre felelő egyháztanácsi ülés másnapján, 1900. augusztus 31-én Benke János gyimesloki lelkész sebtében levelet írt a püspöknek, amelyben megpróbálta befolyásolni az egyházfőt, hogy az miként határozza meg a felsőlókiak külön fizetnivalóját a Felsőlokon végezendő egyházi „külön szolgáltatásért”:

„E díj kiszabására vonatkozólag bátorodom legmélyebb alázattal méltóságod magas bölcsességét igénybevenni annyiban, hogy e díjat – ha méltóságod főpásztori kegyességével találkozzand, illetve megegyezend – méltóztassék legalább is 150 forintban = 300 koronában, és pedig 100 forintot a lelkész, s 50 forintot a kántor részére megállapítani, következő indokaim alapján: 1. mert a miként most a díj megállapítottatik, talán örök időkre úgy fog maradni. 2. mert nem csak az isteni szolgálat, hanem vagyongazdálkodás s e célból külön egyháztanács-gyűlésbe való járás s más egyéb terhek is fognak a lelkész vállára neheznedni, a mi nem kis áldozattal fog járni. 3. a jeleni 740 forint lelkészi jövedelem és csekély kántori dotatio, amely e népes és terhes posztión éppen nem kielégítő, a nép vonakodása miatt másképp nem, csak így emelhető. 4. pedig... oly népes e hitközség, hogy egyes gazda jelenleg alig fizet papnak és kán-

8 GYÉL. PHI. 1900/3446.

tornak s egyéb egyházközségi dolgok fedezésére 1 forint 50 krajcárt, a mi más hitközségek népének képzetésével szemben szinte nevetséges csekélység, miért is ha 350–360 gazda után az egyes 1 forint 50 krajcár fizetséghez még 150 forint hozzávonatik, még akkor sem mondható a hívek megterheltségének.”⁹

A középloki lelkész levelét a hazatérő főesperes elvitte magával Csíkrákosra, és az augusztus 29-én felvett jegyzőkönyvvel együtt 1900. szeptember 3-án továbbította Gyulafehérvárra. Kísérőlevelében a főesperes kérte püspökét, hogy „méltassa magas és kegyelmes figyelmére” a gyimesloki pap kérését a felsőloki pótfizetnivaló mértékét illetően.

A püspök föltűnően gyorsan, már 1900. szeptember 6-án válaszolt a főesperesi fölterjesztésre. Gyakorlatilag engedélyezte az építkezést a következő feltételekkel:

„1. a hívek a kápolna fenntartására felajánlott 600 korona tőkét az egyház pénztárába a jövő tavaszig fizessék be. 2. a hívek által kért minden harmadik vasárnapon és a sátoros ünnepek harmadik napjain az isteni tiszteletek tartását az építendő kápolnában már most engedélyezem, ha a hívek az isteni tiszteletekkel felmerülő költségekre a lelkésznek évi kettszáz korona és a kántornak évi száz korona fizetésére magukat jegyzőkönyvileg már most, az építés megkezdése előtt kötelezik, s annak állandó hordozására kellő és elegendő biztosítékot nyújtanak.”¹⁰

A TEMPLOM ÉPÍTÉSE, FELSZERELÉSE ÉS MEGÁLDÁSA KÖRÜLI BONYODALMAK

Az 1900. szeptember 6-án kelt kedvező püspöki döntés hatására valószínűleg elcsendesedtek Benke János gyimesloki plébános aggodalmai a Felsőlokon építendő templommal kapcsolatban. A nép körében is alábbhagytak a leendő templom működtetésének anyagi nehézségeit előrevetítő hangulatkeltő megnyilatkozások. A következő másfél-két esztendőben a tetteké volt a főszerep. Az építetők testvérek rendszeresen szorgalmazták az építést. A gyimesloki plébános a korábbi gyanakvásait mellőzve szorgalmasan és lelkesen adminisztrálta az adminisztrálnivalókat. Az építkezéssel összefüggő fejleményekről többször levélben tájékoztatta Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspököt. A Gyulafehérvári Érseki Levéltárban fellelhető leveleiből képet alkothatunk a templomépítés fontosabb állomásairól, az építés szervezésének buktatóiról. 1900 őszén az építkezés világi engedélyeztetése után egy „kebli bizottság” alakult azzal a céllal, hogy a templom építésére vonatkozó előkészületeket megtegye, majd felügyeljen az építkezésre. Benke János plébános lett a bizottság elnöke, Szabó János körjegyző pedig a bizottsági jegyző teendőit látta el. A bizottság elnöke és jegyzője hírlapokban közzétett hirdetések révén 1901. január 3-ra tűzte ki az építendő felsőloki templom „árlejtését”, mai kifejezéssel szólva: versenytárgyalását. A hirdetések szövege szerint kikötötték, hogy csak „építészeti oklevéllel” rendelkező „hazai építőmesterek” pályázhatnak a munka elnyerésére. Az árlejtésen két mester jelent meg: a csíkpálfalvi Gál József és a csíkszépvízi Szász István. A templomépítésre felügyelő „kebli bizottság” tagjai ismerték a két építőmestert, ezért nem jutott eszükbe, hogy kérjék tőlük oklevelüket. A templomépítés jogát és üzleti lehetőségét Gál József kapta meg, mivel kevesebbet kért, mint vetélytársa. A bizottság azonnal szerződést is kötött vele, amely szerződés azonban csak püspöki aláírással válhatott volna hatályossá. Erre azonban egy váratlan fordulat miatt nem kerülhetett sor.

9 GYÉL. PHI. 1900/3446.

10 GYÉL. PHI. 1900/3446.

Néhány nappal az „árlejtés” után a vesztes Szász István bejelentette a bizottságnak, hogy a nyertes Gál József vállalkozó nem képesített építőmester, nincs oklevele, ezért nem jogosult az építkezés elvégzésére. Fenyegetőzött, hogy megfellebbezi a bizottság döntését, majd ígéretét be is váltotta. A bizottság felszólította Gál Józsefet, hogy mutassa be építőmesteri oklevelét. A csapdába került vállalkozó csak egy iparendélyt tudott bemutatni, ami kisebb építkezések elvégzésére jogosította. A bizottság természetesen nem tudta eldönteni, hogy a felsőloki templom kisebb vagy nagyobb építkezésnek számít-e. Ezért két bizottsági tagot elküldtek Csíkszeredába, a vármegyei építészeti hivatalba, hogy ott Pap Domokos főmérnöktől kérjenek tanácsot. A főmérnök nem találta elégségesnek Gál József képesítését az új templom felépítésére. Egy szerződésmintát is adott a küldötteknek, hogy annak alapján szerződjenek a kiválasztandó új vállalkozóval. E szerződés minta tanulmányozása során a bizottság tagjai rájöttek, hogy a Gál Józseffel kötött szerződés azért is eleve érvénytelen, mert azt nem az építető testvérpár kötötte a vállalkozóval, hanem a bizottság elnöke és jegyzője, holott ők anyagi háttér nélkül anyagi felelősséget nem vállalhattak. A gyimesloki plébános kérte püspökét, hogy a „kebli bizottság”-ot oszlassa föl, mivel a kudarc után már az építetők fognak vállalkozót keresni és a kiválasztott vállalkozóval maguk fognak szerződni.¹¹

1901. február 25-én a két építető hirdetésének eredményeként újabb „árlejtés”-re került sor. A három vállalkozó közül Antal Domokos csíkszépvízi földbirtokos, egyben tégl- és cserépgyáros ajánlotta szolgálatait a legkedvezőbb, 14 300 koronás áron. Az építetők őt választották, és azonnal meg is kötötték vele a szerződést.¹²

Március 5-én a gyimesloki plébános jóváhagyás céljából megküldte a szerződést a püspöknek, aki véleményezésre eljuttatta azt Kolozsvárra, az erdélyi római katolikus státus igazgatótanácsához. Az igazgatótanács szakértői azt ajánlották, hogy az építési költség 10%-át kitevő óvadék, amelyet a vállalkozó előre átad az építetőnek, az építkezés befejezése után két évig tartassék vissza. Visszaadását egy utóvizsgálat eredményétől tegyék függővé. A püspök megfogadta a tanácsot, és Benke János plébánoson keresztül április 17-én utasította az építetőket a szerződés kiegészítésére.¹³

Már folyt az építkezés, amikor 1901. május 29-én Gyimesközéplokon kiegészítették a szerződést, amelyet Benke János plébános június 11-én elküldött Gyulafehérvárra. A püspök június 15-én hagyta jóvá. 1901 júniusától valószínűleg nagy tempóban folyt az építkezés, mivel 1901. október 30-án Benke János gyimesloki plébános már azt jelentette Gyulafehérvárra, hogy a felsőloki templom „immár teljesen készen áll, csak a mérnöki felülvizsgálatra, illetve átvétel-átadásra várakoznak úgy a vállalkozó, mint az építető testvérek”.¹⁴ A műszaki átadás-átvétel azonban a beköszöntött rossz idő miatt az érdekeltek közös megállapodása folytán 1902 tavaszára halasztódott. A második meszelést nem lett volna értelme 1901 novemberében, a zimankós időben elvégezni. Megvárták a tavaszt és 1902 áprilisának elején meszelték be másodszor az új épületet.

1902. április 17-én Benke János gyimesloki plébános örömmel jelentette főpásztorának, hogy az új templom már föl van szerelve oltárral, orgonával, szószékkel, luszterrel (csillárral), kehellyel, misekönyvvel és két haranggal.¹⁵ A XX. század elején több népes és módos

11 GYÉL. PHI. 1901/607.

12 GYÉL. PHI. 1901/1044.

13 GYÉL. PHI. 1901/1498.

14 GYÉL. PHI. 1901/4204.

15 GYÉL. PHI. 1902/1707.

erdélyi helységben új templom épült, például: Zetelakán, Oroszhegyben, Korondon stb. Ez jó alkalom volt arra, hogy a lebontott régi templomok berendezési tárgyából juttassanak a szegényebb helységek ekkortájt épülő új kis templomainak.¹⁶ Mivel a gyimesfelsőlóki templomot két magánszemély építtette és rendeztette be a saját költségén, nem maradt nyoma annak, hogy a templom berendezését, felszerelési és kegytárgyait kitől, hol és mennyiért vásárolták. Az egész templomot deszkával padolták, cseréppel fedték. Falait téglából rakták. Lapos mennyezetét stukatúrosan képezték ki. A bejárat fölött emelkedő tornyát bádoggal fődtek. Az orgona a kóruson állt.

A gyimesfelsőlóki templom
(Bárth János felvétele)

sétált az erdőben. Élvezte a jó havasi levegőt. Május 3-án du. 1 órakor indult visszafelé. Megtekintette a bükki iskolát, majd továbbment Felsőlokra, ahol a tervezett programhoz képest váratlan fordulat történt. Erről érdemes idéznünk a korabeli tudósítót, a gyimesbükki *Historia Domus* naplószerű feljegyzéseinek megfogalmazóját:

„... Útnak indultunk ő méltósága kíséretében Gyimes Felsőlok felé, hol az újonnan épült kápolnát szerencsétlente kegyes főpásztorunk látogatásával és imádságokat végzett. Ez alka-

Bár 1900. augusztus 30-án a gyimesloki egyháztanács fentebb már bemutatott ülésén a Bodor testvérek kijelentették, hogy saját költségükön berendezik a templomot, bizonyos berendezési és liturgikus tárgyak megvétele a felsőlóki nép körében végzett pénzgyűjtés révén történt meg. Erre utal a gyimesloki plébános egy későbbi, 1902. június 26-án papírra vetett, kissé ingerült szöveggörnyezetű kijelentése: „... minden egyházi szerek, mint kehely, misekönyv, kereszt, lobogók, zászlók, luszter, harangok stb. beszerzését az új templom részére én eszközöltem, minden vonakodás nélkül a néptől összegyűjtött fillérekből, sokszor felhíva a szószékről adakozásra a népet...”¹⁷

Benke János 1902. április 17-én levélben kérte főpásztorát, hogy szentelje föl az elkészült felsőlóki templomot. Mailáth Gusztáv Károly püspök különösebb gond nélkül megígérhette, hogy személyesen végzi el a fölszentelést, mivel május elejére tervezett bérmakörútja érintette Gyimest is. 1902. április 22-én Gyulafehérváron kelt levelében megnyugtatta Benke János gyimesloki plébánost, hogy közelgő béрмаútja során az elkészült felsőlóki kápolnát „benedikálni” fogja. Ennek érdekében elküldte Felsőlokra a szükséges portatilit, vagyis a szent ereklyével ellátott, oltárépítménybe helyezendő kis oltárkövet.¹⁸

Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök 1902. május 1-jén a bérmakörút tervének megfelelően valóban Gyimesbe utazott. Május 3-án ebédig a gyimesi, vagyis a kontumáci templom környékén tartózkodott. Sokat

16 Vö.: Bárth János: Varság, a székely tanyaközség. Kecskemét, 2001. 137.

17 GYÉL. PHI. 1902/5049.

18 GYÉL. PHI. 1902/1707.

*lommel sem nem benedicaltatott, sem nem consecraltatott az új templom. E szent ténykedés későbbi időre halasztatott. A templom látogatása végeztével ő méltósága elbúcsúszván papjától és híveitől, Csikszentmihályra hajtatott.*¹⁹

Valószínűleg örök rejtély marad, hogy az április 22-én kelt levelében tett ígéretével ellentétben Mailáth Gusztáv Károly püspök május 3-án miért nem végezte el a meglátogatott új felsőloki templom benedikálását. Talán nem érezte jól magát? Talán a templom működtetésével kapcsolatos újra felélénkült viták befolyásolták különös döntését? Talán így próbálta serkenteni a felsőloki misézésről ábrándozó felsőlokiakat az egyházi szolgálatért hozandó anyagi áldozatra? Talán így akarta késleltetni, hogy a felsőloki egyházi szolgálat megfizetésétől ódzkodó felsőlokiak hamarosan birtokba vehessék templomukat?

Az új felsőloki templom 1902 nyarán és kora őszén felszentelés és megáldás nélkül állt a helyén. Fölszentelés és megáldás hiányában misézni nem lehetett benne. Egy röpke utalásból tudjuk, hogy 1902. október 19-én egy vitákkal terhes gyűlésen a felsőloki nép bizonyos képviselői kérték a kápolna megáldását. Az elnöklő Murányi Kálmán csíkrákosi plébános, főesperes válaszában kijelentette:

„... a kápolnának megáldását szíves készséggel teljesítem annál is inkább, mivel ezt nekem... a Méltóságos Püspök Úr... szóbelileg meg is hagyta, elébb azonban el kell oszlatni azon differentiát, mely a lelkész ezen külön szolgálatának díjazására nézve a lelkész és a felsőloki hívek között most is fenn áll.”

November 22-én a főesperesi kerület vezetője a témával kapcsolatban azt tanácsolta főpásztorának, hogy a megáldásra vonatkozó kérelmet addig nem szükséges teljesíteni, amíg a Felsőlokon végzendő külön egyházi szolgálatás díjában a felsőloki hívekkel nem sikerül megegyezni. Szó szerint így fogalmazott a több tűz között vergődő főesperes:

„Mivel e nélkül a kápolna megáldása felesleges lenne, vagy esetleg a lelkész és a hívek között nem kívánatos torzsalkodást szülne.”

Két nappal később, 1902. november 24-én Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök a régóta húzódó ügy meglepő fordulataként utasította Benke János gyimesloki lelkészt, hogy a felsőloki hívek kedvezőtlen ajánlatának megfelelően, ideiglenesen, a kápláni állás megszerzéséig

*„... folyó évi advent első vasárnapjától számítva, minden harmadik vasárnap és a sátoros ünnepek harmadik napján a felsőloki hívek által esetenként adandó fuvar és két korona ellenében a felsőloki kápolnában olvasott szentmisét tartson.”*²⁰

Bár iratok nem tanúskodnak róla, feltételezhetjük, hogy Benke János gyimesloki lelkész engedelmességet püspöke nagy megterheléssel járó, kevés anyagi hasznot hozó utasításának, és 1902 decemberének első vasárnapján, a templompatrónus Szent András apostol napjához közeli időpontban megtartotta az új felsőloki templomban az első szentmisét. Mivel az egyház törvényei szerint akkortájt külön engedély nélkül szentmisét csak felavatott, tehát felszentelt (consecrált) vagy megáldott (benedicált) épületben lehetett tartani, kikövetkeztethető, hogy 1902 decemberének első vasárnapján az első mise előtt az új templom esperesi megáldása is bizonyára megtörtént.²¹

Bárth János

19 Gyimesbükki plébánia irattára. Historia Domus. 62.

20 GYÉL. PHI. 1902/5049.

21 A témáról bővebben, illetve a templomépítés utáni egyházi önállósodás állomásairól, vitáiról: *Bárth János: Gyimesfelsőloki emléklapok. Kecskemét, 2003.*

Dani Gergely, a templomépítő*

Az Erdély legkeletibb végvárán élő gyimesiek évtizedes kérését meghallgatta az Isten és templomot ajándékozott az őt imádni vágyó gyermekeinek. E nagyszerű terv kivitelezésében köszönet illeti Boér János, György Lajos és Schuszter Vince plébánosokat, akik megálmodták, megalapozták a templomépítést. Külön hála és köszönet Dani Gergely templomépítő esperesplébánosnak, aki a Gyimesekben a kommunista időszak ateizmusa közepette, sok harc és meghurcoltatás ellenére, az emberek összefogásával a Gyulafehérvári főegyházmegye első modern tételrendezésű, a II. vatikáni zsinat szellemében épült templomát felépítette a hit, az anyanyelv, a hagyományok és a közösség megmaradására. A templomot Msgr. Ft. dr. Jakab Antal püspök szentelte föl 1976. október 17-én.

Dani Gergely szerette népét, szerette az Istent, szerette a gyimesieket. Szeretett és jellemre akart tanítani mindenkit, gyimesit és nem gyimesit. Hívót és magát nem hívónek mondót. Nem volt akadály előtte. Az ember az Isten gyermeke. Alapjában hibátlan és jó. Megnevetjük a módszerét, mikor egyiket-másikat megtérdepeltet és meggyóntat, de ebben a hernyó csúszó-mászó állapotából akarta felemelni. Mert a bűn, a jellemtelenség, a hazugság az ember méltóságából csúfot űz. Egy pap erre mindenáron rá kell mutasson. Dani Gergely atya ezt tette.

Dani Gergely esperesplébános
(Xántus Géza grafikája)

Híressé vált a bálványosi búcsúról hazajövet esett történet. Nagy felhőszakadás volt és kiöntött a Bálványospataka. Akkor így szólt: Hogy segíthetnék rajtatok, amikor a búcsú után mindenki eltűnt és nem volt, aki a nagy zászlót hozza. Ha ott vagytok, akkor azt mondom a nálam lévő Oltáriszentségi Jézusnak: „Eddig Uram és ne tovább! Oltalmazd népem! De nem voltatok ott. Így viseljétek a károtokat és tetteitek következményét.”

Megverték, talán megmérgezték, de végezte főlemelt fővel a munkáját. Szavajárása volt: „A harc mezején akarok elesni, nem párnák közötti semmittevésben.”

Ott esett el! A legszebb szolgálat közben, amikor a Mennyei Atya elé akarta vinni a szentmisében a nép gondjait, gyarlóságait. Isten ígéje olvasása közben esett össze az oltárnál. Amikor a szeretetről olvasott...

Gyimes sokat kapott Dani Gergelytől. A templom felépítése mellett az Istent. Feladatul hagyta a kitűzött cél felvállalását, a jellem nevelését, a gerinccsúszást, az egyenes beszédet és magatartást. Az anyanyelv, a hit, a hagyományos kultúra ma is veszélyeztetett érték. Egymás itthon tartása munkahelyteremtéssel és gazdálkodásunk termékeinek értékesítésével.

* Dani Gergely. Az Isten és Gyimesbükk szívében c. kiadványból. Szerk: Salamon József. H. n., é. n.

Köszönjük Dani Gergely atya, hogy a miénk voltál és vagy ma is mint követendő példa. Imádkozunk érted, imádkozz értünk. (Salamon József)

Talán nem túlzás, ha azt mondom, hogy Dani Gergely neve mára nemcsak a Gyimesekben fogalom, nemcsak itt tudja, hogy kiről van szó, mikor ezt a nevet hallja, hanem sok-sok ezer ember határokön innen és túl, mert Dani Gergely nemcsak a gyimesi csángómagyaroknak adott erőt és hitet, hanem minden elnyomott, diktatúrában élő embernek, fajra és nemzetiségre való tekintet nélkül. Mert Dani Gergely a hatalmon lévő kommunista-nacionalista diktatúrával dacolva, azzal szembeszegülve, és ezért életével fizetve építette fel Isten Házát Gyimesbükkön, valóra váltva a gyimesi csángómagyarok sok évtizedes tempomépítő vágyát.

A gyimesbükki, az Oltáriszentség tiszteletére szentelt plébániatemplom
(Salamon József felvétele)

1976. október 17-én a Gyimesbükkből messze hangzó harangszó több mint nyolcvan pap és több ezer hívő jelenlétében, nem csak a templom szenteléséről adott hírt, hanem azt is világgá kürtölte, hogy a kommunista-ateista világ legyőzhetetlenek hitt rendszeréből sikerült kiütni egy téglát, elősegítve ezáltal ennek a rendszernek a romba dőlését. Mert akik akkor ott voltak az ünnepségen, nem a hatalom megtorlásától féltek, ami különben ott lappangott körülöttük, hanem sokkal inkább e hatalom legyőzésének mámorát élték át.

Amikor 1972-ben Dani Gergelyt kinevezték plébánosnak Gyimesbükkre, siralmas állapotok uralkodtak ebben a községben. Akkor már több mint tíz éve a község minden iskolájában és óvodájában román nyelven folyt az oktatás. Aki magyarul szólalt meg, azt hamar

és megalázó módon oktatták ki az „elvtársak”, hogy „román kenyeret eszik” és beszéljen románul. A magyar gyermekeknek pedig pofonokat osztogattak az importált tanerők és a helyi talpnyalóik. Hazug tanok hazug tanárai hazug elméletekkel próbálták elnémítani azokat, akik vállalni merték a szülőföldjükön magyarságukat.

Dani Gergelynek tehát nemcsak a gyermekek és a szülők vallásos neveléséről, lelki táplálékáról kellett gondoskodnia, hanem fel kellett vállalnia az anyanyelv tanítását is. Tette ezt azért, mert tudta, hogy a népnek a lelke a nyelv, melynek segítségével értik meg egymást az emberek, s őrzik meg szokásaikat. Tudta, hogy az oktatás nyelvének megválasztásával az első pillanattól eldöntjük, hogy meg akarjuk-e őrizni gyermekeink magyar identitását, vagy eleve lemondunk róla azzal, hogy román tannyelvű iskolába adjuk. Dani Gergely tudta, hogy magyar gyermeknek magyar iskolában van a helye!

Ilyen körülmények között sem volt kétséges Dani Gergely számára, hogy hol van a helye, mit kell tennie. Katonásan, hadvezérként állt a magyar közösség élére, végezve szentséges munkáját, vállalva a megfélemlítési kísérleteket, meghurcoltatásokat, megaláztatásokat, kínzásokat, amelyek végül oda vezettek, hogy a szükségtemplom oltára mellett esett össze és halt meg. Harminchét esztendő telt el azóta, s bár időnként felcsillan a remény, látnunk kell, hogy a harcnak még nincs vége, Dani Gergelyekre továbbra is nagy szükségre van a magyarságnak és a világnak. (Deáky András)

Szomorú jelentésből értesültem, hogy Dani Gergely 1983. január 4-én a szentmise leckéjének olvasása közben nemes lelkét visszaadta Teremtőjének.

Dani Gergely a Háromszék megyei Lemhényben született 1919. június 14-én, egy húszgyermekes székely földműves család tagjaként. Pappá szentelése 1952-ben történt. A templomépítő Dani Gergely földi maradványait 1983. január 8-án adták vissza az anyaföldnek.

Eltávozásakor egy képet idézek, amely jellemzi őt és példát mutat minden lelkipásztor-nak. A templom építésekor meglátogattam volt tanítványomat, Dani Gergely plébánost székhelyén, és arra kértem, mutatná meg az építkezést. Az építést jellemző nyüzsgő életben hallgattam szavait, amikor déli harangszó hangja csendült. Dani Gergely magasra emelte kezét és a nagy zajban is hallható hangon kiáltotta: „Állj!” A nyüzsgő élet megállott. A gépek mozdulatlanságban, az emberek vigyázállásban maradtak. A néma csendben acélosan csendült meg hangja: „Az Úr angyala köszönté Szűz Máriát! – és a dolgozó nép ajkáról hangzott a válasz: „És méhébe fogadá Szentlélektől szent Fiát...” – és végigmondták az imát. Befejezés után ismét a pap szava: „Imádság alatt valaki, akárki ott hátul beszélgetett. Más-kor meg ne próbálja!... Tovább!”

A munka azonnal indult és folyt tovább zavartalanul. Négy tanuló leányka volt a közeliünkben. „Gyertek ide kislányok! Kati, mondd el a nyolc boldogságot!... Te Biri! Tudod-e az irgalmasság testi-lelki cselekedeteit? Boris! Énekeld a Magasztalját!” Így épült meg Gyimesbükki temploma, s a hívekből az alapot jelentő közsikla! A lelkem fele ott maradt a tájon, hogy csudálja s megbecsülje a templomépítő papnak és híveinek tetteit.

Harmincegy évig tartó lelkipásztori működése nem derült ég alatt zajlott, sokkal inkább zúgó zápor és félelmetes ézengés közepette... Fontosabb működési helyei közül a sokvallású Gyergyószentmiklóst említjük, ahol római, görög- és örmény katolikusok, görögkeletiek, reformátusok, unitáriusok, zsidók, baptisták és mások éltek. Dani Gergely azt a plébániát siralmai helyzetben találta. Amikor gondos szorgalmával rendet teremtett, és az egyházközségeit zökkenőmentes sínekre helyezte, a halódó Gyergyótekerőpatak plébánosa

lett. Ezt a plébániát is annyira rendbe hozta, hitéletét annyira életképesé tette, hogy új feladatokra vállalkozhatott. A sors különös rendelkezésére, csere útján lett Gyimesbükk plébánosa. Gyimesbükk a történelmi Magyarország megyéjének, Csík vármegye legkeletibb községe volt, a határszélen, a Tatros völgyében, nagy területen, erdők között szétszórvva. A nagy község a XVIII. században létesült, főként patakok partjain. Kiváló papjai megkísérelték a templomépítést, de csak egy kápolnáig juthattak el.

A Gyimesbükkbe került Dani Gergely plébános 1973 és 1976 között gyönyörű új templomot épített, és ezzel eltörölhetetlenül róttá népe szívébe-lelkébe nevét.

Dani Gergely főesperes neve, életpályája, emléke legyen örökre áldott! (*Domokos Pál Péter*)

Deáky András–†Domokos Pál Péter–Salamon József

Megtartó bástya a patakok országában

Az Árpád-házi Szent Erzsébet Római Katolikus
Teológiai Líceum és alapítója, Berszán Lajos

„*Legyetek az igazság védői és a szeretet apostolai! Közvetítetek az Isten és az ember között. Legyetek a bénának lába, a vaknak szeme, az árváknak, szegényeknek az elesett és szenvedő emberek tömegének gondviselő atyja! Vállaljátok a gondjaitokra bízott hívek küzdelmes életét, sorsát és bajait!*” – e szavakkal, ezzel az útravalóval bocsátotta szolgálatukra ifjú papjait egykor Isten Szolgája, Márton Áron püspök úr egy papszentelésen, a diktatúra nehéz éveiben. Berszán Lajos iskolaalapító atyát, akit egész Gyimesben mindenki csak úgy emleget, *Papbácsi* – így, egybeírva és egybemondva –, ötven esztendővel ezelőtt szentelte fel a boldog emlékü főpásztor.

Berszán Lajos 1981. augusztus 23-án – a kommunista Románia „nagy ünnepén” – érkezett meg Gyimesfelsőlokra, új plébánosi helyére, s vehette át a közösség lelki gondozását elődjétől, Gergely Fülöptől, akinek gondos szolgálata nyomán egy kibővített, kitűnő állapotban lévő templomot talált a faluközpontban. *Papbácsi* már az első napokban, a költözködés bonyodalmai közepette megtapasztalhatta az itt élő nép segítőkészségét, önzetlenségét:

„*Együtt érkezünk édesanyámmal, Ida nénémmel és Piroskával*” – emlékezik arra az időre. „*Akkoriban nem volt könnyű a költözködés, nehéz volt autót szerezni hozzá. A helyi vállalatól éppen akkor ment nyugdíjba egy jó katolikus ember, akinek még megvoltak a kapcsolatai, s megkértem, ha tud, szerezzen nekem egy teherautót. Három teljes napot töltött el ezzel, míg sikerült elintéznie. Háromnapi napszám díjával próbáltam neki meghálálni, de nem fogadta el. Azt kérte helyette, hogy mondjak egy szentmisét a családjáért. Isten ugyanis 16 gyermekkel áldotta meg, s azért könyörög, ne vesszen el egy se közülük, hanem mint egy szép virágcsokor, úgy illatozzanak majd Isten trónja előtt. Megható volt a kérése, hálával teljesítettem. Ez volt az első találkozásom a gyimesi emberrel.*”

Berszán Lajos,
a gondviselő jó pásztor
(Lisztes László felvétele)

Papbácsi ismerkedni kezdett a gyimesfelsőloki emberekkel. Először a paptársakat kereste fel, akik a völgyben szolgáltak. Mind háromszékiek voltak, vagyis földijeik. Köztük volt a jeles templomépítő, a nagy helytálló, Dani Gergely esperes úr is.

„A »Nagy-Gyimes«-ben – Gyimesbükkön – volt szolgatársam, lemhényi származású. Híres volt teni akarásáról, nem ismert lehetetlent. Kezébe vette a rózsafüzért, s egy-egy szándékra addig imádkozott, amíg az megvalósult. Így imádkozta ki a gyimesbükki nagytemplomot is, ami 1974-ben épült fel a kommunista érában, amikor szinte lehetetlen volt templomot építeni. Amikor nem dolgozott, mindig imádkozott. Húszgyermekes családból származott, s az a szülő, aki húsz gyermeket nevel, bizony nem tudja elkényeztetni egyiket sem. Ők is hamar megszokták, hogy magukról gondoskodjanak. Ez adott tartást Dani Gergelynek később is. Nem könyörgött senkinek, hogy legyen templom, hanem ő maga addig ment, addig dolgozott, addig imádkozott, amíg álma meg nem valósult. Egy ilyen jeles ember mellé kerültem plébánosnak. Szerencsémnek tartom, hogy ismerhettem személyesen, s vele együtt dolgozhat-

tam. Gergely paptestvéremnek az volt az egyetlen kérése a Jó Istentől, hogy öregségére ne maradjon senkinek a terhére, ne kelljen őt ágyban ápolni, forgatni, hogy az Úr előbb szólítsa el, s ha lehet, ez papi tevékenysége közben történjék meg! S az Úr megadta neki amit kért: miseruhában, az oltárnál olvasta a szentleckét egy reggeli szertartáson, s ott ejtette ki a Szent Könyvet a kezéből, ott adta át lelkét az Úrnak. Az infarktus vitte el, bizonyára a sok meghurcoltatás is hozzájárult halálához, hiszen a templomi építkezés során többször is behívták a hatóságok, keményen vádolták, vallatták.”

A másik plébános, Kiss András, közvetlen szomszédja volt Gyimesközéplokon. Édesapja falujából származott, Gelence szülőtte volt, ezért különösen kedves számára. Nagy tréfacsináló pap volt, a környezetében mindenkit megnevettetett. Nagy volt a szolgálati területe, ezért káplánja is volt. Plébániájából azóta kivált a Hidegség nevű községrész, s önálló plébánia lett.

„Új helyemen kedvesen fogadtak a hívek” – folytatja emlékezését. „Egyik alkalommal, mikor meghívtak egy családias vacsorára, visszaidéztem első találkozásaimat a csángókkal fiatal káplán koromból Egerszéken meg Csinódon.¹ Elmondtam nekik, mennyire megtetszett nekem a csángók sajátos népviselete. Ekkor az asztalnál egy leányka felállt, s azt mondta, hogy neki van, s ha akarom látni, megmutatja. Nagyon megörvendtem ennek, s arra kértem, vegye is föl, s úgy mutassa meg. S mikor megláttam a szép népviseletben, akkor jött az a gondolatom, hogy az elsőáldozást is majd ilyen szép népviseletben öltözötten fogjuk megtartani. Voltak, akik emiatt később zúgolódtak: »Mit akar ez a pap a népviselettel...?! Honnan szedjünk elő ilyen ruhát, hisz nincs is meg már mindenkinek!« Valóban, sokan fillérekért eladogatták a turistáknak. Mikor aztán eljött az elsőáldozás ideje, az egyik édesanya felkeresett

1 A gyimesi községek kirajzásai.

a plébánián, s elpanaszolta, hogy az ő fiacskája rendszeresen jár hittanra, de ők szegények, s ezt a ruhát nem tudják beszerezni. Megértem én a szegény embert, válaszoltam, mivel én is szegény ember fia voltam, sőt, árva is. De arra kértem az anyukát, csináltassa meg csak a ruhát, s ha elkészült, én majd kifizetem. Kissé zavarba jött és elszaladt... Aztán lassan minden gyermeknek került népviselete. Az első évben 54 gyermek volt elsődöző a faluban. Nagyon megörvendtem, mikor láttam, hogy jönnek szépen felöltözve a szertartásra. A leánykáknak azt is meghagytam, hogy ne tegyenek műkoszorút a fejükre, hanem azt természetes virágokból készítsék el. A fiúknak pedig a mellükön volt egy kicsiny csokrocra.

Mikor bevonult a díszes csángómagyar sereg a templomba a gyönyörű népviseletben, a hívek meghatódva nézték és sírni kezdtek, emlékezik az atya. Belátták, hogy mégiscsak ez az ő kultúrájuk, s ennél nincsen szebb ünneplő öltözet. Később pedig már természetesnek is vették a népviseletet más templomi ünnepeken is.

Két esztendő múlva, mikor bérmálás volt, mind a 413 fiatal viseletben jött a szentség kiszolgáltatására. Két püspök úr érkezett a jeles alkalomra, s a templom lépcsőjén egy pillanatra megálltak, végignézték a fiatalokon, mert olyan szép volt ez a díszes sereg, mint egy virágos mező. Ezt a viseletet így sikerült megmenteni a jövőnek, s azóta boldogan veszik fel az ünnepekre már a környék iskoláiban is. Sőt, hosszú idő óta itt Felsőlokon a líceumban a ballagási ünnepségre a tablójukat is már népviseletben készítik el diákjaink és az egész tanári kar. A népviselet azután lassanként a szomszéd plébániákon is elterjedt, ott is újra ez lett az ünneplő öltözet.”

Papbácsi tehát már gyimesfelsőlaki szolgálatának első éveiben új színt hozott a falu lelki életébe, de a közösség mindennapjaiba is – a hagyományápolás és a magyarságtudat erősítésével. A népviselet mellett a templomi zene- és énekkultúra fejlesztésével, gazdagításával, a népi vallásosság hagyományainak felelevenítésével is emelte az ünnepek fényét. Közvetlen személyiségével meg tudta szólítani az egyszerű embereket éppúgy, mint a közösség értelmiségét – vallják a helybeliek. Sajátos székely humora, emberbaráti kapcsolatai, s ahogy együttértett a környezetében élőkkel, a nehéz sorsúakkal, az élet útján botladozva járókkal, s ahogy segíteni igyekezett őket, mindez hamar a település egyik kulcsemberévé tette.

Mivel a Gyimesekben a hívek nagy része állattartással foglalkozik, s a legelők a havasokon, távol a településtől terülnek el, nemegyszer megtörtént – mesélik –, hogy a hegyoldalon a nyári szállás felé tartó ember összeesett, s csak holtan találták rá. A helyet pedig, ahol ez történt, helyi szokás szerint emlékkereszttel jelölték meg a gyimesiek. A temetés után pedig általában hat héttel megkérték a papot, hogy áldja meg az emlékkeresztet, és ha lehet, azon a helyen szentmisét is végezzen.

„Ittlétem alatt már nagyon sokszor és sok helyen végeztem szentmisét ilyen helyeken én is” – mondja az atya. „Nagyon megragadott ezeknek a szentmiséknek családias hangulata és az az áhitat, amellyel e nép végigénekelte és imádkozta az egész megemlékezést.”

1990 pünkösdjé – bár ezt akkor még nem lehetett előre látni, legfeljebb sejteni, s még inkább reménykedni benne – rendkívüli dátum lett Erdély és az erdélyi magyarság, az anyaországi és szerte a világban élő magyarok számára. Negyvenévi kényszerszünet után Erdély történelmi búcsújáráhelyét, Csíksomlyót ismét benépesíthette a zarándokok sokasága. A legutóbbi szabad zarándoklatot Erdély legendás püspöke, Márton Áron vezette még 1949-ben. Gyimesfelsőlokról tette meg az utat lóháton a nép a gyimesi csángók védelmező gyűrűjében. De néhány hét múlva letartóztatták, és megkezdődött meghurcoltatásának szomorú kálváriája. Hitvalló tanúságtétele azonban termést hozott. Hosszú évtizedek tiltása után 1990-ben százezren gyűltek össze Csíksomlyón a Nyeregben megtartott búcsúi

szertartáson. S ez a búcsú a Gyimes völgyében élők számára is korszakindító dátum lett, hiszen az újrakezdés zarándokünnep szent forgatagában fogalmazódott meg elsőként annak az épületnek a terve, amely később Árpád-házi Szent Erzsébet Római Katolikus Líceum néven tette híressé Gyimesfelsőlokot.

A hivatalos okiratban erre így emlékeznek az alapítók, a sugalmazók, akik *Papbácsival* összefogva megtervezték, elindították az intézményt, amelynek már a kezdetén gyönyörű bibliai nevet is találtak – Sziklára Épített Ház:

„1990 Pünkösdjén [...] mi, a KÉSZ² debreceni csoportja Gyimesfelsőlokról a falu népével együtt gyalog zarándokoltunk a somlyói Madonnához. Azóta is minden évben egyre többen indulunk útnak. A növekvő érdeklődést és a vendégszerető helyi lakosság ellátásunkra tett erőfeszítéseit tapasztalva 1992 pünkösdjén arra az elhatározásra jutottunk, hogy a falubeli-ekkel összefogva építünk egy házat, amely a környék közösségi és lelki központjául szolgálna és alkalmanként befogadná a zarándokokat is. Az épület a helyi római katolikus egyház telkén és tulajdonaként valósul meg. Helyet kap benne a plébániairoda hittantermekkel, lakással, és lehetőséget ad kb. 150 fő elszállásolására egyszerű, de kulturált körülmények között. Az épület középpontjában kápolnaként is használható közösségi tér lesz. Ehhez csatlakozik kereszt alakban négy szárnyépület három szinten, tetőtér-beépítéssel. A tervezés figyelembe veszi az erdélyi építészeti hagyományokat és a környezetet, valamint az építés és fenntartás gazdaságosságát...”

„Hogyne örültem volna, mikor elmondták tervüket a debreceni hívek” – emlékszik vissza Papbácsi. „A Sziklára Épített Ház, amit kigondoltak, fellelkesített valamennyiünket. Az építkezés elindításához 1993-ban létrehozták a debreceni KÉSZ égisze alatt a Sziklára Épített Ház csángó-magyar lelki közösség alapítványát, melynek elnöke Fodor András, a Debrecen-nyíregyházi egyházmegye püspöki helynöke lett, titkára pedig dr. Keresztesné Várhelyi Ilona irodalomtörténész.”

„Örömmel tervezgettük egyházunk új otthonát” – folytatja emlékezését az atya. – „Mikor egyszer valaki azt mondja nekem: »Ti télen mit csináltok akkora épülettel, hiszen akkor nincsenek zarándoklatok?!« Erre az egyik cserkésztsízt (megboldogult Németh István Sziget-szentmiklósról) felvetette: »Nem lehetne ott valamiféle iskolát működtetni év közben?«

Rögtön magamévá tettem ezt a gondolatot, hiszen élt az emlékezetemben nyolcadikat végzett tehetséges hittanos diákjaimnak a panasza az egyik kicsengetésen – ballagáson. Könyves szemmel mondták el nekem, hogy a szüleik nem tudják megfizetni nekik a kollégiumot, meg a sok-sok egyéb kiadást, hogy valamelyik városi középiskolába menjenek továbbtanulni, érettségit szerezni. Ez a gond, rájöttem, általános itt a Gyimesben. A tehetséges, rossz anyagi körülmények között élő gyermekek nem juthatnak el magyar nyelvű középiskolába. A csángók rendkívül szorgalmas emberek, de a szegénység szinte mindenütt jelen van. Aztán beszélgettünk erről a debrecenieikkel is, s végül megszületett a terv, hogy egy líceumot – gimnáziumot – hozunk létre, ahol alkalmanként a zarándokok is szállást kaphatnak a búcsúk idején.”

Komoly és kockázatos feladat volt a magyar iskola építéséhez az engedélyek megszerzése a román állami hatóságoktól. De mintha a hivatalosságok lelkiismerete is megmozdult volna, minden gördülékenyen ment, s a Szentlélek kiárasztotta kegyelmét Gyimesfelsőlokra. Az első lépésekre *Papbácsi* így emlékezik vissza:

„Az engedélyeket Bukarestben kellett elintézni, s ott román hivatalnokokkal kellett tárgyalnom. Megkerestem az ügy felelősét, akitől függött, hogy aláírja-e vagy sem. Megkérdeztem tőle már a találkozásunk kezdetén, hogy keresztény ember-e? Határozottan kijelentette,

2 Keresztény Értelmiségi Szövetsége.

hogy meggyőződéses, hitét gyakorló keresztény. »No, akkor hála Istennek«, mondtam neki, hiszen máris találtunk egy közös pontot. »Ön egy jó keresztény, én egy keresztény pap volnék. Nem tudnánk úgy tárgyalni, mint két keresztény?!« – szegeztem neki a kérdést reménykedéssel. Megértette álláspontomat, megtaláltuk az összhangot, az iskola ügye sínre került. A Jó Isten áldja meg, akárhol van! A román hivatalosságok részéről egyébként soha akadályt nem éreztem később sem.»

Az építkezéshez a falu központjában nagy telket adott az egyház. Az előterveket Haranghy Sándor debreceni mérnök készítette el adományként. „Az épület kő alapra fából készül” – olvasható az alapító okiratban. 1993 tavaszán ünnepélyes keretek között helyezték el az épület alapkövét, s megkezdődhetett a munka. 1993-ban és 1994-ben június közepétől augusztus végéig több turnusban önkéntes építőtábort szervezett a debreceni KÉSZ fiatalok és felnőttek részére, akik szakemberek irányításával segítettek a segédmunkákban: összeverbuválták a debreceni gyermekeket, cserkészeket, a gyimesi fiatalokat, és követ gyűjtöttek a patakok medréből, amivel rengeteg betont megtakaríthattunk. „Eszközök voltunk Isten kezében” – fogalmaztak a debreceniek egy riportban. „Világos volt előttünk, hogy mindez a Szentlélek műve. Így nagyon szilárd alapokon áll az épület nemcsak fizikai értelemben, hanem szellemi, lelki vonatkozásban is.”

Az építkezéshez számos támogatás, felajánlás érkezett. A magyar kormány is segített, az Illyés, az Apáczai Közalapítványtól és a Mocsáry Lajos Alapítványtól is kaptunk támogatásokat. A legfőbb támogatást azonban a debreceni KÉSZ nyújtotta a tervekben, a szervezésben is.

A gyimesfelsőloki Árpád-házi Szent Erzsébet Római Katolikus Teológiai Líceum épületegyüttese (Toldi Éva felvétele)

Papbácsi Erdély első érsekét, Bálint Lajost hívta meg az iskola alapkövetelésére és az alap megszentelésére. Az ünnepi eseményre pünkösöd ünnepéhez közeledve a pünkösdszombati nagybúcsú előtti estén került sor.

„Mikor megérkezett péntek délután az érsek úr, az első kérdése az volt hozzám, hogy kit választottam védőszentnek” – emlékezik Papbácsi. „Elakadt a szavam: a nagy készületbe, erről bizony megfeledkeztem. Am érsek úr kiségitett, azt mondotta, van egy prédikációja Árpád-házi Szent Erzsébetről, s azt elmondaná. Megkönnyebbülve mondtam: »Rendben, érsek úr, akkor Árpád-házi Szent Erzsébet legyen az iskola védőszentje.« Szent Erzsébetet tehát nem mi választottuk védőszentünké. Mondhatnám azt, hogy a »véletlen« hozta így..., de tudjuk, véletlenek nincsenek, hanem az Isteni Gondviselés van velünk... Napok teltek el, amíg az ünnepség után egyszer csak rádöbentem, hogy ez a névadás üzenet volt a másvilágról, édesanyámtól, aki Erzsébet volt...”

A következő év őszén, 1994-ben megkezdődött a tanítás. Épület hiányában akkor még ideiglenes helyszíneken egy „teológiai profilú”, tehát egyházi, humán 30 fős líceumi osztállyal. Az első években a távolabbról jött – főként moldvai – diákok az építkezés alatt a plébánián laktak, a tanítás pedig a községi klubteremben történt. „Én meghúzódtam a plébánia legkisebb szobájában, s minden további helyiséget átadtam bentlakási célra a moldvai csángómagyar gyermekeknek” – meséli Papbácsi. „Nem akartam feltűnősködni ezzel, döntgetni a mellem, hogy most én amolyan »csángó apostol« vagyok, hanem úgy gondoltam: ha a Ceaușescu-időben minden itt megforduló »külföldi« magyarnak szállást adtam a plébánián, akkor most is mindenkinek helyet kell adnom, aki tanulni akar. Az új épület első szárnyába 1996-ban Szent Erzsébet ünnepére költözhettek át a növendékek a már kialakított bentlakásba. A végső átadásra, az iskola felszentelésére azonban csak 1998-ban, az első végzős osztály ballagásakor kerülhetett sor.”

„Kedves meglepetés volt” – mondja Papbácsi –, „hogy amikor elindították a líceumot, egykori szolgálati helyemről, Torjáról is jelentkeztek az iskolába növendékek, akkori hittanos tanítványaim, így a régi jó kapcsolat nem szakadt meg az ottani hívekkel. A kollégium és az iskola szervezésében, bebútorozásában, felszerelésében szinte lehetetlen felsorolni azt a tengernyi jóindulatot, amivel találkoztunk” – emlékezik az atya.

Hihetetlenül sok segítséget kaptak különböző szervezetektől, magánszemélyektől is. A kollégiumba az ágyak például a Máltai Szeretetszolgálaton keresztül Németországból érkeztek, s aztán a debreceniek segítségével jutottak el Felsőlokra. A tantermek felszerelésében is rengeteg segítség, adomány érkezett. „Nem egyszerűen tanévet kezdtek 1994-ben Gyimesfelsőlokon, hanem iskolát, alma matert avattak akkor” – emlékezett később az indulás történelmi pillanataira Bálint Lajos, akkoriban már nyugalmazott érsek úr.

„Az anyanyelvi oktatás, a keresztény értékrend szilárd alapot ad az itt tanuló fiataloknak, hogy majd felnőttként is eligazodjanak az élet sűrűjében” – hangzott el a felszentelés utáni első tanévnyitón. „Sokan kétségbe vonták, megvalósíthatatlannak gondolták terveinket, mikor az iskolaszervezésbe kezdtem, s azt mondták, »bolond vagyok, iskolásdit akarok játszani«” – emlékezik Papbácsi. „Mert azt hitték, ilyet akkoriban úgysem lehet összehozni. »Más, ahol az iskolaépületet visszaperelik, de itt nem volt soha iskola...« – vetették ellene terveinknek. Engem azonban nem zavart, ha bolondnak is gondolnak. Kitartottam. Kétségtelen, hogy az iskolaszervezésben nem voltak tapasztalataim, menet közben szereztem meg azokat. Megértem azt, aki bolondnak gondolt, mert józan ésszel – és az isteni segítségbe vetett hit nélkül – valóban nem lehetett volna nekifogni egy ekkora beruházásnak. Éreztem mégis, hogy meg kell csinálnom! Eszembe jutott, hogy annak idején Márton Áron püspök úr irodájában, az előszobában mindig nézegettem katolikus intézményeink képeit... mennyi

iskolánk volt nekünk, a mi egyházmegyénkben is! Itt, a Gyimes völgyében viszont nem volt ilyen iskola, most kellene végre megvalósítani! Nem is a nehézségeken gondolkoztam, hanem haladtunk mindig előbbre és előbbre... Éreztem, hogy Isten mögöttünk áll. Ha visszagondolok, emlékszem olyan eseményekre, amikor határozottan átéltem, hogy ott Isten intézkedett. S máig hálával köszönöm az Úrnak, amiért engem választott, hogy én legyek az eszköze ebben az iskolaszervező küzdelemben.”

Mert küzdelmes volt az iskola indulása, de kiállta az idő próbáját. Alma matere lett több ezer fiatalnak, s egyre bővülő profiljával, egyre növekedő tanulói létszámával bizonyítja ma is: az alapítók által megfogalmazott küldetését teljesíteni képes. Ahogy az egyik gyimesi előjáró fogalmazott nemrég: „Megtartó bástya lett a patakok országában.” „Akik ide jönnek tanulni, azok szüleinek nem kell bentlakást fizetniük gyermekük után, mint más városokban, mert azt és az ellátásukat is nagyrészt alapítványi támogatással tudjuk fedezni” – emeli ki Papbácsi. És 18–19 évesen, mikor leérettségiztek, már munkát tudnak vállalni, hogy szerezzenek annyi pénzt maguknak, amiből akár az egyetemet is el tudják végezni nappalin vagy levelezőn.

Tehát az iskola nagy segítséget tud adni a fiataloknak is, szüleiknek is. Hátrányos helyzetű vidék sokszorosán hátrányos helyzetű gyermekei jutottak itt helyben tanulási lehetőséghez több mint húsz éve immár. Egyházi részről Bálint Lajos érsek úr vette pártfogásába és támogatta az iskola ügyét, felismerve fontosságát a Gyimesek völgyében, de a Moldvában élő fiatalokra is gondolva. A főtanfelügyelőségen is akadtak segítőkész emberek, akiknek támogatása mind-mind hozzájárult a sikeres induláshoz. Az iskola jó híre pedig egyre messzebb terjedt, s évről évre egyre növekvő számban jelentkeztek fiatalok Moldvából és Székelyföldről is. Volt olyan esztendő, amikor hetvennél több helységről érkeztek növendékek az intézménybe.

Az ezredfordulóra a diáklétszám már 235 főre emelkedett. Papbácsit, megsokasodott igazgatói feladataira tekintettel, 2000 januárjától püspöke felmentette a plébánusi teendők alól. Az igazgatói posztot egészen 2007-ig töltötte be az intézményben, akkor Bálint Gerely vette át tőle az iskola pedagógiai, szervezeti vezetését, Papbácsi pedig a lelki-igazgatói feladatokat látja el, valamint hittant és latint tanít a líceumi osztályokban.

Toldi Éva

A gyimesközéploki közösség vallási élete

A gyimesi csángókról először édesanyámtól hallottam, aki többször megfordult itt, mikor gyapjút fésültetett, később pedig főtisztelendő György Lajos esperesplébánostól, aki 25 éves gyimesbükki szolgálat után szülőfalunkba, Gyergyóalfaluba vonult vissza nyugdíjas éveire. 1969-ben a gyergyóalfalvi, majd csíkszeredai káplánt, Kiss Andrást, Márton Áron püspök Gyimesközéplokra helyezte plébánosnak, s engem, aki Gyulafehérváron voltam papnövendék, meghívott először pár napra, majd felszentelésem után „egy kis helyettesítésre”. Ekkor tapasztaltam meg először, hogy a gyimesi ember mennyire szereti a vallását, s ha valamilyen ok miatt nem tud templomba menni, akkor elhívja a *lelkiatyát*.

1986 augusztusában ért a meglepetés, amikor boldog emlékű dr. Jakab Antal püspök felkért, hogy vállaljam el Gyimesközépkotot. Október 8-án, a Magyarok Nagyszombatja napján érkeztem ide. Elvem volt, hogy a megkezdett munkát folytatni kell, ahol szükséges bővíteni. Szem előtt tartottam Márton Áron püspök bölcs tanítását: „*egy évig nihil innovetur – egy évig nem változtatunk, nem újítunk*”.

Legfontosabbnak tartottam a hittanórák újraszervezését. Nagyon sok gyermek volt és a kommunista idők tiltása ellenére szinte mindnyájan eljöttek. A hittanterem befogadóképessége azonban korlátozott volt, ezért a gyermekeket csoportokra osztva, a hittanteremben és a templomban hárman – plébános, káplán, kántor – oktattuk. Az eredmény nem maradt el, az elsődolgozás előtt a harmadikosok a szülők jelenlétében vizsgáltak. 1987 májusában személyre szólóan meghívtuk azon családokat, akik 25, 50, vagy 60 éve kötöttek házasságot. Igen jól sikerült, igazi lelki öröm volt mindenkinek.

A lelkipásztori munka mellett más megoldásra váró feladatok is vártak. A plébánia épülete a régi formájában egyetlen pap számára épült, nem volt iroda, vendégszoba. Azonban Dávid király példája jutott eszembe: „*Én palotában és az Úr sátorban lakjon?*” Ezért előbb a templom került sorra. Addig az volt a szokás, hogy Mária Magdolna előtt, a búcsúra készülve a templomot fehérre meszeltük, de ha éppen búcsú előtt jött az eső, akkor a meszelést lemosta és minden maradt a régi. 1987-ben nem meszeltünk, hanem ősszel hozzáfogtunk és körülástuk a templomot, hogy elvezessük a vizet. Nagyon sokan jöttek segíteni, az egész egyházközség összefogott. Október végére szinte elkészült a betonozás, majd tavasszal folytattuk a munkát. A templom külsejéről eltávolítottuk a vakolatot, majd újra vakoltuk és megnagyobbítottuk a sekrestyét. A búcsúra ünneplőbe öltözött a templom külseje, a megnagyobbított sekrestyébe elkészült a szép ruhásszekrény, amit Bodor János (Nagyfejű) készített és adományozott.

Ebben az időben a kommunista diktatúra nagyon ránehezedett az egyházra. Tiltották a vallásgyakorlatot, sokszor vasárnap is dolgozni kellett, legfőképpen hétköznap adtak helyette szabadnapot. Akik Csíkszeredába ingáztak, sokszor nem jöhettek templomba. Ezért bevezettem az esti szentmisét: amikor a vonat megérkezett, nem kellett hazamenniük, jöhettek a templomba. A hívek lelki igényét úgy próbáltuk kielégíteni, hogy vallásos, bibliai témájú dia-, később videofilmeket vetítettünk a templomban, ettől növekedett az érdeklődés.

Az állattartó gazda minden évben megtisztítja a legelőket és a kaszálókat, rendbe hozza kalibáját, ahová Szent György után felköltözik az állataival. Előbb azonban szenteltet az állatoknak vizet, sót, korpát, fokhagymát. Ennek érdekében a hívek korábban Gyimesbükkbe mentek, az ortodox templomba. Amikor ezt megtudtam, nagyon megütköztem: hát mi nem tudunk áldást adni? Húsvétkor megáldjuk az emberi eledeleket, s az állatokét ne tudnánk? 1989-ben Szent György előtti pénteken megáldottam az állatok részére a sót és a korpát. Nagyon sokan eljöttek a három – a megállói, a bándpataki és a bükkhavas – templomba.

A búzaszentelést májusban, vagy júniusban tartották. Én arra törekedtem, hogy előírás szerint, Szent Márk apostolt követő vasárnap legyen. Abban az időben vezették be Romániában, hogy a személygépkocsik nem közlekedhetnek minden vasárnap, csak felváltva: egyik vasárnap a páros számúak, a másokon a páratlanok. Mikor ezt a tilalmat feloldották, bevezettem az autók megáldását. Búzaszentelőkor a szentmise előtt volt búzaszentelés, szentmise után a templommal szemben lévő, Mailáth püspök által épített ügynevezett „*megállói iskola*” udvarán megáldottuk a gépjárműveket. Később ez is hagyománnyá vált.

1989-ben a Mária Magdolna búcsúja után a templomot kiüresítettük és elkezdtük a belső javítást, az újravakolást. Ez idő alatt a hittanteremben volt a szentmise, helyszűke miatt hozzáépítettünk egy fedést. Sokszor bizony csak kerülő utakon, baráti segítséggel tudtunk megfelelő anyaghoz jutni. A templomi padokat a helyi bútorgyárban készítették, a rendelés söröző asztal és pad névvel szerepelt. Októberre a templom belseje is elkészült, Bálint Lajos segédpüspök áldotta meg és köszönetet mondott a híveknek, kiemelve, hogy nélkülük a pap nem tudta volna elvégezni ezt a munkát. Ez után következett a plébánia bővítése. Úgy döntöttem, hogy emeletet építünk rá, 1990-ben fogtunk hozzá, s karácsonyig nemcsak befedtük, hanem a vakolás is elkészült az emeleten. Tavasszal lebontottuk a régi hittantermet és újat építettünk. 1991 júliusában megtartottuk a bérmálást és dr. Jakubinyi György segédpüspök felszentelte a megújított plébániát. Az 1992. évi Mária Magdolna-búcsút megtisztelte jelenlétével John Bukovsky pápai nuncius.

1989 decemberében bekapcsolódtunk az imahadjáratba, ami Lengyelországból indult. Imaszándék volt, hogy „*a vörös ördög hatalma dőljön meg*”. Úgy hirdettük meg, hogy aki akar a lelkiatya szándékára imádkozni, az jelentkezzen. Rengetegen eljöttek, december 16–22-ig éjjel-nappal imádkoztunk, de nem csak mi, hanem sok millióan. December 22-én nálunk is összeomlott a kommunista diktatúra. 1990 nagybőjtjén és még húsvét után is, az egyházmegye minden plébániáján misszió volt, érződött a lelki megújulás. Ettől kezdve minden évben hatnapos lelkigyakorlatot tartottunk, amire az egész falu megmozdult. Amit valóban hozott a változás, az a vallás szabad gyakorlása, ami minden ember alapvető joga. Pünkösdkor – 1949 óta először – mehettünk kereszthalálával Csíksomlyóra, majd szintén kereszthalálával a gyimesbükki búcsúba és az iskolában sem tiltották már a vallás oktatását.

A hívek vallásos igényét mutatja, hogy amikor az 1980-as évek második felében Csíktapolcán¹ megkezdődött az engesztelő szentségimádás, minden hónap 12-én estétől másnap hajnalig, sokan jártak rá – nagy áldozatok árán – tőlünk is. Majd Gyimesbükkön is bevezették, végül itt helyben is megteremtettük rá a lehetőséget.

1994-ben a magyarországi Bács-Kiskun megyében lévő Vaskútról kerestek meg az 1945-ben Bukovinából odakerült székelyek² Sindler Mátyás plébános vezetésével, testvértelepülési kapcsolat kialakítása céljából. Ez a kapcsolat ma is tart.

Az egyházközségünkhöz tartozó Bükkhavason a templom befogadóképessége idővel kicsinek bizonyult, ezért szentélyt építettünk hozzá. Középkoron valamikor volt egy harangláb, ami idők folyamán tönkrement, de a harangot megmentették. A környékbeli hívek adományából harangláb helyett kápolnát építettünk, ez 1996–1997-ben el is készült, az áldást 1997-ben, Szent György napján Borbély Gábor csíkszeredai főesperes-plébános végezte.

1997 nyarán felajánlották számomra Csíkszentsimon plébániáját. Kecsegtető ajánlat volt: egy templom filia nélkül. De az ígéret kötött, maradtam. A hidegségi új templom tervezése is folyamatban volt, az engedélyeket be kellett szerezni, a pénzt össze kellett gyűjteni. 1999-ben kezdődtek a munkálatok, az új templomot ráépítettük a régre. A régiben még megtartottuk a Szent István-búcsút, másnap költöztünk a jávárdiszádai kultúrotthonba, és egy esztendeig ott miséztünk, amíg épült a templom. Az egész egyházközség kivette a részét a munkából. A hidegségiek meg is érdemelték a segítséget, hiszen évtizedeken keresztül a Mária Magdolna-templomba jártak szentmisére.

1 Csíktaploca a Gyimestől mintegy 40 km-re lévő Csíkszereda része.

2 Az 1764. évi madéfalvi veszedelemből elmenekültek leszármazottjai.

A Hidegspatakon épült Szent István-plébániatemplom (Salamon József felvétele)

A kereszténység 2000. és magyar kereszténységünk 1000. évfordulóját megnagyobbított, két manuális pedálrendszerrel ellátott orgonával köszöntöttük. Ez volt akkor a Gyimes-völgy legnagyobb orgonája. 2000. augusztus 27-én volt a templomszentelés, amit az alapkövet megáldó Ft. Tamás József segédpüspök végzett. 2001-ben újraöntöttük a harangot, amit repedése miatt már nem használhattunk. Súlyban nagyobb lett, mint az előző volt, így ismét három harang hívja szép hangjával a misére a híveket a szentmisére. Hidegspatakon a bándpataki templomot bővítettük 2001-ben.

A hidegségi hívek még Kiss András lelkiatyát kérték, hogy szerezzen nekik legalább egy nyugdíjas papot, aki naponta misézik számukra, ők majd gondoskodnak róla. Ez a kérésük azonban akkor nem teljesült. Egy alkalommal elmondtam a hívek óhaját dr. Jakubinyi György érsek atyának, aki azt válaszolta: építsetek plébániát! 2003 októberében vette kezdetét a plébánia építése. A munkálatok 2005-ben kissé lelassultak, mert készültünk a Mária Magdolna-templom 150. évfordulójára. Szeptemberben kellő tisztelettel adóztunk az ősöknek, akik sanyarú anyagi helyzetükben és nehéz időkben fenntartották templomunkat. A hónap végén, szeptember 29-én autóbusszokkal Gyulafehérvárra zarándokoltunk, hogy a 25 esztendeje elhunyt Márton Áron emléke előtt tisztelegjünk. Végül 2006. augusztus 1-jén Hidegspatak önálló plébánia lett. Ma ott vasár- és ünnepnapokon 4 szentmise van, hétköznapokon pedig minden nap, igény szerint 3 helyen. Első csütörtöki szentségimádás, első vasárnapi szentségimádás, minden hónap 12-én engesztelő szentségimádás. Önálló egyháztanácsa, egyházi kórusa lett, júliustól novemberig Farkaspallón havonta kétszer van szentmise, mert van rá igény.

Gyimesközéplek Mária Magdolna-temploma és plébániája tehát a hidegségi rész nélküli maradt, önálló plébániaként gondozta tovább a híveit. 2010-ben új plébános érkezett, a kovásznai születésű Bodó György, aki folyamatosan fejlesztette templomát és környezetét. A színes csempéből, mozaiktechnikával létrehozott keresztúti ábrázolásokat Puskás Lenke Rozália és Szentkirályi Andrea képzőművészek, valamint Tudor Astin öntőmester készítette, s 2015-ben avatták fel. Bodó György plébános számos további egyházi építményt

létesített, újjított, alakított Gyimesközéplokon. A plébánia előtt parkot, benne II. János Pál pápa Krakkóból ajándékozott ércszobrával, a templom mögött ravatalozót építtetett, a plébánia és a templom között felállította a világháborúk halottaira emlékező Hősök Emlékművét és létrehozta a Szent György nevére keresztelt Ifjúsági Házat. Visszaigényelte az egyházközség régi iskoláját és megszervezte a felújítását. Sok diákja az ő anyagi, erkölcsi, szellemi támogatásával folytathatott középiskolai, főiskolai és egyetemi tanulmányokat.

Bodó György plébános úr 2018. január 11-én, több hónapos betegeskedés után visszaadta lelkét teremtőjének. Utóda Málnási Demeter, korábban Kostekek plébánosa lett, akit – mivel Kostekeken továbbra is ellátja szolgálatát – a Gyimesfelsőlokon élő Berszán Lajos tb. kanonok segít munkájában.

Szilveszter Imre

Gyimesbükk „átmeneti” állapota

Hogy megérthessük Gyimesbükk és a Gyimesbükkön élő magyarok helyzetét, látnunk kell, hogy itt csángónak lenni tulajdonképpen a magyarból a románba való *átmenet állapota*. Még akkor is így van, ha ez a megállapítás nem minden gyimesbükki, hanem inkább a moldvai csángó magyarokra érvényes. De hiszen csaknem hetven esztendeje már mi is „*moldvai csángó*”-k vagyunk.

Vizsgáljuk meg, hogy melyek azok a tényezők, amelyek ebbe az állapotba sodorták a gyimesbükki csángókat. A völgy benépesülésekor, a XVIII. század során Csíkból jöttek a székelyek, Moldvából a gyengébb magyarságtudattal rendelkező csángómagyarok és románok. Ezek az emberek egészen az első világháborúig békében éltek egymás mellett, segítették egymást, ha a szükség úgy hozta, egymás nyelvét is beszélték, egymás hagyományából merítettek, mert egyformán védtelenek és kiszolgáltatottak voltak a természet és a társadalom mostoha viszonyainak. Együtt voltak tehát jóban-rosszban egészen addig, amíg a határokat el nem kezdték mozgatni a fejük fölött és hol a magyar, hol a román hatóságok el nem kezdték kérdegetni őket hovatartozásukról, vagy ami még rosszabb: elő nem írták nekik, hogy minek vallják – esetenként hazudják – magukat. Kényes helyzet elé állították őket, mert annyira összekeveredett itt a világ, hogy erre nagyon nehéz volt egyértelmű választ adni. Egy családon belül is volt, aki magyarnak és római katolikusnak érezte magát, míg társa románnak és ortodoxnak, de volt olyan is, aki román katolikusnak. Ismerek olyan családot Gyimesbükkön, amelyben az apa ortodox, a román ortodox pópa jár hozzá, a felesége magyar római katolikus, a gyermekük pedig római katolikus, magyar érzelmű ember, aki a gyermekeit is magyar tannyelvű iskolába adta. De az is előfordul, hogy annak a gyermeke, aki keményen bizonygatja, hogy ő román, egy hangot sem tud románul. Tudni kell azt is, hogy például Csügésben, Palánkán vagy Kostekeken, akárcsak a moldvai csángó falvakban, csak román nyelven szolgáló római katolikus templom van, amely azonban vasárnaponként zsúfolásig megtelik hívekkel.

Ez a sajátos állapot aztán sokszor családi tragédiákhoz vezetett. Megtörtént például, hogy a római katolikus magyar fiatalember, akit tiltottak szerelmétől, a görögkatolikus származású ortodox lánytól, bánatában felakasztotta magát. Ezért, ha megkérdezzük a Gyimesbükkön élőktől, hogy milyen nemzetiségűek, sokan azt fogják válaszolni, hogy ők

se nem románok, se nem magyarok, hanem *csángók*. Mondják mindezt azért, mert nem akarnak megsérteni senkit sem. A XX. század derekán még nem ez volt a helyzet, de a kettős ide-oda csatolás óta eltelt két emberöltő elég volt ahhoz, hogy ebbe az állapotba kerüljenek a gyimesbükki magyarok.

Változó történelmünk során, Gyimesbükkön is, mint egész Erdélyben, sokan megtapasztalták, mit jelent megalázottan élni, és sem a román, sem a magyar hatalomnak meg nem felelni. Nehogy azt higgye valaki, hogy a magyar hatóságok, a „*kicsi magyar világ*” négy éve alatt, a bécsi döntés után, megnyerték a gyimesiek tetszését. Bizony, sokszor megalázták, lenézték a gyimesi csángót. A magyar katonák és hivatalnokok közül sokan durvák voltak a csángókkal, a férfiakat kényszermunkára küldték, fenéken rugdosták, és amikor közeledett a front, sokat közülük deportáltak, mert nem bíztak meg bennük. Nagyképűségükkel, pökhendi viselkedésükkel gyűlöletet keltettek maguk iránt, amit a mai napig nem tud megbocsájtani a kollektív emlékezet.

Köztudott, hogy magyar identitásunk szimbóluma az anyanyelv. Egy országnak, egy népnek a lelke a nyelv, melynek segítségével értik meg egymást az emberek, őrzik szokásaikat. Éppen ezért a hódítók első dolga a nép nyelvének megtiltása, mert nagyon jól tudják, hogy az a nép, amelynek elveszik a nyelvét és a múltját, lassú, de biztos pusztulásra van ítélve. Az oktatás nyelvének megválasztásával tehát az első pillanattól eldöntjük, hogy meg akarjuk-e őrizni gyermekeink magyar identitását, vagy eleve lemondunk róla azzal, hogy román tannyelvű iskolába adjuk. Trianon után egész Erdélyben alárendeltté vált, kisebbségbe került a magyar nyelv. A kommunista diktatúra idején állampolitikai rangra emelték az erőszakos asszimilációt, ami főleg a magyar nyelv oktatását célozta meg. Ez a tendencia sajnos a rendszerváltás után sem fejeződött be, a magyar nyelv továbbra is alárendelt jogi státusban van, másodrendűsége a mai napig érezteti hatását. A román nyelvi dominancia, a magyar nyelvű oktatás hiányosságai olyan negatív folyamatokat indítottak el a fiatalság körében, melyek a magyar nyelv térvészését idézték elő. Gyimesbükkön a magyar nyelvű oktatás 1962-ben történt megszüntetése után a román vidékről importált tanerők és helyi talpnyalóik gondoskodtak a szülők és gyermekek mindennapos megalázásáról, megfélemlítéséről. Így nemzedékek nőttek fel anélkül, hogy tudtak volna valamit hovatarozásukról, nemzetük történelméről. Ne csodálkozzunk hát azon, ha nincs, vagy bizonytalan a magyar identitástudatuk.

De lássuk, hogyan jutottunk idáig!

Gyimesbükk iskolái a XX. század folyamán sok megpróbáltatást kellett elviseljenek, mert mindig ki voltak szolgáltatva az éppen uralmon lévő államhatalom kénye-kedvének. Ennek függvényében az oktatás nyelve hol magyar volt, hol román. A szegény gyimesbükki csángók nem tudtak egyházi, tehát magyar iskolát fenntartani. A háború után, a kommunizmus kezdeti szakaszában a népi demokrácia jegyében újraindult a magyar nyelvű oktatás, melyet aztán fokozatosan leépítettek. Nekem még abban a szerencsében volt részem, hogy az 1950-es években magyar nyelven végezhettem el Gyimesbükkön a hét osztályt, de mire elvégeztem a főiskolát és hazatértem a szülőföldre, már minden gyimesbükki iskolában román nyelven folyt az oktatás.

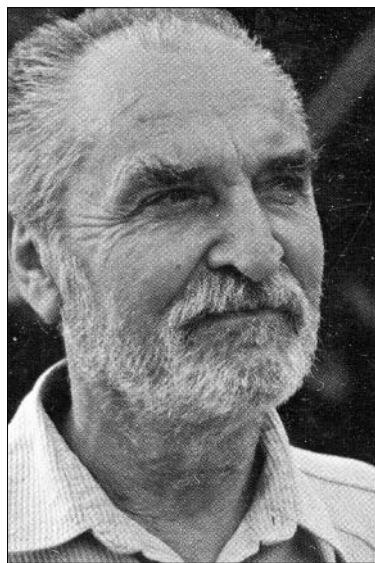
A gyimesbükki románosítási politikának a legelszántabb képviselője egy Tohäneanu nevezetű tanító volt, akit valahonnan a Regátból helyeztek ide. Itt nősült meg, elvette a görögkatolikus pap lányát. Jól emlékszem a pap nevére, Gergely Viktornak hívták, rendes ember volt, magyar kultúrán nőtt fel, könyvtárából, miután meghalt, sok könyvet vásároltam, többek között a *Révai nagy lexikona* huszonegy kötetét. Ez a Tohäneanu teljhatalmú ura, amolyan központi igazgatója volt a gyimesbükki iskoláknak. Ötven éven

át építette szívós kitartással, következetesen az itteni románokból a maga értelmiségi rétegét. 1963-ban aztán feltette művére a koronát: Gyimesbükkön minden iskolában megszűnt a magyar nyelvű oktatás.

Így zajlott életünk a forradalomnak nevezett 1989-es decemberi eseményekig. Hazudnék, ha azt állítanám, hogy nem változott semmi gyimesbükki életünkben. Változott. A decemberi események után visszaállítottuk a 35 évig szünetelő magyar nyelvű oktatást azokban az iskolákban, ahol erre igényt tartottak a szülők. Három iskolában sikerült ezt megtennünk: a gyimesi, a bükki és a buhai iskolában. A buhai I–IV. osztályos iskolában azonban addig fenyegette a szülőket a rendőrség és a Tohäneanu által kinevelt fiatal tanító gárda, akik között voltak magyarul beszélő, görögkatolikus szülőktől származó renegátok is, hogy rövid idejű magyar nyelvű oktatás után ismét áttértek a román nyelvű oktatásra. Maradt tehát két I–VIII. osztályos iskola, a gyimesi és a bükki, ahol a mai napig is magyar nyelven folyik a tanítás. Szerencse, hogy ezekben az iskolákban gyorsan cselekedtünk, mert, ha a Bákó megyei tanfelügyelőségre várunk, ma sem lenne itt magyar nyelvű oktatás. Akkor éreztem először, mit jelent egy összetartó közösség tagjának lenni, mennyi erőt, bátorságot ad az együvé tartozás tudata, akkor éreztem, hogy az emberek felnéznek rám és tőlem várják, hogy irányítsam a dolgok menetét.

1989. december 22-én szolgálatos voltam a néptanácsnál. Ott volt a propagandatitkár is. Bekapcsoltuk a televíziót és amikor láttam, hogy mik történnek, belőlem önkéntelenül kirobbant az öröm és azt mondtam, hogy ez már igen, ezt a tömeget már nem lehet legyőzni, mert nem parancsra tünnetnek, mint ahogy addig tapsoltak. A titkár kikapcsolta a tévét és rám ordított, hogy fogjam be a pofám, mert ezek huligánok. Ekkor megcsörrent a telefon. A milicista volt, mondta, hogy a tömeg megtámadta a milíciát. Gondoltam, hogy provokáció az egész, még löhetnek is. Amikor Ceauşescu elmenekült, kerestek az emberek, hogy nehogy kimenjek a nép közé, mert, ha jönnek a terroristák, először engem fognak lelőni Gyimesbükkben. Felmentem a milíciára, ahol már törtek-zúztak, kövekkel betörték az ablakokat. Odajöttek hozzám az emberek és azt mondták, hogy tanár úr, maga menjen haza, ez a mi dolgunk, mi akarunk leszámolni ezekkel a kommunista gazemberekkel, magának nem itt a helye, magára még szükségünk lesz. A milícia után a néptanácsot is feldúlták, ittasak is voltak, nem lehetett megállítani őket.

A régi vezetőkből egy sem maradhatott a faluban. A propagandatitkárt már említettem, engem is sokszor megalázott, magyarokat gyűlölő, görögkatolikusból ortodoxszá vedlett, eszköz-ember volt, aki fennen hirdette, hogy a gyimesi csángókat a Horthy-rendszer alatt magyarosították el. Uramisten, gondoltam magamban, hogy lehet egy népet négy év alatt elmagyarosítani. Ott vannak a Szeret menti csángómagyarok, ott nem volt Horthy-rendszer, őket vajon ki magyarosította el? A néptanácselnököt, aki egyben a község párttitkára is volt, a pártakadémia elvégzése után helyezték ide, hogy „rendet csináljon” a csángók között. Hogy az mit művelt itt! A szerződés kötés a mezőgazdasági termékekre csúfabb terror alatt zajlott, mint az ötvenes években.

Deáky András
(Bíró Gábor felvétele)

Az alelnök idevaló magyar ember volt, de a falu népe előtt lejáratta magát, mert az akkori kommunista diktatúra maximális kiszolgálója volt román feleségével együtt. Nem ismertek sem istent, sem embert. Rosszindulatú, erőszakos, nagyképű, dölyfös emberek voltak. Soha nem felejttem el, mikor orvos feleségemnek idézőt küldött, hogy jelentkezzen közmunkára csákánnyal és lapáttal a falu első, és azóta is egyetlen tömbházának építésénél. Nem csodálkozott hát senki, amikor a falubeliek bevették házában az ablakait. A felesége tanárnő volt, kolléganőm, ugyanabban az iskolában tanítottunk. Az igazság az, hogy jól képzett pedagógus volt, de gyűlölte a magyarokat. A későbbiekben ő töltötte meg az országot, a szélsőséges sajtóval azzal, hogy mi, magyarok, elüldöztük a románokat az iskolából. Ez úgy történt, hogy amikor újraindítottuk a magyar nyelvű oktatást és minden tantárgyat magyarul tanultak a csángó gyermekek, többé már nem volt szükségünk román tanerőkre a román szakos tanár kivételével, ezért azt tanácsoltuk nekik, hogy menjenek haza. Hát ezt nem tudták szó nélkül lenyelni.

A „forradalom” után engem választottak meg a gyimesi iskola igazgatójának. Nem a Bákó megyei tanfelügyelőség nevezett ki, hanem a szülők és gyermekek képviselői, valamint a tantestület tagjai döntöttek így titkos szavazással. A bükki iskola igazgatója Nagy Magdolna lett, de ő nem bírta sokáig azt a hatalmas nyomást és ellenséges légkört, amely a központi iskolában

román kollégái és a bákói tanfelügyelők részéről nap mint nap ránehezedett, ezért lemondott. Helyét román igazgató vette át, akinek én is alárendeltje voltam, amit éreztettem is, de nem sokat törődtem vele. Együtt jártunk Bákóba az igazgatói gyűlésekre, ahol gyakran tűz alá vettek a tanfelügyelők, mondván, hogy erőszakos módon kényszerítettem a szülőket, hogy adják magyar iskolába gyermekeiket és majd meglátom, hogy agyon fog-

nak verni. Nagyokat hallgattam, mert úgysem tudtam volna meggyőzni őket igazunkról. Mindent megtettek, hogy gátolják a magyar tannyelvű iskolák tevékenységét. Évekig nehéz helyzetben voltunk, mert nem utaltak ki számunkra magyar nyelvű tankönyveket, megtiltották, hogy a magyarországi tankönyveket használjuk, nem neveztek ki szakképzett pedagógusokat, tanárokat, tanítókat a két magyar tannyelvű iskolába. Ezzel párhuzamosan pedig arról próbálták meggyőzni a magyar szülőket, hogy magyarul tanulni nem érdemes, hogy tönkreteszik gyermekeik jövőjét, ha nem román tannyelvű iskolába adják őket. Ez a propaganda, amint tudjuk, meg is tette a hatását, voltak, akik bedőltek neki.

1990. január 5-én megalakítottam a községi RMDSZ-szervezetet, melynek tíz éven keresztül elnöke voltam. Akkor még hittem abban, hogy szükségünk van egy magyar érdekeket képviselő és védő szervezetre – amit különben ma is hiszek –, de ahogy teltek az évek, egyre többen kezdtek kiábrándulni az RMDSZ csúcvezetéséből, mégpedig azért, mert megelégték az apró lépések taktikáját, amely taktika nem igazán ért el látványos eredményeket az erdélyi magyarság számára. Így aztán mind többen távolodtak el a szervezettől, váltak közömbössé, mígnem egyszemélyes RMDSZ-szé deg-

*Trianon-émlékkő
a Deáky Panzió udvarán
(Orbán Ferenc felvétele)*

radálódtam. Tíz év után én is lemondtam minden tisztségemről és más utakat kerestem, hogy továbbra is szolgálhassam azt a közösséget, amelyben élek, az erdélyi és végső soron az egyetemes magyarságot.

De térjünk vissza a kezdetekhez. Programunkban első helyen szerepelt a magyar nyelvű oktatás újraindítása és a községnek Hargita megyéhez való visszacsatolása. Csíkszeredai ügyvédekkel együtt fogalmaztunk meg egy beadványt a Nemzeti Megmentési Fronthoz. A csíkszeredai megyei RMDSZ segítségével sikerült bejutnom Bukarestben Románia parlamentjébe, ahol Király Károlynak köszönhetően szót is kaptam. Nem számítottam erre, de amikor a mikrofon elé értem, ömleni kezdtek belőlem a szavak, és elmondtam, hogy miért kellene nekünk az egykori Csík vármegyéhez tartozni. Tapsot kaptam és ígéretet, hogy majd, ha sor kerül a megyehatár-kiigazításokra, figyelembe veszik kérésünket. Ennek már több évtizede, de azóta sem volt rá politikai akarat.

Néhány passzust idézek a beadványunkból: *„A két világháború közötti kormányok elnemzetietlenítő és erőszakos asszimiláló politikája, de különösen az utóbbi negyven év kommunista diktatúrája ellenére a [gyimesbükki] lakosság nagy többsége – 70 százaléka – hű maradt a magyar nemzetiségéhez, magyar anyanyelvéhez, kultúrájához. Az eltelt négy évtized alatt kitiltották a magyar nyelv használatát az iskolákból, a közigazgatásból, a gazdasági egységekből, úgyszintén tilos volt hivatalos helyen – de még egymás között is – anyanyelvünkön megszólalnunk. 1950-ben a Gheorghiu-Dej vezette diktatúra kiszakította községünket az addigi közigazgatásból, Csík vármegyéből és Bákóhoz csatolt. Ésszerű indokok erősítik visszacsatolási kérésünket, közülük is a legfontosabb a távolság községünk és néhány közeli város között: amíg Csíkszereda közúton 45, vasúton 48 km-re esik, addig Onesti 71, Bákó 147 km-re vasúton és 100 km-re közúton. Mivel a Bákó megyei közigazgatási és igazságszolgáltatási hatóságok nem ismerik anyanyelvünket, ez hátrányos helyzetet teremt a kihágások, bűnügyek jogorvoslásában és legtöbbször az igazság elferdítéséhez vezet. A hagyatéki tárgyalások, közösség megszűntetések és egyéb birtokjogi polgári perek perrendtartása megköveteli, hogy a köziratok beszerzését Csíkszeredában ejtsük meg, amelyeket aztán Onesti-ben és Bákóban kell bemutatnunk. Nyelvhasználati nehézségek miatt már negyven éve Hargita, Maros, Kovászna megyei egészségügyi szervekhez kell forduljunk betegség esetén stb. stb.”*

Ilyen és ehhez hasonló beadványt, könyörgő levelet annyit írtunk már, hogy be lehetne borítani velük a Siratófalat. Választ azonban egyszer sem kaptunk. A vak is látja, hogy mi folyik ellenünk, magyarok ellen. Önrendelkezésről, autonómiáról álmodozunk, miközben a megyehatárt sem akarják visszaállítani oda, ahol valamikor a történelmi magyar határ volt, mert öröknek akarják feltüntetni a jelenlegi állapotokat, örökérvényűnek akarják tudni hatalmi helyzetüket. A rendszerváltás utáni eufóriában azt hittük naivul, hogy ezután testvérekként fogunk élni a többségi nemzet tagjaival, együtt sírtunk velük, szeretni akartuk őket, békében, barátságban, egyenlő jogokat élvezve, jó egyetértésben akartunk élni, de hamar rá kellett jönnünk, hogy itt nem csak Ceaușescuval volt a baj, hanem úgy általában a román nép történelemszemléletével.

Oda jutottunk, hogy állandó feszültségben élünk, személyi biztonságunk sincs garantálva, bármikor agyonverhetnek az ősi román földet védő „hazaí”-ak, csak azért, mert szabadon akarjuk használni anyanyelvünket, mert nem mondunk le magyar nyelvű iskoláinkról, a magyar nemzethez való tartozásunk jogáról, mert nem akarunk a szülőföldünkön továbbra is megalázottak lenni nemzeti és emberi méltóságunkban.

Deáky András

1 Valójában a névlegesen Autonóm Maros–Magyar Tartományból.

Barsi Ernő és Timaffy László szigetközi emléktáblája

„Múlt nélkül nincs jövő,
s mennél gazdagabb a múltad,
annál több fonálon kapaszkodhatsz a jövőbe.”
(Babits Mihály)

Szeptember 20-án, dr. Barsi Ernő születésének 100. évfordulója alkalmából Ásványrárón, a Rákóczi utca 42. sz. alatt található tájház udvarán ünnepélyes keretek között emléktábla-avatásra került sor. Az esemény az ásványrárói Szigetköz Pávakör kezdeményezésére, Ásványráró Község Önkormányzatának támogatásával valósult meg. A tábla különlegessége, hogy egyszerre két néprajztudósnak is emléket állít. Dr. Barsi Ernő mellett kortársa, munkatársa és barátja, dr. Timaffy László neve is méltó helyet foglal el rajta. Mindketten ezer szállal kötődtek a Szigetközhöz és azon belül Ásványrárhoz.

A közös emléktábla az ásványrárói tájház falán
(Füty Csaba felvétele)

Pávakör vezetője tisztelettel emlékezett a közös múltra, megköszönve a sok segítséget, amit a Mesterektől kaptak, majd gyűjtéseikből az együttes szigetközi népdalokat mutatott be.

Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna néprajzkutató – mindkét Mester tanítványa –, a Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Karának egyetemi docense lebilincselő előadásában párhuzamot vont a két tudós életútja között. Az écsi Dr. Barsi Ernő Népdalkör és Citerazenekar vezetője, Farkas Márta méltató szavai után a csoport rábaközi summásdalokat adott elő dr. Barsi Ernő gyűjtéséből. Ezt követően Popp Rita és Tóth György leleplezték az emléktáblát, majd Dékány Ferenc helyi plébános ima kíséretében megszentelte azt.

A rendezvény nyitányaként a *Harangszó* c. kánon csendült fel a pávakör előadásában, majd Kovacsicsné Sörös Mária a helyi általános iskola igazgatónője köszöntötte a résztvevőket és meghívottakat, többek között a darnói, hédervári, dunaszegi, écsi, nagyabonyi (Szlovákia), valamint a helyi együttes vezetőjét és tagjait. Popp Rita, Ásványráró polgármestere beszélt a tájház kialakításáról, az emberi kapcsolatokról, az értékek megőrzéséről. Tóth György, a Szigetköz

A Dr. Barsi Ernő Népdalkör és Citerazenekar (Fütyty Csaba felvétele)

Az emléktábla, amely Ásványi József és Ásványi Péter kőfaragómesterek kiváló munkája olyan helyre került, amely méltó ünnepi színhely lesz az elkövetkezendő évfordulókon. A résztvevők erre az ünnepi alkalomra készített állványra helyezték el a megemlékezés koszorúit és virágait. Befejezésül a Szigetköz Pávakör, Halmos László, volt győri zeneszerző *Köszöntő* c. művével tisztelgett a Mesterek előtt.

A hozzátartozók közül Timaffy Gyöngyvér, dr. Timaffy László lánya megható szavakkal köszönte meg a nemes gesztust, a szervezők értékmegőrző és -közvetítő tevékenységét. A Mesterek gondolataival színesített zárszóval, majd színvonalas és jó hangulatú állófogadással ért véget az emlékező délután.

A Szigetköz Pávakör vezetőjeként néhány gondolatban megemlékeznek a néprajztudósokhoz fűződő kapcsolatokról, s hogy milyen út vezetett az emléktábla-avatáshoz. Dr. Barsi Ernővel az 1970-es években ismerkedtem meg, amikor az általa vezetett győri Zeneoktató Munkaközösségben hegedűjátékomból vizsgáztatott. Néhány évvel később a győri Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolán ének-zene tanárom lett. Hálás szívvel gondolok vissza a népdalköri és kamarazenekari próbákra. Meghívására fellépőként is gyakran szerepelhettem az általa vezetett Écsi Pávakörben. Egy életre megszeretette velem a népdalokat, népszokásokat. Elsősorban neki, s természetesen édesanyámnak köszönhetem, hogy a pedagógus pályát választottam hivatásul. 1983-ban a katonaság után Ernő bácsi ajánlására és dr. Timaffy László, valamint Peredi Károly ásványi kántor biztatására vállaltam el a nagy múltú Hédervári Pávakör vezetését, melyet addig Laci bácsi sikerrel irányított.

Többféle ok miatt a következő évtől már Szigetköz Pávakör Ásványráró néven működött tovább az együttes. Az első nagy megmérettetésünk alkalmával, mely 1985-ben Mosonmagyaróváron volt, KÓTA országos ezüst fokozatot értünk el. Ernő bácsi és Laci bácsi gyűjtéseiből és összeállításából mutattunk be szigetközi és rábaközi csokrokat. Mindkét Mester gratulált a sikerhez, s ez nagy lendületet adott a továbbiakban.

A Szigetköz Pávakör és vezetője, Tóth György (Fütty Csaba felvétele)

Laci bácsi hamarosan megajándékozott értékes kéziratos gyűjtéseivel, melyeket a mai napig használok műsoraink szerkesztéséhez. Ernő bácsitól a *Daloló Szigetköz* első dedikált példányát kaptam, melyet több más értékes kötet követett. Amikor tehattük, meghívtuk a Mestereket fellépéseinkre, mindig hasznos tanácsokkal láttak el bennünket. Természetesen ők is felkérték minket, ha előadásaihoz élő dal- és szokásbemutatóra volt szükségük. Gondolok itt Ernő bácsi könyvbemutatóira, illetve Laci bácsi Szigetközről szóló tv-, rádióműsoraira. Általuk számtalan helyre eljuthattunk és sok kedves ismerősre, baráttra tehattünk szert, többek között az Ernő bácsi halála után, a nevét felvevő écsi Dr. Barsi Ernő Népdalkör és Citerazenekarra.

Mindig lelkesen készültünk a születésnap ünnepségeikre, Laci bácsit utoljára a 85. születésnapján köszönthettük Héderváron, felemelő érzés volt. Ernő bácsi 90. születésnapját még sikerült méltóképpen megünnepelni Ásványrárón, melyről egy bensőséges DVD is készült. Számtalan szép közös emlék, példamutatás emberségből, szeretetből, kitartásból, ezt kaptuk tőlük. Nap mint nap igyekszünk megfelelni ezeknek az elvárásoknak, s nem múlik el próba, amelyen ne emlegetnénk őket, hiszen énekelünk, bemutatunk gyűjtéseikből.

Sokat gondolkodtam, hogy miként lehetne maradandó emléket állítani nekik. Ernő bácsi születésének 100. évfordulója kapcsán felvettem az együttesnek az emléktábla-állítás gondolatát. Remek ötletnek találták, aztán elhangzott, hogy legyen közös emléktábla, hiszen nagyon sok szállal kapcsolódott egymáshoz a két Mester, majd az is elhangzott, hogy itt a régi korok emlékét idéző portán legyen kifüggesztve. A többit már...

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindenkinek, aki javaslataival, tevékenységével hozzájárult és segítette tervünk megvalósítását.

Tóth György

In memoriam

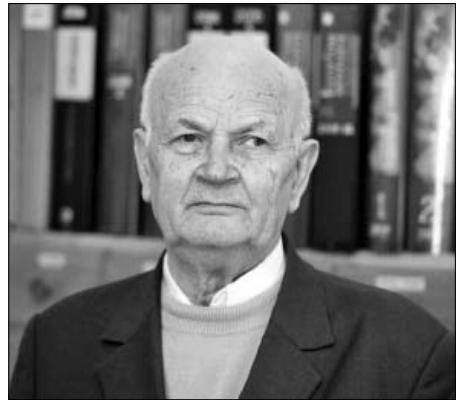
Szócs János, a „korszerű adathordozó”

„... többé nem találni mását
modell Ő korszerű adathordozó
csend honát búvó két lábon járó lexikon”
(Kristó Tibor: A ma feledékenysége –
Szócs János tudós-történész emlékére)

Életem nagy ajándékának tartom, hogy személyesen ismerhettem Székelyföld rangos közgyűjteményeinek több jeles vezetőjét, munkatársát, mint a székelykeresztúri Molnár Istvánt, a csíkszeredai János Pált, a gyergyói Tarisznás Márton, a sepsiszentgyörgyi Székely Zoltánt, de igazán közeli, talán mondhatom, baráti kapcsolatba kettejükkel kerültem: Kónya Ádámmal, Háromszék szellemi mindenésével és Szócs Jánossal, Csíkszék helytörténetének jeles személyiségével. El sem tudok képzelni két, egymástól markánsabban különböző habitusú embert: Ádám sürgő-forgó, mozgékony testű és szellemű ember volt, János bátyám pedig maga a megtestesült kimértség, megfontoltság. Nagy tudású, tanárból lett muzeológus-helytörténész volt mindkettő, egyik többet tudott a másiknál, de hogy melyik tudott többet, azt ma sem merném eldönteni. A különbség talán csak annyi, hogy Kónya Ádám már több mint tíz esztendeje itthagytott bennünket, Szócs Jánost pedig csak a múlt évben veszítettük el, augusztus 16-án. Még friss a gyász, még nagyon eleven a hiánya, noha már évek óta visszavonult, betegeskedett.

Szócs János a történelmi Magyarország legkelembb szélén, Gyimesbükkben született 1936. december 27-én. Kedves és a gyimesi sorsra jellemző mozzanattal kezdte életét, nagyanyja bölcs előrelátással, egy héttel későbbre, 1937. január 2-re íratta be az anyakönyvbe, hogy egy esztendő halasztódjék, mikor majd be kell vonulnia a román hadseregbe. Az elemi iskolát Bálványospatakon és Nagy-Gyimesen járta, a középiskolát Csíkszeredában végezte, egyetemi diplomát pedig Kolozsváron kapott 1962-ben, a Bolyai János nevét viselő, később Babeş–Bolyaivá tett egyetem történelem szakán. Egy évig Csikmaradason tanított, aztán visszakerült szülőföldjére, Gyimesközélpokra, ahol előbb Hidegségpatakon, majd a központi iskolában tanított, igazgatott, közben egy évig megyei tanfelügyelő is volt.

Az iskolákban „nem középiskolás fokon” tanító történelemtanárnak híre mehetett, mert 1975-ben a megyei Művelődési Bizottság elnökének felkérésére a csíkszeredai múzeumhoz került, ahol első megbízása egy Románia történetéről szóló kiállítás megrendezése lett volna, mégpedig a bukaresti Nemzeti Múzeumban található kiállítás „mintájára”. „Több kiállítási tervet kellett készítenem a megye történelméről” – mondta később egy interjúban. „Ezeket be kellett mutatnom Bukarestben, ahol aztán nagy viták zajlottak, mert az elvárás az volt, hogy az uralkodó nemzet történetét mutassuk be a világ kezdetétől Ceauşescu elvtárs

Szócs János

»trónralépéséig«. Átírták a terveket, mert Székelyföld magyarságára helyeztem a hangsúlyt, én viszont blamáznak tartottam volna, ha a bukarestiek elvárása szerint valósul meg a kiállítás. Szerencsére végül is nem jött létre.»¹

Az ilyen és hasonló politikai nézeteltérések ellenére 1981-ben ő lett a megyei múzeum igazgatója, de a politikai hatalommal többször is összeütközésbe került, ezért kétszer is kitiltották a – belügyminisztérium hatáskörébe tartozó – levéltárakból. 1985-ben a múzeumból is eltávolították, a megyei könyvtárhoz helyezték, csak 1990 után térhetett vissza korábbi helyére. Ezek a politikai háttérű áthelyezések természetesen megnehezítették tudományos munkásságát, de nem vették kedvét a kutatástól és nem gyöngítették szülőföldjéhez és népéhez való elkötelezettségét.

Első írása 1977-ben jelent meg, aztán 2012-ig saját nyilvántartása szerint 172 nagyobb tanulmányt és 47 kisebb helytörténeti írást közölt, ami elismerésre méltó teljesítmény egy olyan ember részéről, aki munkás életének egy részét elemisták tanításával töltötte, később pedig több esztendőre eltiltották a levéltári kutatás lehetőségétől. Érdemes áttekinteni, hogy az egykori Csík vármegye „két lábon járó lexikona” helytörténeti munkáinak mintegy 71%-a Székelyfölddel, azon belül is elsősorban Csíkkal, 13%-a, valamint 11%-a az elsősorban belőlük kiszakadt moldvai és gyimesi, csángóknak is nevezett magyarokkal, továbbá 5%-a a Székelyföldre telepedett román etnikummal foglalkozik. Áttekintve publikációinak listáját, elismeréssel kell adóznunk nemcsak mennyiségének, de sokszínűségének és tudományos megalapozottságának is. Külön is hangsúlyoznunk kell közléseinek műfaji sokoldalúságát: önálló kötetei és szakfolyóiratokban megjelent tanulmányainak közérdekű kérdésre számot tartó részleteit a közművelődés és a közösségi identitás számára a napilapokban és kalendáriumokban is hozzáférhetővé tette. Így ötvözte a honismeret iránt elkötelezett történész és a szülőföldjéhez kötődő ifúságot nevelő pedagógus felelősségét.

Szócs János szakirodalmi munkásságának gazdag terméséből most csak néhány témakör kiemelésével tudunk rá emlékezni. Több cikke, tanulmánya foglalkozott a XVII. századi csíki tatárdúlások emlékével. Az egyiket a *Honismeret*ben is közöltük még az elmúlt évezredben,² elsősorban azért, hogy hazai olvasóink is megismerjék a II. Rákóczi György hazardírozó politikája miatt a szultán által indított, főleg tatár segédcsapataival végrehajtott bosszúzó hadjárat tragikus részleteit.

Tudományos munkásságának másik nagyobb területe a székely önkormányzat világa. Ennek bemutatása talán a három csíki település falutörvényeinek gondos és alapos feldolgozásában valósult meg legteljesebben.³ A szerző rá jellemző módszerességgel ötvözi a történettudomány és a színhagyomány által őrzött ismeretanyagot, s így mutatja be a természetet nemcsak használó, de önként vállalt szabályaival meg is óvó, utódjaira is gondoló, ma úgy mondanánk: ökológiai szemléletet. Ebből a Monyasd, Csiktusnád és Csíkszépvíz XVII–XIX. századi falutörvényeit bemutató és elemző tanulmányból megismerhetjük a szerző kutatói módszerét: a szigorú forráskritikát, valamint a havasi gazdálkodás elemeit már gyermekkorától megismerő tudós fölényes anyagkezelését. Beavatja az olvasót a *határpásztorság* nagy felelősséggel járó intézményébe és megállapítja, hogy ezek a falusi rendtartások „A székely szabadparaszti társadalom alkotásai, egy közösségi világ szellemi termékei.”

1 Létai Tibor: A Gyimesek históriájának tudója; <https://szekelyhon.ro/muvelodes/>; (Utolsó módosítás: 2012. február 08.)

2 Szócs János: Csíkszéki pogánydúlások a XVII. században. *Honismeret* 1997. 1. 43–48.

3 Szócs János: Három csíki falutörvény. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve. Csíkszereda, 2004. 73–121.

Érdeklődésének fontos területe a székelységből kiszakadt, a keleti magyar nyelvjárásban moldvai és gyimesi csángóknak nevezett népcsoportunk történelme és kultúrája. Számos írásában, többek közt a „*Bé Moldvába és vissza...*” címűben⁴ vázolja a Moldva és Erdély közti vándorló állattartás hatalmas méneseiket, csordákat, nyájakat megmozgató, a hegyvidékek és az alföldek természeti sajátosságaihoz alkalmazkodó, politikai határokat nem ismerő, elsősorban gazdasági célszerűségein alapuló *transzhumansz* életformát. Az állattömegeket Csíkból Moldvába terelték teletetésre, onnan aztán felszaporítva, nyárra visszahajtották a Csíkban és Gyergyóban bérelt legelőkre, s miután ott felhíztak, mehettek Bécsbe, vagy más, nyugati piacra. Erdély és Moldva népessége évszázadokon keresztül természetes gazdasági egymásrautaltságban élte az életét, az állattartáson kívül a gabona – főként a törökbúza –, a só, a fa és a borvíz legális és illegális kereskedelmét kell hangsúlyoznunk, de nem volt elhanyagolható az emberek ki- és beáramlása – mai szóhasználatlal migrációja – sem, ami létrehozta és életben tartotta a gyimesi és a moldvai magyar közösségeket.

A csángómagyarokról, Csíkszeredáról természetesen nem eshet szó anélkül, hogy fel ne merüljön Domokos Pál Péter neve. Szócs János elsősorban Csíkszerdával kapcsolatban foglalkozik a „*csángók vándorapostolá*”-val,⁵ aki fiatal tanár korában megszervezte a *Csíki székely népművészeti kiállítást*, amelyből kibontakozott a Csíki Székely Múzeum intézménye, valamint az *Ezer Székely Leány Napjának* máig élő hagyománya.

Szócs János helytörténeti érdeklődése kiterjedt a Székelyföldre bevándorolt románok településtörténetének vizsgálatára is. Több tanulmányban is körbejárta ezt a mások által sokszor meglehetősen elfogultan kezelt témát és igyekezett helyreigazítani a tudatlanságból, vagy rosszindulatból eredő torz nézeteket. Talán a második évezred utolsó előtti esztendejében megjelent tanulmányában foglalkozott legrészletesebben ezzel a témával.⁶ Megtudjuk, hogy az 1614. évi Bethlen Gábor-féle, „*minden rendű és rangú családfőt számba vevő összeírás*kor [...] egyetlen olyan települést sem találtak, amelynek számottevő román etnikumú lakossága lett volna”. Szócs János kutatásai szerint Csík román többségű települései, Vasláb és Várhegy a XVIII. század második felében, Gyergyóbékás, Tölgyes, Holló, Hódos és Szalamás a század végén keletkezett. Gyimesben is a XVIII. században tűntek fel a román telepések, az első adat 1716-ból való, amikor a csíkszentmiklósi megyebíró és társai bükkerdők miatt perlekedtek „*holmi oláh és magyar zsellérekkel*”. Ez idő tájban keletkezett Csíkszentmihály határában a Lóvész nevű „*román hegyi település*” is. A XIX. század derekán Szócs János által feltárt adatok szerint Gyergyószéken 25,9, Felcsíkban 6,9, Alcsíkban 3,5, Kászonszékben 12,6, egész Csíkszéken pedig 13,9% volt a románság aránya. Hogy miért jöttek? Szócs János szerint. „*A mostoha természeti viszonyairól ismert Csíkszék nem számított ugyan az ígért földjének, de itt egy árnyalattal rendezettebb és elviselhetőbb körülmények uralkodtak, mint Moldvában, a hegyvidékeken megtelepedetteknek pedig több szabadság jutott, mint szülőföldjükön.*”

Munkásságának fontos hozadéka az 1764. évi, úgynevezett *madéfalvi veszedelem* tragikus eseményeinek indítékaival, következményeivel és a menekülőket Moldvába kísérő csíkszentléleki plébános, Zöld Péter sorsával foglalkozó kutatás.⁷ Erről a témáról Szócs János azt a véleményt képviselte, hogy „*a gyimesi lakosság magvát, első szervezett közösségét*

4 Hargita Kalendárium 1983. Csíkszereda, 1982. 81–83.

5 Szócs János: Domokos Pál Péter Csíkszeredában. Székelyföld 2001. 6. 56–71.

6 Szócs János: Románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csíkszékben (1614–1850.) Székelyföld 1998. 4. 79–101.

7 Szócs János: Zöld Péter élete és munkássága. In Pater Zöld. Bibliotheca Moldaviensis. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2002. 5–48.

moldvai származású magyarok alkották”; szemben azokkal az ugyancsak gyimesi kötődésű kutatókkal – mint például Gyimesközéplek egykori iskolaigazgatója, az ugyancsak kiváló helytörténész Tankó Gyula –, akik szerint Gyimes magyar lakosságának zöme nem Moldvába menekülve s onnan visszatérve népesítette be Patakországot, hanem közvetlenül az 1764. évi siculicidium után, vagy annak következményei elől menekülve érkeztek mai lakóhelyükre. Ezt a kérdést szerintem már aligha lehet dokumentumokkal alátámasztva eldönteni, mégis hajlok Szöcs János véleménye felé, hiszen a télvíz idején történt pánikszerű menekülés nyomán kevésbé lehet elképzelni a körültekintő megtelepedést, ezért a később, idők során megvalósított visszateledést valóban életszerűbbnek érzem, de természetesen mindkét irányú népmozgás érvényesülhetett.

Szöcs János írásaira – legyenek azok tudományos értekezések, vagy ismeretterjesztő újságcikkek – következetesen jellemző a szinte már száraz tárgyyszerűség, az érzelemmentes fogalmazás. Keresve sem találtam munkáiban olyan részleteket, ahol kilépett volna ebből a talán felvett, talán lényéből fakadó stílusból. Valószínűleg ez adta neki azt a tartást, gerincének azt az egyenességét, ami segítette sorsának elviselését. Kájoni Jánossal, Domokos Pál Péterrel együtt ő is megérdemelné, hogy az utókor azt vesse sírkövére: „... *édes Hazámnak akartam szolgálni...*”

Halász Péter

Emlékezés Wöller Istvánra, a vízimalmok kutatójára (1929–2020)

Wöller István

Mint egy magyar népmesei hősnek, olyan az ő története. A zalai dombok ölelésében lévő kis faluból, Gétyéből indult el az élete útjára, és Veszprémben találta meg a hivatását, amely több mint fél évszázadon át tartott: az üzemi munkája mellett tanulmányozta a malmászat múltját, folytatta a vízimalmok és a molnárok évszázadokra visszanyúló történetének kutatását, a tárgyi eszközök gyűjtését és ezek szakirodalmi feldolgozását. Napjainkra szinte már toposzként őrződik: ha vízimalom-kutatás, akkor Wöller István...

Az ő életét is – sok kortársáéhoz hasonlóan – a történelem számos eseménye befolyásolta, de az ősei, a családi otthona paraszti világából magával hozott józan, megfontolt gondolkodása, munkaszeretete által mindig megtalálta a helyzethez illő és célravezető megoldásokat. A személyiségéből adódóan mindezekhez hozzátartozott a munkája eredményeivel kapcsolatos szerénysége, barátságossága, a ma emberei (és az ősök által) teremtett értékek óvása, meg-

becsülése. Hitvallása volt, hogy nem csak alkotni kell (akár tárgyt, akár szellemit), hanem ezeket meg kell őriznünk a jövő nemzedékei számára. Etikussága a honismereti/helytörténeti munkájában is példamutató volt.

Iskolázottsága középszintű volt (érettségi, géplakatos szakmai végzettség, számos továbbképző tanfolyam), de intelligenciája, a kifogástalan munkahelyi munkavégzése, üzemvezetőként a munkatársaival való törődése, az általuk jól elvégzett munka elismerése magas szintű megbecsülést hoztak számára – közel fél évszázadon át.

A mindennapok eseményei megörökítése iránti késztetése korán kialakult. Élete végéig az emlékezetében őrizte a faluja és emberei történeteit, megfigyeléseit. S mindössze tizenöt éves volt, amikor német földön hadifogoly leventeként rendszeresen naplót írt. (Ezt 2006-ban könyvformátumban jelentette meg.) A hazatérését követően élete végéig feljegyezte az egyes napok legfontosabb eseményeit, a gyűjtőmunkájával kapcsolatos adatokat, a találkozásait.

Mindig voltak, vannak, és reméljük, lesznek olyan nem hivatásos helytörténet-kutatók, akik jó szakmai felkészültséggel, elkötelezetten, a kutatás és az írás minden szükséges feltételével rendelkeznek ahhoz, hogy a munkájuk eredménye beépüljön az történeti szakirodalom valamely részébe. Ő egyike volt azoknak, akik ezt teljesítették.

A malmásztörténet iránti érdeklődése vezette el még a '70-es évek elején ahhoz, hogy bekapcsolódjon a Veszprémben sorra alakuló kutatói közösségekbe. Először a Szakszervezetek Megyei Tanácsa és a Hazafias Népfront Megyei Bizottsága által szervezett üzemtörténet-írók klubjában találta meg ehhez a feltételeket, majd az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága által szervezett kézművesipari munkabizottságban is, valamint a megyei múzeumok baráti körében, s közel három évtizeden át az 1991-ben alakult Veszprém Megyei Honismereti Egyesületben.

Mivel a foglalkozása a malomiparhoz kötötte, természetes volt, hogy ennek az iparágnak a történetével kezdett foglalkozni, és fél évszázadon át folytatta ezt a nem kis (idő-, munka- és anyagi) ráfordítást igénylő munkáját. Nem könnyű az ő szerteágazó tevékenységét tematikus rendbe foglalni, mert minden fellelt/megkapott malomipari tárgy, az egykori molnárok elbeszélései, az általuk átadott dokumentumok új és újabb lehetőségek felé vezették a kutatás során. Az önéletrajzában a kezdetekről így írt: *„A kutatásomat először a megyei levéltárban, a múzeumokban kezdtem, ahol csodálatos anyagokkal találkoztam, és azokat rögzítettem, majd pedig a helyszíneken a malomtulajdonosoknál és molnároknál, családtagoknál folytattam. Az eredmény 1980-ra hatszázhat malom felkutatása lett.”* Természetesen, ezt követően is folytatta a malomipar, pontosabban és főképpen: a vízimalmok és a vízimolnárok élete történetének kutatását, amelynek az eredménye egy jelentős tárgyi gyűjtemény, valamint kompakt, komplex malomtörténeti adatbázis és publikáció-sorozat lett.

A kutatásai középpontjában (kevés kivétellel) Veszprém megye és az egykori zalai részek patakjaira épített gabonaörlő vízimalmok története állt. Gépkocsijával szinte megszállottan járta ezt a területet, és kutatta fel az egykori, többségükben már rommá lett malmok maradványait. Beszélgetett mindenkivel, aki valamilyen emléket őrzött ezek múltjáról, a malmok tulajdonosairól, a molnárokról. Szerencsére, még az utolsó egy-két évtizedükben szót tudott váltani az utolsó tulajdonosokkal és molnárokkal.

Az ő munkássága alapozta meg a vízimalmászat csaknem teljes körű Veszprém megyei dokumentációját, az oral history módszerével magnetofonszalagra rögzített visszaemlékezések gyűjteményét, valamint a több ezer fényképen megörökített malomenterőröket, tárgyakat, dokumentumokat, személyeket.

Wöller István malomtörténeti munkásságának három fő vonulata volt: a tárgyi emlékek gyűjtése, az írott források felkutatása és a publikációk készítése. S az már szinte „mellék-tevékenysége” volt, hogy mindig szívesen tartott előadásokat a malmok életéből (többek között szakegyetemi hallgatónak is), és amikor közel másfél évtizedre megbízták a felújított, működő örvényesi vízimalom gondnoki és idegenvezetői teendőivel, ott a hazai és a külföldi turistáknak, érdeklődőknek (ha kellett) német nyelven is szakszerű információkat tudott adni. (Többben azért tértek vissza ide, hogy tovább hallgathassák az ő nagyon szubjektív, anekdotázó mesélését, amelynek során elhangzottak a régi betyártörténetek, a molnárlegények híressé lett dévajkodásai, hogy a molnárok hogyan jártak túl a nagyon furfangos gabonaőrletők eszén, és a molnárok éjszaka hogyan tudtak úgy aludni, hogy a liztre járó malom minden apró, alig hallható rendellenességére is felébredtek.)

Örökségörző feladatokat is vállalt: írásban és szóban számos javaslata volt arra, hogy mely egykori malmokat lehetne/kellene felújítani, hogy ezek bemutatóhelyek lehessenek. Máskor azért küzdött, hogy a még álló egykori malmok olyan tulajdonosokhoz kerüljenek, akik bár felújítják, korszerűsítik az épületet, de megőrzik az eredeti funkciókat nem csak a külső látványban, hanem a belső berendezésükben is. Ehhez mindig felajánlotta a saját gépészeti gyűjteménye darabjait is.

Évtizedeken át veszprémi családi házának udvara volt a nagyobb eszközök őrzési helye, ahol ezeket restaurálta, javította, és többet (például a szívógázmotort) üzemképes állapotba hozott. Az udvar azonban csak átmeneti őrzőhely volt: gyermek- és felnőttcsoportokkal ismertette meg az egykori malmok világát, s emellett számos felújított malomnak, múzeumnak, ipartörténeti gyűjteménynek ajándékozott több tízmillió forint értékben tárgyakat, berendezéseket. S ezek működtetéséhez, funkciójukhoz szakszerű magyarázatokat, leírásokat is adott.

A térség malomtörténeti dokumentációja egyedülálló volt. Ezeket különböző iratgyűjtő intézményeknek (főképpen levéltáraknak) adta át, úgy rendszerezve azokat, hogy a kutatók számára bármelyik malommal kapcsolatos iratanyag könnyen áttekinthető legyen. Ezeket főképpen az egykori malomtulajdonosoktól, molnároktól, a leszármazottjaiktól kapta. Rábízták a legféltettebb régi családi fényképeket is, mert tudták, hogy általa ezek megőrződnek a jövő kutatói számára.

A publikációit a kezdeti időszakban megyei és országos pályázatokra készítette, majd különböző folyóiratokban jelentette meg az írásait. Amikor összegezni tudta egy-egy malom, egy-egy patak vagy település malmainak történetét, önálló köteteket jelentetett meg – és ezekhez készséggel adtak támogatást az önkormányzatok. Csak néhány ezek közül: *A veszprémi malom története 1917–1985* (1986); *Örvényes, Csopak: vízimalmok* (1989); *A Tapolca vízimalmi Pápán és környékén* (1994); *Vízimalmok az örvényesi Sédén* (1999); *Egykori vízimalmok Veszprém megyében* (2001); *Balatonfüredi malmok* (2009); *Vízimalmok a Tapolcán Pápától Marcaltőig* (2010).

Élete utolsó éveiben némi keserőséggel szólt arról, hogy a gyűjteményét nem tudta egyben tartani. De a vigasza az volt, hogy számos helyen megtalálhatók az általa megmentett malomipari emlékek és dokumentációk. S a malomtörténeti munkája eredményét nem csak e gyűjteményrészek, hanem a tanulmányai, könyvei, és mindenekelőtt: a hálás műzeumi szakemberek őrzik, valamint emlékezetét a megyei lexikonok, a helytörténet-kutató barátai és a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, valamint a szülőfaluja, Gétye is, amelynek megírta a történetét, s díszpolgára lett. A község vezetői a veszprémiekkel még együtt köszönthették őt a 90. születésnapján.

Tölgyesi József

KÖNYVESPOLC

PESTY FRIGYES BARANYAI HELYNÉVGYŰJTEMÉNYE

Örömhír, hogy Pécsen 2019-ben a Csorba Győző Könyvtár kiadásában megjelent Pesty Frigyes nagy értékű munkája, a *Baranya vármegye helynévtára 1864–1865* című gyűjtemény.

Az igen tetszetős, 423 oldal terjedelmű kiadvány a XIX. századi települések helyneveit közli, az eredeti kézirat szerint betűhíven. 1864–1865-ben még a Drávaszög községei is Baranya megyéhez tartoztak. A könyv 351 községből közöl helynévi adatokat az akkori adatközlők (előljárók, jegyzők, papok) írásos adatai és részben a még élő szájhagyomány alapján. Minthogy Pesty Frigyes helynévi gyűjteményében a nyelvi adatokon kívül helytörténeti vonatkozásokat is találunk, fontosnak tartották a közzétevők, hogy ezek is szerepeljenek a kiadványban. A most kiadott könyvnek tehát kiemelkedő névtani és helytörténeti értéke van.

A bevezető tanulmányban ismertetik a közzétevők, hogy mikor és milyen gyűjtési módszerrel készült a névgyűjtemény adattára (7–9.), közlik a gyűjtés szempontjait és az arra való felhívást, illetve az *Utasítás* szövegét (9–11.). A helynévgyűjtés módozataira való utalás (11–13.) után kapunk magyarázatot arra, hogy a szájhagyománynak milyen szerep jutott Pesty Frigyes baranyai helynévanyagában (13–17.). A könyv használatát segíti *A közreadás módja* című fejezet (17–18.).

A 19–23. oldalakon olvasható Pesti János tanulmánya *Pesty Frigyes helynévtárának*

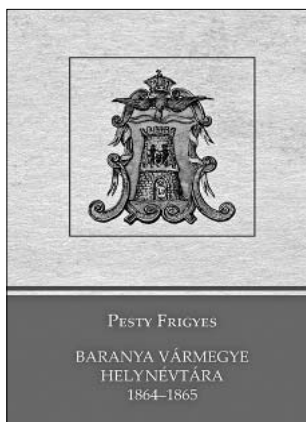
névtudományi jelentőségéről címmel. Itt érdemes megemlíteni, hogy *A Baranya megye földrajzi nevei* (I–II. Szerk.: Pesti János. Pécs, 1982) közzététele előtt e sorok írója mikrofilmről kijegyzetelte Pesty adattárából a baranyai települések helyneveit és ezeket a névadatokat a közzétevők egyeztették az élőnyelvi gyűjtés, valamint a Baranya Megyei Levéltárban és a Káptalani Levéltárban őrzött kézíratos térképek adataival. Így vált csak lehetővé, hogy Pesty adatainak nagy részét lokalizálni lehetett, és ezek a nevek

már térképi számot is kaptak. Mondhatjuk, hogy a Pesty-fele helynévgyűjtemény – használhatósága tekintetében – hozzá van kötve a *Baranya megyei földrajzi nevei*hez, illetve annak adatait hitelesítik a Pesty-féle gyűjteményből származó helynevek. Örülök annak, hogy a Pesty-féle névadattár általam kiírt helyneveinek listáját átadhattam Máté Gábornak, illetve a most megjelent

könyv szerkesztőinek, és így segíthettem a kézírással rögzített nevek helyes olvasatát, értelmezését.

Három szép színes térképlap (Baranya megye térképe 1842-ből, 1869-ből és Cserkút község kataszteri térképének előrajza, vázlata 1858-ból) segíti a települések elhelyezkedésében való eligazodásunkat; illetve a cserkúti térkép mintát ad a helynevek egykori írásmódjáról és a nevek helyazonosító szerepéről.

A könyv címlapján Baranya megye címere látható. (Ezen két személy tartja a hatalmas szőlőfürtöt, a hevenget. Ez a motívum utal a megye szőlő- és bortermelő hagyományaira.) A fülszövegek ismertetik

a kiadvány fontosságát, illetve Pesty Frigyes tudományos munkásságát.

Az ismertetett könyv bizonyára a továbbiakban fontos forrása lesz a helytörténeti és a névtani kutatásnak, nemcsak Baranyában, hanem másutt is.

(*Pesti Frigyes*: Baranya megye helynévtára 1864–1865. A szöveget közreadja, gondozta és a bevezetőt írta: *Csibi Norbert–Gözsy Zoltán–Máté Gábor*. Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2019. 423 oldal)

Pesti János

A SZOMBATHELYI POLGÁRI REPÜLÉS TÖRTÉNETE

A közlekedéstörténet a történelemtudomány és a honismeret szerves része. Magyarországon jelenleg kevés professzionális történész foglalkozik a témával, leginkább műszaki végzettségűek járják körbe a történettudomány módszereinek figyelembevétele nélkül. Még kevesebb azok száma, akik történelmi módszerekkel a repülés történetét és annak társadalmi és gazdasági hatásait is ismertetik. Ezért e tárgykörben, főleg lokális jelleggel csak kevés színvonalas publikáció született még. A repülés történetét feldolgozó magyar monográfiák száma is csekély.

Szombathely város életében mindig meghatározó szerepe volt a közlekedésnek. A kutatások nagy része eddig a kötőpályás közlekedési eszközökkel foglalkozott. A polgári repülés történetéről ezidáig még nem született monográfia. E kötet egy húszéves kutatómunkán nyugvó hiánypótló feldolgozás. A nem technikátörténeti könyv a XX. századi Szombathely polgári repülésének történetét tárgyalja, fókuszálva a helyi légikikötő és légi közlekedés jelentőségére a város és a helyi lakosság tekintetében, illetve arra, hogy milyen más településekre lehetett menetrendszerű járatokkal eljutni a vasi megyeszékhelyről. A történet csak szükségszerűen érinti a katonai és a sport-

repülést, illetve a repülőmodellezést, mivel ezekről korábban készültek már feldolgozások.

Kalocsai Péter az Eötvös Loránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központ habilitált tanszékvezető egyetemi docense. Fő kutatási területe a dualizmus korának (közlekedés)története, különösen a városi tömegközlekedés. Vizsgálatainak fókuszusa elsősorban a Nyugat-Dunántúl, azon belül is szülővárosa és lakhelye, Szombathely. Számos névös publikáció írója, ezt megelőzően a *Közlekedés- és várostörténeti tanulmányok (19–20. század)* címmel jelentetett meg tanulmánykötetet saját írásaiból.

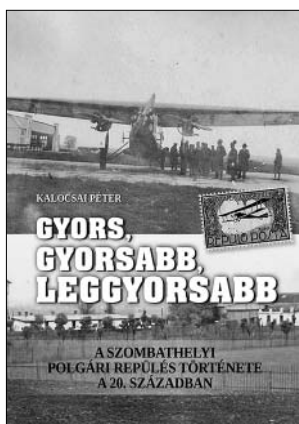
Jelen kötet nyolc kisebb-nagyobb egységre bontható. Az első részben (*A szombathelyi repülés kezdetei – ismerkedés a repüléssel*) Kalocsai a gyökerektől kiindulva, a ballonok és léghajók Szombathely egén való első feltűnéseit ismerteti. A városban először 1901-ben csodálhatták meg az emberek a felettük elhaladó léghajót. Nem sokkal később, 1913-ban már egy szervezett repülőnap keretében 4000–5000 főnyi közönség lehetett szemtanúja egy egyfedelű repülőgéppel végrehajtott légi bemutatónak. A sikeres rendezvények megmutatták, hogy Szombathelyen kedvezőek az adottságok a repüléshez, egy repülőtér létesítéséhez.

A második fejezetben (*A szombathelyi repülőtér létesítése és az első évek [1915–1921]*) arról olvashatunk, hogy a Monarchiával szomszédos Olaszország központi hatalmak elleni első világháborúba való belépése játszott nagy szerepet abban, hogy 1915-ben elkezdődött egy – katonai – légikikötő kiépítése. Polgári célú légi közlekedés így ebben az időszakban még nem lehetett, de 1918-ban elindult az első légiposta-járat Bécs és Budapest között. Mielőtt azonban Szombathelyt is bekapcsolhatták volna, a sok szerencsétlenség miatt megszűnt. A helyi társadalom számára viszont nagy élményt jelentett a fel- és leszálló gépek megfigyelése. A Nagy Háború elmúlása után a

katonai repteret leszerelték, majd 1920-tól már a Magyar Aeroforgalmi Rt. birtokolta, és Budapest és Szombathely között elindította az első légiposta-járatot. 1921-től pedig már nem menetrendszerű személyszállítást is végzett. A fejlődésnek a trianoni békediktátum vetett véget az általános repülési tilalom elrendelésével.

A harmadik fejezetből (*A két világháború között [1922-1941]*) kiderül, hogy az antant 1922. november 17-én oldotta fel a Magyarországra vonatkozó repülési tilalmat. Egy évre rá a szombathelyi pilótaképzés is újraindult. Ennek függvényében jelentős beruházások valósultak meg a repülőtéren is. A polgári repülés 1923-ban indult el a vasi megyeszékhelyről alkalmi – akár nemzetközi – járatokkal. Három évvel később menetrendszerű Budapest–Graz járat közlekedett, amelynek egy közbülső leszállóhelye Szombathely volt. Majd a település és Bécs közötti légi forgalom is megindult. Szombathelyen számos alkalommal szálltak le utasszállítók. Légiposta-járatok 1929-től kötötték ismét össze a várost Budapesttel. A tények ismertetése mellett a fejezet bővelkedik a helyi repülés társadalomtörténeti vonatkozásaival és sok érdekességgel is. Almásy László világhírű kutató is landolt 1931-ben a reptéren.

A negyedik rész (*A második világháború idején [1941-1945]*) röviden ismerteti e vészterhes időszak helyi légi közlekedésének alakulását, a hadi menetrend életbelépését, a polgári forgalom korlátozásait. A legsajnálatosabb esemény a szombathelyi repülőtér 1944 júliusától megkezdődő bombázása volt. Ennek következménye az ország egyik legfontosabb légikikötőjének szinte teljes megsemmisülése, majd a Vörös Hadsereg által való birtokbavétele volt.

Az ötödik egység (*A szocializmus első időszaka – MASZOVLET [1946-1954]*) a Magyar-Szovjet Polgári Légiforgalmi Rt. 1946-os megalapításával kezdődik, melynek égisze alatt megindult a helyrehozott reptérről a Budapest–Szombathely első belföldi járat légiposta- és csomagforgalommal, 1954-től zalaegerszegi és nagykanizsai meghosszabbítással. Nemsokára egy győri leszállást is beiktattak. Már az induláskor is ígéretesnek tűnt az utasforgalom, amit a későbbi jegyárcsökkentések és kedvezmények csak növeltek, ami jól mutatott a szocialista kori munkaversenyek és felajánlások időszakában.

A hatodik fejezetet (*A szocializmus további időszaka – MALÉV [1954-1969]*) a Magyar Légiközlekedési Vállalat 1954-es létrehozása nyitja. Az 1956-os események miatt azonban '57 januárjáig szüneteltették a repülést. Ezt követően a Budapest–Szombathely–Zalaegerszeg–Budapest viszonylaton és vissza indult meg a menetrend szerinti polgári személyszállítás. A járatok kihasználtsága hiába nőtt ebben a korszakban is, ekkor még a repülés leginkább egy szűk elit privilégiuma volt. Az 1968-os közlekedéspolitikai koncepció azonban mind a deficitese belföldi, mind a szombathelyi repülés történetét megpecsételte. Ezt követően a városban csak egy kiállított Li-2-es utasszállító emlékeztetett az egykori polgári járatokra.

A hetedik rész (*Az 1970 utáni történet*) már a megmaradt örökségről, az alkalmi járatokról, a repülőnapokról, a helyi repülőgépgyártásról és az 1982-es belföldi polgári légi forgalom újraindítási kísérletéről szól. A Szeged–Szombathely–Győr–Budaörs viszonylat azonban nem bizonyult rentábilisnak, így hamar meg is szűnt. Több próbálkozás és a repülőtér tulajdonjogának

visszaszerzése után Szombathelyről egyelőre nincs menetrendszerű repülés.

Az utolsó egységben (*Büntettek – repülőgép-eltérítési kísérletek*) egy-két, Szombathelyet is érintő repülőgép-eltérítésről olvashatunk.

A monográfia több szempontból is eredeti és újszerű. Kalocsai egyrészt a történettudomány módszereivel a közlekedéstörténeten belül is periférikusnak tekintett repüléstörténettel foglalkozott, leginkább regionális és lokális vonatkozásban. Másrészt nem egy technikatörténeti leírást olvashatunk, hanem egy történettudományos értekezést gazdaság-, társadalom- és mentalitástörténeti vonatkozással. A kötet mindenféle tekintetben hiánypótló, hiszen e perspektívában eddig csak a katonai és a sportrepülés története került górcső alá.

A kötet logikusan és kronologikusan felépített, alaputatásnak tekinthető. A szerző széles forrásbázist használt a helyi és országos sajtón, az aviatikai szaklapokon át a levéltári dokumentumokig. A kötet a vizsgált problémakörön túl, a történet kerekessége okán, egyetemes és magyar történelmi kitekintésekkel is bír. A munka rendkívül olvasmányos és érdekes, nyelvtanilag és stilisztikailag is alapos és igényes. A történéseket számos korabeli képeslap, kép, illusztráció, térkép és táblázat teszi vizualizálhatóvá. Maga a kötet esztétikailag is hívogató, segít a témára való ráhangolódásban. A történeti rész után kronológiát, helység- és személynévmutatót is találunk.

Kalocsai legújabb és a korábbiakhoz képest újszerű, lokális repüléstörténeti írása bár szakmunka, bármely, a téma iránt érdeklődő olvasó számára izgalmas olvasmány lehet. Ugyanakkor történettudományosan is autentikus, megmutatja az aviatikában rejlő kutatási lehetőségeket és azok relevanciáját a honismeretben és a történelemtudományban.

Összefoglalva elmondható, hogy Kalocsai Péter ismételten – a korábbi színvonalas kutatásainak folytatásaként – hiánypótló

monográfiát tett le az asztalra, amely a hazai repüléstörténeti kutatások új útját is kijelölheti.

(*Kalocsai Péter: Gyors, gyorsabb, leggyorsabb. A szombathelyi polgári repülés története a 20. században. Szülőföld Könyvkiadó. Szombathely, 2019. 159 oldal*)

Horváth Csaba Sándor

„A MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEK NÉPRAJZA” LEGÚJABB NÉMET ÉS SZLOVÁK KÖTETÉRŐL

A nemzetiségekkel foglalkozó mindenkori kormányiszerv immár ötödfél évtizede szívügyének érzi a hazai nemzetiségek szellemi és tárgyi néphagyományai kutatásának eredményeit közzétevő kiadványszorozat támogatását. E kormányiszerv néhány éve a Miniszterelnökség Egyházi és Nemzetiségi Ügyekért Felelős Államtitkársága. 2019–2020-ban a Magyar Néprajzi Társaság a megítélt támogatást két anyanyelvű és egy magyar nyelvű válogatáskötet kiadására fordította, közülük ezen ismertetésben a német és a szlovák kiadvánnyal foglalkozunk.

A *Beitragé zur Volkskunde der Ungarn-deutschen* 2019 immár a 34. könyve *A magyarországi németek néprajza* alsorozatnak. A könyv társkiadója az ELTE Germanisztikai Intézete. A Prof. Em. Dr. Karl Manherz/Manherz Károly által szerkesztett kötet hét tanulmányt tartalmaz. Ezek közül a legnagyobb ívű Sós Gabriella áttekintése a mecseknádasdi német temetkezési szokásokról és temetőkulturáról. Kitér a temetkezés szokásaira, az azok során használatos nyelvjárási megnevezésekre, a sírkövek készítésére és jellegzetességeire. Külön értéke a vizsgálatnak a sírfeliratok nyelvi elemzése, s azok tájnyelvének az összevetése az irodalmi német nyelvvel.

Solymos Norbert a hógyszí katolikus vallási életet mutatja be a két világháború közötti időszaktól napjainkig. Egyfelől

foglalkozik az otthonokban megtalálható szakrális tárgyakkal, másfelől a templom berendezési tárgyaival, továbbá a község hitgyakorlásának nyilvános tereivel. A mezőgazdasági munkákkal kapcsolatos vallási elemek sem kerültek el a figyelmét.

Verebélyi Kincső tanulmányát a ciszterci szerzetes, Schwartz Elemér munkásságának szentelte. A germanista filológusként működő atya több mint negyedszázadon át jelentősen hozzájárult a szakrális néprajz műveléséhez. A professzor tudományos kötetei mellett megismerhetjük a népi vallásosság felújításában, a betlehemépítő mozgalomban betöltött szerepét is. Verebélyi tanárnő másik írása recenzió Nebojszki László *Felső-bácskai települések néprajzi-helytörténeti leírása 1859–60-ból* c. művéről. A kiadvány rendkívüli jelentősége az, hogy első kézből származó dokumentum a többnemzetiségű falvak mindennapi életkörülményeiről, életmódjáról és lakóinak gondolkodásmódjáról.

N. Balogh Anikó Wilhelm Roxer visszaemlékezéseit teszi közzé, aki fiatal katonaként a Ludwig Cornides parancsnoksága alatt harcolt szepességi „*Jäger-Bataillon*” tagjaként, s így élte át az 1848–49. évi magyar szabadságharc eseményeit. A Görgei tábornok alárendeltségében működött vadászosztag kordokumentum értékű történetén keresztül betekintést nyerhetünk a fegyverletételig hűségesen harcoló cipszer egység történetébe.

Voigt Vilmos professzor egy néhány éve a hajósi németek identitásának elemeit feldolgozó gyűjteményes kötetet értékel. A „*Mi svábok vagyunk és azok is maradunk*” c. könyv azért is fontos, mert az ott élők önazonosságának összetevőit, jellemzőit az adatközlők szavaival olvashatjuk benne.

Szalai-Weber Mária a nagynyárádi kékfestés hagyományának bemutatására vállalkozott, döntően a 2017-ben elhunyt Sárdi János kékfestőmester szóbeli közlései alapján. A XVIII. század elejére visszanyúló, regionálisan jelentős mesterség sajátosságait

Sárdi életútján keresztül ismerhetjük meg. Ahhoz, hogy a kékfestés rákerült az UNESCO szellemi kulturális örökség listájára, a baranyai mester sok évtizedes munkássága is hozzájárult.

A *Národopis Slovákov v Maďarsku 2019* jubileumi, 25. kötete a hazai szlovákság néprajzát bemutató alorozatnak. A szerkesztési munkálatokat ezúttal Katarína Király/Király Katalin PhD. vállalta magára, a megjelenéshez anyagilag hozzájárult a Magyarországi Szlovákok Kulturális Intézete is.

Ján Botík pozsonyi néprajzprofesszor köszönti az alorozat jubileumát. A 120 megjelent írás szerzői között számos tudományág hazai és anyaországi képviselője található, tematikusan pedig leíró vagy elméleti jellegűek. A kiadványok szerkesztésében kulcsszerepet játszott Gyivicsán Anna és Ando György. A tanulmányokból visszaköszön a magyarországi szlovák közösség tradicionális kultúrájának és nyelvének történetileg régebbi rétege ugyanúgy, mint a szlovák kisebbségi kultúra, élet és az identitás fejlődési dinamikája, a párhuzamosan zajló folytonosság és annak megszakadása, vagyis a megmaradás és a változás.

A tótkomlói családneveket kutatta Iveta Valentová és Tuska Tünde. A török kiűzése után felvidéki szlovákokkal újratelepült Komlós ma is a hazai szlovákság egyik meghatározó helysége. A családnevek keletkezésének, motivációinak és nyelvi szerkezetének elemzése olyan tartalmi, szóképzési és helyesírási jellegzetességeket mutat, amelyek egyrészt az enklávékban létező magyarországi szlovák közösség és nyelv sajátosságaiból fakadnak, ugyanakkor hatással voltak rájuk a gazdasági és politikai viszonyok.

Bácskainé Pristyák Erika geográfus a nyíregyházi tirpákság hagyományainak továbbélésével foglalkozik. A bokortanyák népe a kiegyezés utáni fél évszázadban élte virágkorát, az azt követő történelmi időszakokban hanyatlásnak indult. A rendszer-

változás óta evangélikus egyházi, valamint világi közművelődési és civil szervezésben az újjáélesztés reményét keltő jeleit tapasztalhatjuk körükben.

A tirpák szlovákok viseletének jellemzőit Bodnár Zsuzsanna tekintette át. A viseletben a tanyasi-városi hatás kettőssége figyelhető meg. Nyíregyháza tirpák lakossága társadalmilag, területileg erősen tagolt volt, így a hagyományos viselet elhagyása, a városi öltözködés átvétele a különböző társadalmi rétegeknél különböző módon és időszakokban zajlott le.

Király Katalin tanulmányban mutatja be a magyarországi szlovák lányok és asszonyok fej- és hajviseletét. A valamenyi általuk lakott hazai régióra kiterjedő vizsgálat a két világháború közötti időszakra összpontosít, esetenként kitekintve a 60-as évekig. A szebbik nem életében az egyes szakaszok átlépését hűen tükrözte a hajviseletük, ill. a fejfedők, amelyeket családi ünnepek, ill. évnyegyedes szokások alkalmával hordtak.

Erdélyi-Molnár Kata beszámol a két éve közzétett *Rákoskeresztúri kincsesláda* c. kötetük népzenei gyűjtő- és feldolgozó-munkálatairól. A dallamanyag túlnyomó többsége a magyar és a szlovák népzene közös új stílusához tartozik. A régi szlovák népdalversek használatának köszönhetően néhány olyan XIX. századi magyar népies műdallam is fennmaradt Rákoskeresztúron a legutóbbi időkig, amelyek a magyar dalhagyományból már jórészt kikoptak.

Zsilák Mária professzor asszony a régi cseh orvosi kéziratok terminológiáját hasonlítja össze a magyarországi szlovákok népi orvoslásának szakkifejezéseivel. A tótkomlói népi orvoslás nyelvi elemzése

számos európai összefüggésre mutat rá a hagyományos kultúra eme interdiszciplináris szegmensében. Szintén Zsilák Mária a bánhidai Izing család hagyatékából fennmaradt két, ponyva formájában kiadott *Agnus Dei-füzet* búcsújáró énekeit szintén vizsgálat tárgyává tette. E szövegekben interetnikus és európai párhuzamok lelhetőek fel. Az írás vallási néprajzi vonatkozásai néhány, napjainkban is készített és hordott tárgy típusait is felöleli.

Báti Anikó és Juhász Katalin a „*Kerepesi sziget*” két településének példáján tárja elénk a (re)konstruált szlovák hagyományokat és azok szerepét a lokális identitás alakulásában. Csömörön és Rákoskeresztúron az önazonosság alkotóelemeit – alkalmazkodva az aktuális gazdasági, társadalmi, kulturális környezethez – újra- és újraalkotja az adott közösség. Az újfajta formák megalkotásához maximális mértékben igyekeznek támaszkodni a

tényleges gyökereikre: a helytörténeti, néprajzi kutatások eredményeire, s ami ugyanilyen fontos, az idősebbek emlékezetében még élő szellemi örökségre.

Pluhár Tamás a Békés megyei szlovákok kulturális lehetőségeivel foglalkozik. A nyitrai egyetemen kidolgozott modellhez illeszkedő kutatás magában foglalja a tárgyi, ill. szellemi kulturális örökség, a kulturális szervezetek és rendezvények, a kulturális infrastruktúra, valamint az e szektorban található emberi erőforrások feltérképezését és kiértékelését.

Uhrin Erzsébet az 1989–2018 között Magyarországon megjelent szlovák néprajzi kiadványokat tekinti át. Bemutatja az adott időszakban kiadott tudományos néprajzi monográfiákat, köteteket, gyűjteményeket

és szakmai periodikákat, közöttük *A magyarországi szlovákok néprajza* kiadványsorozatot. Külön kitér a dokumentumok nyelvezetére is.

Ján Botík összeállította a 80. életévének betöltése alkalmából Gyivicsán Anna bibliográfiáját is, 1965-től napjainkig. Horváth Sándor Zsilák Mária *Igaz történetre figyelmezzetek...* című Tatabánya-Bánhidán kiadott, az ottani Izing család történetét feldolgozó kötetét recenzálta.

A jubileumi szlovák néprajzi kötetet az 1989–2018 között megjelent hazai szlovák néprajzi kiadványok teljes könyvészeti jegyzéke zárja.

A magyarországi nemzetiségek néprajza kiadványsorozat német és szlovák anyanyelvű tanulmányai végén magyar és angol nyelvű rezümék segítik az jobb eligazodást.

(Beiträge zur Volkskunde der Ungarn-deutschen 2019. A magyarországi németek néprajza 34. Szerk.: *Karl Manherz/Manherz Károly*. ELTE Germanisztikai Intézet–Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2019. 280 oldal – Národopis Slovákov v Maďarsku 2019. A magyarországi szlovákok néprajza 25. Szerk.: *Katarína Király/Király Katalin*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2019. 211 oldal)

Székelly András Bertalan

EGY FILOSZ NÉPRAJZKUTATÓ REMEKLÉSE

Ezzel az érzéssel tettem le Hála József új, 25 tanulmányt tartalmazó kötetét, amely impozáns válogatást nyújt a szerző néprajzi témájú írásaiból. A megjelenésük idejét tekintve 37 esztendő termését tartalmazó könyvben található tanulmányok három nagyobb egységbe foglalva kerülnek az olvasó elé. Az első a *Néprajztörténet*, ami 7 írást tartalmaz. Már ezek között is találunk olyat, amely megcsillantja a szerző – hogy azt ne mondjam „kaján” – hajlamát az elődök tévedéseinek következetes kijavítására,

kiigazítására, plágiumgyanús tollvonásaik leleplezésére. Ami nem egészen veszélytelen művelet, nagyon alapos filológiai utánajarást és szerkesztői pontosságot igényel. Szerencsére szerzőnk mindkét tulajdonsággal rendelkezik, meg aztán nem is mindig maga „leplezi le” a „plagizátort”, aki jelen esetben a fiatal Jankó János, s a vádat nem kisebb személyiség képviseli, mint Herman Ottó, aki aránytalan és szakmai féltékenységet sejtető vehemenciával esett neki ifjú kollégájának, amiért a kalotaszegi lakodalom leírásának 20 oldalnyi szövegéből 20 sort – közvetlenül, vagy közvetve – Kőváry László, valamint Réső Ensel munkájából vette át, a forrás megnevezése nélkül. Hála József tehát nem annyira a leleplező „hálátlan”, hanem a jelenséget megörökítő tudománytörténész „hálás” szerepére vállalkozik, a megértő és békéltető utókor képviselőjeként, aki „együttal” saját filológiai figyelmetlenségét is bevallja, amiért hibásan közölt újra egy Kalotaszeg népeletével foglalkozó írást.

A kötet írásaik szinte mindegyikére jellemző, hogy azon kívül, amiről szólnak, még külön tudománytörténeti kuriózumot is tartalmaznak. Ilyen a Keszi Kovács László és Gunda Béla *Ipoly és Garam menti gyűjtéseiről* készült kéziratok sorsának feltárása, amik a Néprajzi Múzeum 1938-ban létrehozott, immár 33 ezernél több leltári számból álló Ethnológiai Archívum (EA), több mint 560 folyóméternyi kézirat- és hagyatékananyagának első és második számú tételei. Ez már önmagában is figyelemre méltó felfedezés, de a java az, hogy Gunda Béla, aki ’akkor’, vagyis 1939-ben nem adta le az adattárnak a kéziratát, 1993-ban, a Börzsönyvidék című tanulmánykötet szerkesztőinek kérésére kibővíve elkészítette és meg is jelenhetett.

Rendhagyó módon, de jelentőségénél fogva beleillik a tanulmánykötetbe annak a tanácskozásnak Hála József és Balassa Iván által aláírt jegyzőkönyve, amire a „rendszerváltásként” ismert eseményt követően,

1991. május 18–19-én került sor a Magyarországgal szomszédos országokban dolgozó magyar néprajzkutatók részvételével. A 18 oldalnyi jegyzőkönyv természetesen nem adhat minden részletében hiteles képet a kétnapos konferencián fölmerült témákról, mégis érzékelhetjük belőle a szinte egyik napról a másikra fölhúzott politikai zsilipeken átömlő problémaáradat mértékét, aminek zuhatagában együtt ömlik a jóra való törekvés elszántsága és az évtizedek során felgyülemlett szenny, ami időnként elkésztető, de érthető személyeskedés felé is terelte az elhangzottakat. Sajnos a jegyzőkönyvet záró és a felmerült tennivalókat 11 pontban összefoglaló *Emlékeztető* csak nagyon kivonatossan tájékoztat a téma számtalan megoldatlan jelenségéről, amelyek az elmúlt 45 – vagy ki tudja hány – esztendeje halmozódtak. Az olvasó szinte várja: a jegyzőkönyv szövegét követően a szerző módot talál a 30 esztendeje fölmerült gondok, bajok, késlekedések azóta történt megoldásának, orvoslásának számbavételére és felmutatására. Ez azonban a következő kötetekre marad.

A *Néprajztörténet* rovat utolsó írása szinte új, vagy legalábbis ritkán alkalmazott műfajt képvisel, ami kitűnően illik ehhez az egész néprajzi közösséget rendkívül megosztó kiadványnak, *Ortutay Gyula naplójának* ismertetéséhez. A szerző nem kevesebb, mint 18 recensens rendkívül egyes véleményeiből válogat, s a közölt részletekből jól érzékelhető Ortutay tevékenységének sokoldalúsága. Amiből következik, hogy szinte mindenki mást tart a politizáló tudós – vagy tudós politikus – erényének és hibájának, dicsőségének vagy bűnének. Az egyik bíráló azt kifogásolja, ami a három kötetben benne van, a másik azt hiányolja, amiről nem ír. De hát ez nyilván így van, vagy lehetne, kevésbé jelentős és kevesebb kárt okozó, vagy éppen hasznot hajtó személyiség életéről szóló napló esetén is. Hála József mindenesetre jól eltalálta az ellentmondásos életű, személyiségű és munkás-

ságú Ortutay naplójának ismertetésére alkalmas műfajt: valósággal sztereóban mutatja be a művet és íróját.

Könyvének második nagyobb fejezete néhány, a szerzőhöz közel álló, jelentős előddel és kortárssal foglalkozik. Szerepelnek a bemutatottak között olyan közismert személyiségek, mint Jókai Mór, Herman Ottó vagy Gunda Béla, Benda Kálmán, de mindegyikükről tud újat, vagy legalábbis újszerűt mondani. Ám a *Honismeret* olvasóit érdekelhetik azok az írások is, amelyek *A magyar néprajztudomány közkatonaíróiról*, vagyis az úgynevezett önkéntes néprajzgyűjtőkről szólnak. Hála József írásából kiderül, hogy ilyenek már jóval azelőtt munkálkodtak, mielőtt Morvay Péter mozgalommá szervezte volna az „önkéntes közkatonaíró”-kat. A szerző ugyanis azok közé a néprajzkutatók közé tartozik, akik – talán mert maga is „önkéntes”-ként kezdte – nem nézik le az „amatőrök” munkáját, hanem nagyon is értékelik e néprajzi szabadcsapatok tudománysegítő tevékenységét. „*Kezdetről figyeltem – írja – a néprajz közkatonaíróira, azokra a fővárosi és vidéki tanárookra, papokra, falusi értelmiségiekre, akiknek írásai különféle lapokban, esetenként az Ethnographiában és a Néprajzi Értesítőben jelentek meg*”; többségük pedig – teszem hozzá – a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivumát gyarapította, „*de neveiken kívül alig tudunk róluk valamit, és olyan gyűjtők-re, kutatókra, akiket tudománytörténet-írásunk egyáltalában nem ismer*”. Nyolc ilyen személyt mutat be írásában a szerző, nyolcat a sok szából, amivel talán másokat is ösztönöz ilyen hézagpótló tanúságtevésre.

De a *Nagy elődök, jeles kortársak* címet viselő nagyobb fejezetnek nemcsak ebben az írásában, hanem több másban is foglalkozik a néprajz olyan „közkatonaíró”-ival, kiket bizvást tekinthetünk – mi idősebbek – kortársainknak. Mint a kalandos életű, a Felvidékről az Alföldre származott, református papból baptistává lett Kirner A. Bertalan vallástörténész, aki idősebb

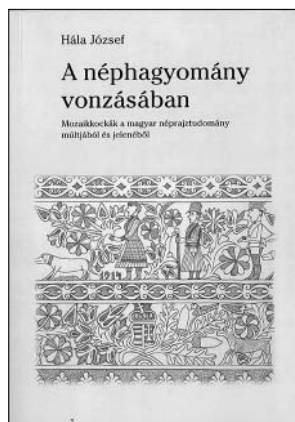
korában kapcsolódott az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomba és egyebek között habán művészettel, a békési vásárokkal, a temetői fejfákkal, s a békési óvodákkal foglalkozott. Vagy a székelyföldi Erdővidék eldugott falujában, Magyarhermányban élt helytörténész, Máthé János, akivel magam is találkozhattam az 1960-as években, s emlékszem, rendkívül büszke volt rá, hogy falujának népe ellenáll a kollektivizálásnak, s minden szilveszter éjjelén eléneklik a templomban a magyar himnuszt. És olvashatunk drága barátomról, a gazdag életű, de szerencsétlen sorsú Seres Andrásról, aki a hétfalusi csángók Krizba nevű falujában született, s akivel a moldvai csángók iránti közös elkötelezettségünk hozott össze, s akit viszonylag korai halála akadályozott meg abban, hogy bőséges moldvai gyűjtéseinek anyagát közkinccsé tehesse. A „közkatonák előléptetése” mellett ebben a fejezetben tiszteleg Hála József az olyan jelentős személyiségek, mint Szeder Fábrián, Jókai Mór, Herrmann Antal, Herman Ottó, Gunda Béla, Benda Kálmán emléke, vagy, mint a „hontológus”-nak kinevezett Csáky Károly személye és munkássága előtt. Mindegyikükről van érdekes, újszerű ismereteket tartalmazó mondanivalója.

A nagy fejezetek harmadikában, az *Élő hagyomány* címűben három tanulmányt találunk. Az egyik a hagyományos szellemi örökségünk értékeit hordozó és képviselő táncházmozgalom első négy évtizedére tekint vissza, arra a kegyelmi időszakra, amikor egyfelől még éltek zenei és tánc kultúránk hagyományának hordozói, másfelől pedig Kodály Zoltán, Martin György nyomán már kialakult az a befogadó szakmai és társadalmi érdeklődés, amely mindezt át tudta venni és éltetni képes. Ez a magyar

példa számos nemzetközi elismerést szerzett nemzetünknek. A táncházmozgalom mint módszer 2012-ben felkerült az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség „*Legjobb megőrzési gyakorlatok*” regiszterére. Arról is olvashatunk e fejezetben, hogy az USA-beli Santa Feben (Új-Mexikó) a IX. Nemzetközi Népművészeti vásárra meghívott, mintegy kétszáz kézműves között egyedüli magyar-ként a háromszéki Vargyas községből való, több mint négy évszázados dinasztia tagja, Sütő Levente Lehel bútorfestő-asztalos és fafaragó mutathatta be faragott és festett bútorait az Egyesült Államok minden részéből és külföldről érkező érdeklődőknek.

Hála József tanulmányairól írva nem lehet szó nélkül hagyni a tudós szerző stílusának olvasmányosságát, szövegének veretességét, írásainak példamutató megkomponáltságát. Ami ebben az esetben tökéletes összhangban van az íráskohómérvőki, vagy virológiai szakkikket talán nem lehetne ennyi stílusérzéssel összeállítani, de itt minden a helyén van: összeegyezik a népművészet és az írásművészet. El-

sősorban az interjúkban és az interjúszerű írásokban figyeltem föl Hála írásainak jól sikerült, hangulatteremtő vívmányaira, mint a Herman Ottó balesetéről és haláláról szóló „helyszíni tudósítást”, a Gunda Bélával – Antal Istvánnal közösen –, vagy a Kassák Klub igazgatójával készített beszélgetés, mert itt nem a kívülálló „rutinos” riporter, hanem az együttérző munkatárs hangját halljuk a kérdésekben. De a talán a legmesteribb „kompozíció” az „*utolsó dudás*”-ról, a tereskei Pál István juhászról szóló kötetzáró írás. Hála kitűnően használja fel néhány „médiaszemélyiség” otromba, jó ízlésbe ütköző akcióját írása indító hangulatának megteremtésére, az olvasó

kellő felháborodásának felkeltésére, egy-szersmind rámutatva a hazai zsurnaliszták legalábbis egy részének gátlástalanságára. Persze *A Népművészet Mestere, A Magyar Kultúra Lovagja*, több település díszpolgára Pál Istvánt bemutató írás eme gusztustalan előjátékot bemutató prolog nélkül is elérné célját, nevezetesen a 97 esztendőskorában elhunyt „pásztor király” méltó bemutatását és búcsúztatását, de így, a profán, faragatlan környezet érzékeltetésével teljesebbnek érzem az összképet.

(*Hála József: A néphagyomány vonzásában. Mozaikkockák a magyar néprajztudomány múltjából és jelenéből. Series Historica Ethnographiae 17. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2020. 329 oldal*)

Halász Péter

PÉCSHEZ KÖTŐDŐ TUDÓSOK KÖNYVE

A Pécsi Tudományegyetem a pozsonyi Erzsébet Egyetem jogutódaként 1921 óta a magyar felsőoktatás jeles intézménye. Az egyetem támogatásával jelent meg Szabó László Gy. professzor új könyve botanikusokról, gyógyszerész és vegyész szakemberekről, tudós etnobotanikusokról, akik két dologban kapcsolódnak a szerzőhöz: sok szállal Pécshez kötődnek és Szabó professzorral munkakapcsolatban álltak. A neves fitokémikus-botanikus szerző régóta ír rövidebb-hosszabb tanulmányokat olyan személyekről, akik a kötetben szerepelnek. Több mint negyven portré, együttvéve közel háromszáz tudós, oktató és kutató jelenik meg a kötetben. A szerzőnek volt alapja nemcsak e személyek munkásságát értékelni, hanem emberségükről is írni; a kulcsmondata volt: egymásért vagyunk...

Majdnem egy régebbi beszélgetős könyv, Magyar Beck István *Száműzött értékeink* című művének folytatása – benne Mándy György életútja, hányatott sorsa szinte a nehéz emberi sorsoknak iránykövetője le-

het – a mottó. Szabó professzor írásai vallanak saját magáról és az írásokban szereplő személyekről. Tudománytörténeti értéke van a kötetnek. A pályaképek és a tudományos teljesítmények bemutatása azért nem lexikoncímszerű, mert Szabó László Gy. remekül érti a dolgát.

A pályarajzok írását 1973-ban kezdte, ismételtén írt Boros Ádámról akkor, és Csurgó Sándor bemutatása zárja a kötetet. 246 oldal a terjedelem és az első közlési helyek feltüntetésével megtalálható a *Függelékben* a pontos bibliográfia. A szövegközi képek száma 85, több közülük 2020-ban már történelmi értékűvé vált. A „szereplők” nemcsak a szűk életrajzi adatokkal jelennek meg, hanem abban az alkotói közegben, ahol társaik is működtek. Mintegy 300 további személyt, mint említettük, a szerző szinte hálózati rendszerbe helyezett. Az olvasó számára világos lesz a kép Szabó professzorról is: megismerhető nemcsak a tanulmányainak a megjelenési helye, hanem a munkahelyei is (Tápiószele, Bicsérd, Iregszemcse, Pécs stb.) – és a kiemelkedő mesterei (Jánossy Andor, Boros Ádám, Mándy György, Pozsár Béla, Kurnik Ernő és mások).

„Az embernek arra kell törekednie, hogy elfogadva önmaga testi valóságát és bajait, hidat teremtsen a lélek világával (»hid-terápia«). Ez a tudatos hidépítés maga a holisztikus terápia igazi lényege, felfogható sok elágazással, csatlakozással, biztosítva az utat az ég, a Teremtő felé.” (Csurgó Sándor, 54. o.)

Nagy számban mutat be a kötet gyógyszerészeket, vegyészeket. Közülük többek sikeres életének visszaigazolása is lehet, hogy működésük során gyógyszerészeti múzeumot alapítottak, sokakkal együtt a kötetben szereplők életművét már emléktábla, vagy szobor (Mándy professzor) is jelzi. Épp a debreceni szoboravatást Szabó professzor tartotta. Szerencsére a szerző sikeresen oldotta meg, hogy az életutak elismertségét jelző címek és díjak szerint

nem tett különbséget. Nyilván a világhírre szert tett Garay András professzor és akadémikus méltatása kivételes eszközöket is kívánt. Ő az, aki a jobbra és balra forgató fény-izomérek közti különbségekben nagy felismerést talált.

Boros Ádám alakrajza, vagy Európa-hírű nemesítők, professzorok és talán kevésbé ismert, nagy emberek kerültek a szerző látókörébe. Nyilván olyan pályatársairól más súlyozással írt, akik az ő pályafutását alakították, gondolva Mándy professzor, Pozsár Béla, Priszter Szaniszló és sok más kiválóság munkásságára. Csapody Vera, a magyar flóra leghitelesebb ábrázolója ki sem maradhatott volna könyvéből, vagy a biodiverzitás olyan előfutárai, mint a tápiószzelei Agrobotanikai Intézet alapítója, Jánossy Andor akadémikus vagy Németh Márton ampelográfus, akinek volt egy másik munkássága is: az egyik legnagyobb madártozás-gyűjteményt hagyta a múzeumokra. Priszter Szaniszló terepen is értőn mozgó botanikus volt, de bibliográfiai és tudománytörténeti munkássága nélkül is szegényebbek lennénk. Soó Rezső *A magyar flóra- és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve* c. monográfiája és a Priszter által összeállított 7. kötet nélkül a magyar botanika tudománya szegényebb lenne.

Horváth Adolf Olivér biológus, cisztercita szerzetesről ez olvasható: „Könyvek és előadások sora tanúsítja, hogy tanár úr megbecsülése az elmúlt 10 évben tovább tartott. Népszerűségét nem csak páratlan tudásának, hanem a Mecsek és Pécs iránti hűségének köszönhetette. E mögött Isten, haza és a család szeretete állt. Szinte a város minden polgára tanítványa volt....” (93. o.)

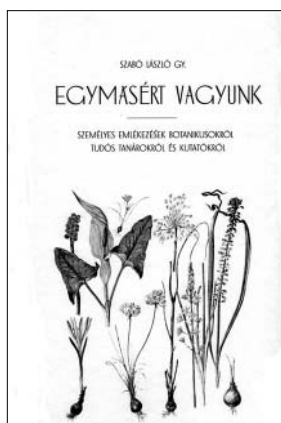
Talán még egy kutatót emelhetnénk ki. Kóczian Géza (1942–1987) gyógyszerészeti

etnobotanikus alakját, aki hatalmas tudásával három tudományágban is maradandót alkotott. Bejárta Erdély legtávolabbi zugait, gyűjtött a Kászoni-medencében, Gyimesben, Máramarosban és egyebütt. De nem felejtette el zalai származását, hazai feladatait sem. Mindezekből egy hatalmas opusz született: az 1045 oldalas doktori értekezése: *A hagyományos parasztgazdálkodás természetét, a gyűjtögető gazdálkodás vad növényfajainak etnobotanikai értékelése*. Nemcsak a népi orvoslás gyógynövényeivel foglalkozott, hanem felfigyelt a boszorkányhit még ma is továbbélő elemeire is.

A boszorkányságban – mint az egyik adatközlője állította – sok rosszat és sok jót is észlelt. „Gyűjtött adatai a hazai népraiz és etnobotanika maradandó értékei. Értékelési módszere máig példaként szolgál követőinek.” (125. o.)

A tudomány- és helytörténeti jelentőségű műhöz ifj. dr. Máthé Imre professzor írt ajánlást. Szempontjait érdemes megfogadni és alaposan tanulmányozni Szabó László Gy. professzor úttörő szemléletű könyvét.

A bemutatott személyek névsora: Aumüller István (1903–1988), Baranyai Aurél (1903–1983), Boros Ádám (1900–1973), Brantner Antal (1929–2006), Czimber Gyula (1926–2008), Csapody Vera (1890–1985), Csekey István (1889–1963), Csurgó Sándor (1936–2019), Frenyó Vilmos (1908–1998), Garay András (1926–2005), Gémes Balázs (1939–2002), Grynaeus Tamás (1931–2008), Gunda Béla (1911–1994), Halmi János (1903–1973), Háznagy András (1913–1987), Horváth Adolf Olivér (1907–2006), Jáky Miklós (1903–1987), Jánossy Andor (1908–1975), Kerese István (1911–1981), Kóczian Géza (1942–1987), Kurnik Ernő (1913–2008), Lázencz László (1940–2014), Mándy György

(1913–1976), id. Máthé Imre (1911–1993), Móró Mária Anna (1944–2010), Németh Márton (1910–1986), Novák István (1906–1978), Nyiredy Szabolcs (1950–2006), Oláh Ador (1923–1994), Papp Erzsébet (1923–2011), Perédi József (1922–2018), Petri Gizella (1927–2006), Pozsár Béla (1922–1981), Priszter Szaniszló (1917–2011), Rácz Gábor (1928–2013), Rácz-Kotilla Erzsébet (1925–2019), ifj. Reuter Camillo (1920–1987), Sárkány Sándor (1906–1996), Szász Kálmán (1910–1978), Tétényi Péter (1924–2009), Tóth István (1913–1992), Tyihák Ernő (1933–2017).

(Szabó László Gy.: Egymásért vagyunk. Személyes emlékezések botanikusokról, tudós tanárokról és kutatókról. Szerzői kiadás, Pécs, 2020. 246 oldal)

Surányi Dezső

AZ ÉSZAKI CSÁNGÓK KRÓNIKÁJA

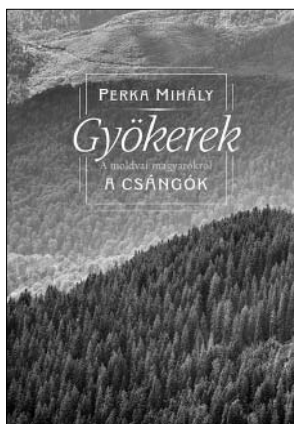
A XIII. századtól a Kárpátok keleti oldalán megtelepedett magyaroknak mára könyvtárnyi irodalma van. Történeti, néprajzi, nyelvészeti művek sokasága szól e Moldva különböző tájain megtelepedett magyar népcsoportról, különös tekintettel annak középkori eredetű rétegére, az ún. *északi csángó*akra. E Románvásár környéki, zömében katolikusok lakta falucsoport legnevezetesebb települése, Szabófalva elsősorban az etnográfiai híradások révén vált ismertté széles körben. Ismertségét növelte, hogy a moldvai magyar nyelvű írásbeliség XX. századi neves alakjai is javarészt e településről kerültek ki. A Rubinyi Mózessel levelezést folytató Mártonos Antal éppúgy, mint a sokáig egyedüli csángómagyar költő, Lakatos Demeter, a falu krónikásának is számító

Erdős Szászka Péter, és immár az a tanár is, Perka Mihály (Mihai Perca), aki népe több évszázados jogfosztásának történészként állít emléket.

Perka Mihály a saját költségén adta ki 2012-ben azt a sok tekintetben egyedülálló kötetet (*Rădăcini. Despre maghiarii din Moldova – ceangăii*), amely immár a Kairosz Kiadó és a könyv fordítását, megjelenését támogató Kelet- és Közép-Európai Kutatásért és Képzésért Alapítvány jóvoltából magyarul is olvasható. Egy olyan, műfaját tekintve leginkább forrásgyűjteménynek tekinthető, vaskos kiadványról van szó, amely sok tekintetben belülről láttatja e mostoha sorsú etnikai csoport történelmét, különös tekintettel a XX. századi fejleményekre és Szabófalva közelmúltjára, a község élő emlékezetével még elérhető eseményeire.

Mint azt a magyar nyelvű kiadás sajtó alá rendezője, a szintén moldvai csángó származású (magyarfalusi) Iancu Laura írja: „A történeti forrásokat szervesen kiegészítő vallomások együtteséből összeállít kötet ebben a formában is újdonságnak számít a csángómagyarokról szóló kiadványok között. A forrásokat bevezető és/vagy kísérő rövid, szerény, ám határozott szerzői kommentárokból Perka nézetei jól kiolvashatók. A könyv és annak szerzője egyértelműen a magyar tudományos álláspontot képviseli, illetve támasztja alá újabb, román történészekről idézett adatokkal, szembehelyezkedve és vitázva az egyébként hosszasan idézett, főként egyházi berkekben keletkezett egyháztörténeti nézetekkel.

Ezekben a szerzői értelmezésekben találja meg a magyar olvasó a könyv legfőbb újdonságait, kivált a történeti és társadalomtörténeti kérdések iránt érdeklődők ismerhetnek meg eddig nem ismert jelenségeket, és

az azokból kirajzolódó (új) összefüggéseket. Perka Mihály könyvének egyik legfontosabb értéke az, hogy a román–magyar források pusztá egymás mellé helyezésével, a két ország legjelesebb szaktekintélyeinek párhuzamos idézésével arra is rávilágít, hogy a moldvai magyar népcsoport likvidálásában nem a románság, nem a román tudományosság, hanem a római katolikus egyház, a politikum és az oktatás vállalt szerepet.”

A kötet első nagy fejezete a szerző láttelepe népe sorsáról, személyes reflexiók, eszmeftutatások, higgadt, polemikus gondolatok az utóbbi évszázadok elrománosító törekvéseiről, azoknak a – részben általa feltárt és közreadott – dokumentumaival. Ezt követi az a forrásgyűjtemény, amely a könyv legvaskosabb – több száz oldalra terjedő – fejezete, mindazok a forrásművek, melyekben az északi csángók is szerepelnek. Ezek sorában tűnik fel Perka Mihály összeállításában a XVII. századból Petrus Deodatus jelentése, a *Codex Bandinus* vonatkozó részletei, a XVIII. századból a tudós moldvai fejedelem, Dimitrie Cantemir csángókról írt sorai, és a madéfalvi veszedelem után híveit követve Moldvába költöző csíki pap, Zöld Péter beszámolója, XIX. századi utazók (Gegő Elek, Jerney János és mások) feljegyzései, avagy immár a XX. századi néprajzi leírások (Herrmann Júlia, Domokos Pál Péter, Lükő Gábor stb.) a kommunista titkosszolgálati jelentésekkel bezárólag.

Perka Mihály könyvének következő részében mindazok a levelek, kérvények, panaszos felterjesztések olvashatók, melyek a nemzeti öntudatra ébredő északi csángók segélykiáltásaiként is értelmezhetők a XX. századtól különösen drasztikussá váló jogfosztás ellen, a polgári egyenjogúság, az anyanyelvi vallásgyakorlás (és iskoláztatás) érdekében. Noha az itt közölt források is szinte egytől egyig pusztába kiáltott szavak maradtak, dokumentálásuk egyértelművé

teszi utólag is azt, hogy a XIX–XX. században végbement asszimiláció nem volt törvényszerű folyamat. Több mint beszédes például a XX. századra teljesen román nyelvűvé vált Tamásfalva római katolikus híveinek a Szent László Társulat elnökehez, Szmracsányi Pál püspökhöz intézett kérvénye, amelyben még 1889-ben is magyar papot kértek.

A kötet utolsó két fejezete az északi csángók körében, főként Szabófalván feljegyzett folklóralkotások válogatott gyűjteménye. *Csángó krónika* címen mindazok a valomások, visszaemlékezések olvashatók, melyeket a körükben a XX. század végén Gazda József örökített meg és adott közre a *Hát én hogyan siratnám* című történeti művében. Az oral history-t egészítik ki a szintén javarészt mások által feljegyzett népköltészeti alkotások szövegemlékei: archaikus népi imádságok, Lakatos Demeter által feljegyzett mesék, Harangozó Imre által megörökített mondák, olyan folklórszövegekkel bezárólag, mint a szokásköltészet költői darabjai, a talalós kérdések és közmondások, a lakodalmi csujogatók, vagy a népdalok.

Gyökerek című kötetét Perka Mihály szűk évtizede elsősorban azért állította össze és adta közre, hogy abból a már csak román nyelven tudó nemzettársai és sors társai is hiteles módon tájékozódhassanak származásukról, valós történelmükről, kultúrájukról, tényleges gyökereikről. Noha a magyar nyelvű kiadvány a tájékoztatás egy más szintjét képviseli, hasonlóképpen szükségszerű és hasznos, hiszen még a moldvai csángókkal foglalkozó szakemberek számára is sok újdonságot tartalmaz, és monografikus jellege miatt a csángó kutatás egyik fontos kézikönyveként forgatható.

(Perka Mihály: *Gyökerek*. A moldvai magyarokról. A csángók. Szerkesztette, fordította és az utószót írta: *Iancu Laura*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2020. 592 oldal)

Magyar Zoltán

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

- Aigner Jenő:** Kinizsi Pál alakja a modern történetírás tükrében. *Tortoma Értéktár 2.* Tortoma Könyvkiadó. Barót 2017.
- Aigner Jenő:** Magyar Balázs, Erdély vajdája (1472–1475). *Tortoma Értéktár 3.* Tortoma Könyvkiadó. Barót 2018.
- Almás István:** „Most jöttem Erdélyből...” Írások népzeneről és népdalkutatásról. MMA Kiadó. Bp. 2019. 160 old.
- Aniszi Kálmán:** Árral szemben. A felvilágosodás kori magyar értelmiség ethosza. Séd Kft. Szekszárd 2020.
- Áradj zene... 50 éves a sárvári Pedagógus Női Kar Szerk. Hallerné Horváth Márta, V. Molnár Zoltán;** fényképek: Vincze András. Önkormányzat. Sárvár 2019. 88 old.
- Balassa M. Iván:** Festett famennyezetek és berendezések az unitárius templomokban. Magyar Unitárius Egyház – EXIT Kiadó. Kolozsvár 2018. 196 old.
- Balassa Zoltán:** Kassa. Történelmi városkalauz. *Tortoma Útikönyvek.* Tortoma Könyvkiadó. Barót 2018.
- Balázs Géza:** Nyelvszokások. A nyelvszokások, mint szimbolikus cselekvések. IKU-monográfiák 4. Inter-IKU. Bp. 2020.
- Balázs Géza:** Pálinkás szavak szótára A-Zs. IKU-monográfiák 10. Inter-IKU. Bp. 2020.
- Bata Tímea:** Mútermi fotózás Békés megyében (1872–1921). Válogatás a Néprajzi Múzeum vidéki fényképész-mútermeinek gyűjteményéből. *Képtár 4.* Néprajzi Múzeum. Bp. 2018. 128 old.
- Baukó János:** Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. *Magyar névtani értekezések 8.* ELTE Bp. 2019.
- Bácsország.** Vajdasági honismereti szemle. Főszerk.: dr. Németh Ferenc. Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2019. 4. 106 old. – A tartalomról: *Németh Ferenc:* „A megszállás élettelen vértanúi” – Magyar emlékek rombolása a Vajdaságban az első világháború után (2.); *Szabuvljevits Dusán:* Közállapotok a Bácskában 1919-ben; *Petrovics István:* A Délvidék, Szeged és a török veszély a 14-15. szd-ban; *Wicker Erika:* A középkori – kora újkorai Mátéháza/Mátyusháza nyomában; *Székely Gábor:* Kecskemét és a Rákóczi-szabadságharc; *Virág Gábor:* Kis-hegyes újratelepítése és a Némegyek; *Fábián Borbála:* A Paukovics család nemességének igazolása a 19. szd. első felében; *Németh Ferenc:* Kiss Ernő, a negyven-
- nyolcas országos főparancsnok emléke; *Káich Katalin:* Egy termékeny zombori történész és évkönyvszerkesztő [Grosschmid Gábor]; *Tari László:* 130 éves a vasút Zentán; *Fábián Borbála:* Az utolsó vándormozis évek; *Szlávics Károly:* A csonoplyai római katolikus népiskola története 1918-ig (2.); *Mihálylovity Anikó:* Gramafon és a (zene)kultúra fejlődése; *Bordás Győző:* A malmok és sörfőzdék ismerője volt [Bordács Attila]; †*Bordás Attila:* Sörfőzésünk történetéből; *Szilágyi Mária:* A dohánytermesztés hagyományos módja a bánáti Magyarcsernyén; *Hulló István:* Kapitány-rét; *Czékus Géza:* A szabadkai I. kaszárnya sokszínű dendroflorája; *Csorba Béla:* Bács megye 1910-es évek koleraveszedelméről; *Mák Ferenc:* A történeti emlékezés főlabszadító varázsa; *Németh Ferenc:* Az ólécí Botka-kastély.
- Bácsország.** Vajdasági honismereti szemle. Főszerk.: dr. Németh Ferenc. Kiadja a Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság. Szabadka 2020. 1. 100 old. – A tartalomról: *Szabuvljevits Dusán:* Közállapotok a Bácskában 1919-ben (2.); *Baráth Katalin:* Migráció és mobilitás: magyarkanizsaiak Budapesten a 20. szd. első felében; *Margittai Linda:* „A magyarságot ebből az érdekli...” – A bánáti zsidók sorsára adott magyar hatósági és társadalmi reakciók; *Mihálylovity Anikó:* Mementó egy asszonyért, egy néprét, a világrét; *Csúszó Dezső:* A szabadkai dr. Barta (Buchwald) Antal orvos életpályája az első világháború előtt az újságok tükrében; *Apró Erzsébet:* Adalékok a jugoszláviai svábok 1945–1948 közötti történetéhez; *Németh Ferenc:* „A modern piktúrából hozott városunkba”; *Káich Katalin:* A „könnyűcsókú” színésznő a Délvidék színpadán; *Marton Szabolcs:* A szerémi borvidék múltja IV.; *Szlávics Károly:* A versec-fehértemplomi borvidék borai a millenniumi kiállításon; *Fábián Borbála:* Egy 19. szd. első felében írt bácsi végrendelet tanulságai; *Tari László:* Gyógyvizek Zentán és környékén; *Szőke Anna:* A kishegyesi kelim hímzések; *Bada Zoltán:* A magyarországi szerbek néprajzi reprezentálása; *Fehér Viktor – Németh Ferenc – Raffai Judit – Vukov Raffai Éva:* Az al-dunai székely telepek társadalomtudományi vizsgálata; *Schneider Viktor:* Mezőgyén innen és túl: a löszpuszták egyik unikális növénye: a szennyes infű; *Szilágyi Mária:* Az újvidéki „Mária neve” római katolikus templom; *Czékus Géza:* A bánáti bazsarózsa.
- Bárth János:** Paptartás a Kalocsai Főegyházmegyében (1738–1849). *Folcloristica Historica I.* Szerk: *Bárth Dániel.* Agapé Ferences Könyvkiadó. Bp. 2019. 351 old.
- Bástya és hajlék.** 10 éves a Magyar Nyelv Múzeuma. Szerk.: *Nyíri Péter.* Kiadja a Petőfi Irodalmi Múzeum. 2018. – A tartalomról: *Nyíri Péter:* igazgatói-szerkesztői bevezető; *Demeter Szilárd:* Nemzeti kultúra élő és megtartó erő; *Szamosvölgyi Péter:* A Magyar Nyelv

Múzeuma 10. születésnapjára; *Kováts Dániel*: Bástyá és hajlék; *Pásztor Emil*: Egy magyar nyelvtörténeti múzeum iránt való jámbor szándék; *Fehér József*: Az álmódó – Pásztor Emil emlékére; *Kazinczy Ferenc A. G.*: Üdvözlő beszéd; *Grétsy László*: Nemzeti kincsünk ünnepe; *Radványi György*: A Magyar Nyelv Múzeumának hajléka és környezete; *Juhász Judit*: Kövek és katedrálisok; *Balázs Géza*: Kazinczy „szellemében”; *Wacha Imre*: „Ha rámosolyogsz, a világ visszamosolyog reád” –búcsú Sátoraljaújhegyről; *Szathmári István*: Nyelvünk jellemző sajátosságairól Széphalmon; *Kiss Jenő*: Kazinczytól a Magyar Nyelv Múzeumáig; *Monok István*: A nemzet lelkiismerete: egy múzeum született, a Magyar Nyelv Múzeuma; *Fried István*: Az igazi haza és a társszerző; *Debreczeni Attila*: Tisztelet az elődöknek; *Fráter Zoltán*: Széphalom szelleme; *Pusztay János*: Morzsák az anyanyelv ünnepi asztaláról; *Korzenszky Richárd*: Nyelvhasználat és erkölcsi felelősség; *Tusnád László*: Szépirodalom és nyelv; *Dankó Dénes*: Kis esti elmélkedés a magyar nyelvről; *Minya Károly*: Kalandozás a szavak vadászmezéjén; *E. Csorba Csilla*: Oh, Széphalom (Örömemlékek a Magyar nyelv Múzeuma 10 éves születésnapjára); *Pröhle Gergely*: Nyelvi topográfia; *Dombóvári János*: Tízéves a Magyar Nyelvi Múzeum; *Nyiri Péter*: Múzsák kertje: Széphalom, A Magyar Nyelv Múzeuma; Válogatás a Magyar Nyelv Múzeuma vendégkönyveinek bejegyzéseiből; Fotók a Magyar Nyelv Múzeumának életéből.

Becskerek László: Madaras a toronyból. Kunmadarasi Honismereti Egyesület. Kunmadaras 2020.

Benkő Mihály: Őseink nyomában Ázsiában. Tortoma Kiadó. Barót 2020. 200 old.

Besnyi Károly – Kotek Szabolcs – Nagy Tibor – Nemes Károly – Papp László: A nagy háború emléke Bácskossuthfalván 100 év távolából. *Délvidékiek a nagy háborúban*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Monográfia Helytörténeti Egyesület. 2018.

Borsi-Kálmán Béla: Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise. Magyar Szemle Könyvek. Bp. 2018. 280 old.

B. Szabó János: Erdély tragédiája 1657–1662. Corvina Kiadó. Bp. 2019.

Cicell néni meséi. Mondák, hiedelemtörténetek, boszorkányhistóriák és anekdoták a Jászságból. *Jászsági füzetek 57*. Jász Múzeumért Alapítvány. 2020.

Csallóközi Zoltán: Koszorú. Antológia Kiadó. Laki-telek 2020. 126 old.

Császár Attila: A Rábaköz parasztságának kultúrája (18–19. szd.) Rábaközi Helytörténet-kutatók Társulata. Csorna 2020.

Császár Miklós (szerk.): A tiszteletbeli molnár: köszöntők Wöller István 90. születésnapjára. Kiadták Wöller István barátai és tisztelői. Veszprém 2019. 144 old.

Czinger Szilvia: Ünnepek és hétköznapok. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében. Corvina. Bp. 2018. 303 old.

Dánielisz Endre: Nyelvőrőség Biharországban. Holnap Kulturális Egyesület. Nagyvárad 2018.

Debreczeni-Droppán Béla: Múzeumkerti kalauz – A Magyar Nemzeti Múzeum kertjének története. Martin Opitz Kiadó. Bp. 2019. 214 old. 214 kép.

Dobos László - Farkas Kristóf Vince: Magyarra lett jászok. Kiadta „A Jászságért” Alapítvány. Bp. 2020. 15 old.

Domokos Mariann – Gulyás Judit (szerk.): Az Arany család mesegyűjteménye – Az Arany család kéziratosa mese- és találósügyjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása. MTA Bölcsészettudományi Központ – Universitas Kiadó – MTA Könyvtár és Információs Központ. Bp. 2018. 737 old.

Dóra Zoltán: A Dunától a Hargitáig. Határtalan nyelvművelés. Kucsák Könyvkötészet. Vác. 2019.

Dubniczay István hantai prépost, a zirci ciszterci apátság mecénása. Szerk.: *Vida Beáta*. Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház – OSzK. Zirc 2018. 130 old.

Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek. Szerk: *Frauhammer Krisztina – Pajor Katalin*. Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 2019. 400. old. – A tartalomról: *Frauhammer Krisztina*: Előszó; *Landgraf Ildikó*: Kutatók, gyűjtők, támogatók – nők a néprajztudomány születése körül; *Bálint Petra*: A nők történeti kutatása – A büntetőpererek mint nőtörténeti források; *Horváth István*: Liberális asszonyok urbáriuma; *Külöls Imola*: Magyarázatok és értelmező kiegészítések a Liberális asszonyok urbáriumához; *Szigeti Jenő*: A tizenkilencedik századi protestáns szentasszonyok; *Vörös Éva*: A megtanult szövegek megtartó erejéről – „Oral Spirituality”, lelki viselet Györgyfalván; *Tamás Ildikó*: Női szerepek a számi folklórban és a vallási-politikai diskurzusokban; *Kocsis Annamária*: Gyógyító nemesasszonyok – Zay Anna és Bethlen Kata példája; *Koltay Erika*: A „verselő” füvesasszony; *Svégel Fanni*: A nagyatádi szülőotthon emlékezete egy bábaasszony elbeszélésében; *Ament-Kovács Benke*: Négy völgyeségi német asszony elűzetés-története; *Schell Csilla*: „A férjem naponta kérdezi, hogy megválaszoltam-e már a levelet.” – Kitelepített német asszonyok levelei; *Balogh Balázs*: „... mert ezt az öreg Székely néni így akarta.” – Egy Amerikába kivándorolt erdélyi asszony sorsa a levelezése és hagyatéka tükrében; *Czinger Szilvia*: A zsidó szépség – Az első magyarországi szépségkirálynő-választás története; *Pál-Kovács Dóra*: Gazdasszonytánc Magyarózdton; *Földi Viktória*: „Ezek után majd jobban tudok rajtatok segíteni...” – Kanadai kivándorlást követő női szerepváltozások a két világháború között; *Pajor Katalin*: Egy falusi tanárnő szóbeli élettörténetének néprajzi

elemzése; *Tóth Katalin*: Ilona történetéből... Egy életre szóló identitásváltás, avagy út a rendelőintézetből a búzatáblába; *Bartha Eszter*: Munkásnők, életutak és elbeszélések az 1970-es évek közepén Budapesten; *Dobák Judit*: Női terek a Vasgyári út mentén; *Biczó Gábor*: Kortárs oláh cigány női identitás-narratívák; *Kész Réka*: Hagymányos női szerepek alkalmazása pénzkereseti lehetőségként: Magyarországon időseverolást vállaló kárpátaljai nők életstratégiái; *Lajos Péronika*: Egy moldvai csángó terep női szemmel – A feminista kritika és a szociokulturális antropológia találkozásai; *Iancu Laura*: Adatközlő nők az adatközlésen túl; *Nagy Janka Teodóra*: Női életvilágok – női lélekvilágok.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk. *Radeczki Éva*. 2019. 5. 35. old. – A tartalomról: *Baksy Mária*: 25 éves az encsi református templom; *Krosóczy Ferenc*: Gyermekkorom emlékei a téli népszokások tükrében; *Karsai Attila*: 1956 eseményeire emlékezünk; *Vargáné Czap Rita*: A Magyar Népmese Napja; *Rózsa Fruzsina*: Erdély.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk. *Radeczki Éva*. 2020. 1. 40. – A tartalomról: *Kércsi Tibor*: 120 éve született Márai Sándor; *Mercz Béláné*: Wass Albert emlékére; *Horváth Csabáné*: Kossuth Zsuzsanna emlékezete.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk. *Radeczki Éva*. 2020. 2. 36. – A tartalomról: *Sándor Róbert*: Trianon 100; *Szalipszki Péter*: A trianoni országcsönkítés szerepe Encs városodásában, városává válásában; *Krusóczy Ferenc*: Egy emlékezetes aratás; *Kércsi Tibor*: Ki látta? – Búcsúzik helytörténeti sorozatunk.

Erdélyi Erzsébet dr.: Híres Beretvások. Fejezetek a Beretvás családtörténetéből. dART studio. Nagykőrös – Bp. 2019.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László*. Kolozsvár 2019. 2. 44. old. – A tartalomról: *dr. Kovács Lehel István*: Új fundamentumok az örök körforgásban; *dr. Kovács Lehel István*: Túravezető-képző Várfalván; *Péterffy Ági*: Csalogató Csalhó; *dr. Kovács Lehel István*: Két világ határa a Lovak Havasán (2); *Gáspár László Zsolt*: Kisbakancs-túra az Új Bence menedékháznál; *Veres Ágnes*: EKE Vár – elkezdődött az új közösségi ház építése; *dr. Polgárdy Géza*: A nyolcvan éve született dr. Bedő Albert, az EKE első tiszteleti tagja; *Deák László*: Az EKE Múzeum értesítője; *Köllő Miklós*: Erkölcsei csőd új házat építeni; *dr. Ruzs Ottília*: Karácsonyi időjárás régen és most; *Bélfenyéri Gábor*: A feltételesen ehető gombák; *Kenyeres Oszkár*: Hazajárás Erdélybe – A hunyadi tavaszról a csiki nyárbra; *Jánosi Csaba*: A Gödömester-háza borvíz; *Laczkó-Szentmiklósi Endre*: Sissi-emlékek Székelyföldön 7.; *Gáspár László Zsolt*: EKE Háromszék; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Csíkszéki EKE; *Kovács-Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely; *Lózer Beáta*: EKE Szatmárnémeti; *Koncz Géza*: Őszi túra a Kakastarjra; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Csíkszé-

ki EKE; *Sükösd Sándor*: EKE Marosvásárhely; *Pál Gyöngyi*: EKE Kolozsvár 1891; *dr. Kovács Lehel István* – *Nádudvary György*: EKE Brassó; *Kinczel Ferenc*: EKE Gutin Osztály Nagybánya; *Lőrinczi István* – *Sáska Pál*: A házsongárdi temetőben nyugvó EKE-személyiségek: Brüll Emánuel.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László*. Kolozsvár 2019. 3. 44. old. – A tartalomról: *dr. Kovács Lehel István*: Ha Murphy lenne a túratársunk...; *Szabó Károly*: Meghívó a XXIX. EKE Vándortáborba; *Péterffy Ágnes Katalin*: Hegyes-havas túra [a Csíki havasokban]; A 8. EKE Art képei; *Balázs Katalin*: Régi dolgok új köntösben a közéletben; *dr. Polgárdy Géza*: Bölöni Farkas Sándor nem múló emléke; *Deák László*: Az EKE Múzeum értesítője; *dr. Kovács Lehel István*: Erdélyi kisvasutak 1.: *Kenyeres Oszkár*: Hazajárás Erdélybe – Legendás tájakon a Mezőség től Gyergyóig; *dr. Ruzs Ottília*: Meteorológiával kapcsolatos írások régi turista lapokban 5.; *Kenyeres Oszkár* – *Veres Ágnes*: Honismeret és környezetvédelem – Rendhagyó földrajzórák Erdélybe; *Jánosi Csaba*: A rondi Sósút, Sópajta; *Bélfenyéri Gábor*: Egyéni [gomba] érzékenységek, „álmérgezések”; *dr. Kovács Lehel István*: ÖKO-lábnyomok; *Lózer Beáta*: Várt minket a Nagy-Köves csúcsa; *Nádudvary György*: Kirándulás a Tisza mentén; *Szilágyi Eszter*: Barangolás az Érmelléken és Nyíregyházán; *Dácz-Kovács László*, *Frink György*, *Unger Zsombor*, *Szilágyi Eszter*, *András Erika*, *Dósa László*, *Kocsis András*, *Török Zsuzsa*: EKE Marosvásárhely; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Csíkszéki EKE; *Pál Gyöngyi*: EKE Kolozsvár 1891; *Kinczel Ferenc*, *Pál Teréz*: EKE Gutin Osztály Nagybánya; *Gáspár László Zsolt*: EKE Háromszék; *Kovács-Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely; *Laczkó-Szentmiklósi Árpád*: Túraútvonal Eröss Zsolt emlékére; *Balázs Katalin*: EKE Gyergyó; *Lázár Tibor*: EKE '91 Nagyvárad Bihar; *Miklós Melinda*: EKE Négyfalu; *Lózer Beáta*: EKE Szatmárnémeti; *dr. Kovács Lehel István* – *Nádudvary György*: EKE Brassó; *Lőrinczi István* – *Sáska Pál*: A házsongárdi temetőben nyugvó EKE-személyiségek: báró Feilitzsch Artúr.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László*. Kolozsvár 2020. 2. 44. old. – A tartalomról: *dr. Kovács Lehel István*: A hegyek kultusza az ókori népeknél; *Nagy Attila* – *Pászka Ervin*: Naskalat túra [Gyimesközéplek]; *Gál István*: Háromkút túra [Balánbánya]; *László Ilonka* – *László Csaba*: Mária-kő túra [Kis-Bekás-szoros]; *Szabó József* – *Bölöni Sándor*: Csalhó-túra [Gyergyóbékás]; *Nyisztor Miklós*: Csak az hal meg, akit elfelejtetek; *Illés Mihály*: Égi utakon, Czárán Gyula nyomában; *Balázs Katalin*: Palczér János írásaiból – Pünkösdi körúton Kalotaszegen, A Csomád és a Solyomkő tövében, Őszi búcsú a Révi-szorostól; *dr. Kovács Lehel István*: A szovátai kisvasút; *Kenyeres Oszkár*: Évadazáró kirándulások Szilágytól Hunyadig; *Deák László*: Az EKE Múzeum értesítője; *Bélfenyéri Gábor*: Érdekeségek a gombák országából; *dr. Kovács Lehel István*: Megújuló energiaforrások – A szél ereje; *Jánosi Csaba*: A sötétpataki borvíz – a Hegyek varázsa; *dr. Ruzs Ottília*: Meteorológiai írások régi turistalapokban, 6.; *Macalik Ku-*

nigunda: A növények szerelmi életének beteljesülése, avagy a beporzás; *Péterffy Ágnes Katalin*: Csíkszéki EKE; *Veres Ágnes*: XVI. EKE gyermeksveteny; *Nádudvary György*: Vigyázó szemetek Bölönre vessétek; *Kinczel Ferenc*: EKE Gutin Osztály Nagybánya; *Gáspár László Zsolt*: EKE Háromszék; *Pál Gyöngyi*: EKE Kolozsvár 1891; *Kovács-Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely; *Lázár Tibor*: EKE '91 Nagyvárad-Bihar; *Frink György*, *Német J. Levente*, *Kocsis András*, *Unger Zsombor*, *Kiss Zoltán Ernő*, *Ósz István Béla*: EKE Marosvásárhely; *Lózer Beáta*: EKE Szatmárnémeti; *Miklós Melinda*: EKE Négyfalu; *dr. Kovács Lehel István*: EKE Brassó; *Balázs Katalin*: EKE Gyergyó; *Lózer Beáta*: Szezonnyitó Mike-túra [Szatmár].

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László*. Kolozsvár 2020. 3. 44 old. – A tartalomról: *dr. Kovács Lehel István*: A betiltott természetjárás; *Kedves Zsuzsanna – Kedves Ferencz*: Határőrök nyomában – Magyarcsügestől a Rákóczi-várig; *Kocsis György – Balázs Bécsi Rozália*: Zarándoklat Rupert Mayer nyomában; *Zsigmond Enikő*: Úzvölgye – Szaláncfürdő-túra; *Deák László*: Az EKE Múzeum értesítője; *Balázs Katalin*: Aki az írott szövegeken bízott [Stefanov Titus]; *Jánosi Csaba*: Vizaknafürdő; *dr. Ruzs Ottília*: Meteorológiai írások régi turistalapokban 7.; *dr. Kovács Lehel István*: A Vasér-völgyi kisvasút; *Kenyeres Oszkár*: Hazajárás Erdélybe: Székelyföldről a Bánság tetejére; *dr. Lukács József*: Amikor az EKE-t egyesíteni szerették volna a Frátia Munteană-val [1920–1930]; *Bélfenyéri Gábor*: Gombapárok 1.; *dr. Kovács Lehel István*: Megújuló energiaforrások – A víz ereje; *id. Dénes Géza*: Az Öreghegy – Mogyorós-völgyi facsuszutó; *Szabó Csilla*: A természetjárástól a közösségi tudományig; *Gáspár László Zsolt*: EKE Háromszék; *Pál Gyöngyi*: EKE–Kolozsvár 1891; *Kovács-Kendi Lehel*, *Nagy Gábor*: EKE Székelyudvarhely; *Lózer Beáta*: Új túraútvonal Tamásvárra; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Csíkszéki EKE; *dr. Kovács Lehel István*: EKE Brassó; *Balázs Katalin*: EKE Gyergyó; *Pánczél Tibor*, *Frink György*, *Szilágyi Eszter*: EKE Marosvásárhely; *Lázár Tibor*: EKE '91 Nagyvárad-Bihar.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Balázs Katalin*. Kolozsvár 2020. 4. 44 old. – A tartalomról: *dr. Kovács Lehel István*: A turistaság és a cserkészlet; *Vormair Emese – Balázs Katalin*: Fele se mese – Pipacs és szöcske; *Kovács Enikő Éva*: Rejtőzködő kincsek nyomában [Hunyad megyében]; *dr. Frink József Pál*: Az óvár helyi rezervátum (Beszterce), ahol ezerszázra nyílik a kockásliliom; *Jánosi Csaba*: 15 éves a tunsádi Borvízmúzeum; *Farkas Aladár*: A borszéki kisvasútról; *Deák László*: Az EKE Múzeum értesítője; *Rés Katalin*: Minden érzék szerv kihasználása – Mire figyeljünk oda (nem csak érzékszervünkkel) kirándulásokon; *Kenyeres Oszkár*: Hazajárás Erdélybe: Tavasz a Tündérvárt határvidékén [Máramaros], Királyerdő, Zalatnai-hegység; *dr. Ruzs Ottília*: Meteorológiával kapcsolatos írások régi turistalapokban 8.; *Bélfenyéri Gábor*: Gombapárok 2.; *dr. Kovács Lehel István*: Megújuló energiaforrások – A föld ereje; *Balázs Katalin*: Aradi turistaélet a múlt-

ból; *Balázs Katalin*: Kiss Szilveszterrel a legkisebbek [rovarok] világában; *Pál Gyöngyi*: EKE–Kolozsvár 1891; *Lózer Beáta*: EKE Szatmárnémeti; *Kovács Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely; *Laczkó-Szentmiklósi Árpád*: Jelzésfelújítás és Málnási Csaba-emléktúra a Kecse-kőre; *Lázár Tibor*: EKE '91 Nagyvárad-Bihar; *dr. Kovács Lehel István*: EKE Brassó; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Csíkszéki EKE; *Kinczel Ferenc*: EKE Gutin Osztály Nagybánya; *Miklós Melinda*: EKE Négyfalu; *Lázár Tibor*: EKE '91 Nagyvárad-Bihar; *Lózer Beáta*: Kisköves-túra; *Kocsis András – Simon Erika*: EKE Marosvásárhely.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László*. Kolozsvár 2020. 5. 44 old. – A tartalomról: *dr. Kovács Lehel István*: Furcsa nyaralás; *Nyisztor Miklós*: Rendkívül ritka hibrid orchidea; *Laczkó-Szentmiklósi Endre*: Köszeghy László út- és hidépítés és a gyergyói turizmus kezdetei; *dr. Kovács Lehel István*: A Kovászna–Kommandó kisvasút; *Demeter Irén*: Gorj, a kincsesládikó; *Deák László*: Az EKE Múzeum értesítője; *Jánosi Csaba*: A szovétai Céra-fürdő és Céra-csörgő; *Kenyeres Oszkár*: Hazajárás Erdélybe: A Nérától a Budakig; *Ruzs Ottília*: Régi meteorológiai kifejezések; *dr. Kovács Lehel István*: Megújuló erőforrások: A fa ereje; *Jánosi Csaba*: Kristó András-emléktábla avatás Csíkszentkirályon; *Pénzes Janka*: Légből kapott információk: madárvonulás; *Kis Szilveszter*: Az atalanta lepkék légi bemutatói; *Fénya József*: Csíkszéki EKE; *Pál Gyöngyi*: EKE–Kolozsvár; *Lázár Tibor*: EKE '91 Nagyvárad-Bihar; *Miklós Melinda*: EKE Négyfalu; EKE Szatmárnémeti: Háztól házig biciklis túra; *Kovács-Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely; *Pál Gyöngyi*: EKE–Kolozsvár 1891; *Márk-Nagy Ágota*: Kisbakancs-túra Búdössárra; *Lózer Bea*: Tisza helyett Szamos-túra; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Csíkszéki EKE; *Márk-Nagy Bor*: Radnai gerinctúra 2020; *Kocsis András – Ósz István-Béla*: EKE Marosvásárhely; *Balázs Katalin*: EKE Gyergyó; *Kiss Emőke*: Verejték, izgalom, örömkönnyek a Kárpáti Kalandversenyen.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Deák László*. Kolozsvár 2020. 6. 44 old. – A tartalomról: *dr. Kovács Lehel István*: Természetjárás és tudomány; *Veres Ágnes*: Közmunka a várfalvi EKE-Várban; *dr. Kovács Lehel István*: Három csepp víz; *Kocsis András*: Vizek és karszt a Torockói-hegységben; *Vormair Emese – Balázs Katalin*: Fele se mese – Az ezüst kökörös és a Vándor; *Dósa László*: Istenszék felügyelet 2020; *dr. Ruzs Ottília*: Ipari létesítményekhez kapcsolódó meteorológiai jelenségek; *Jánosi Csaba*: A homoródkarácsonyfalvi Dúngó feredő; *Kenyeres Oszkár*: Hazajárás Erdélybe – A Szamosról a Kis-Békkásig: Szamosmenti hátság, Gyergyói-havasok, Hagymás-hegység; *Deák László*: Az EKE Múzeum értesítője; *Bélfenyéri Gábor*: Gombapárok, 4.; *dr. Kovács Lehel István*: Megújuló erőforrások: Az atom ereje 1.; *Balázs Katalin*: EKE Gyergyó; *Kovács-Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely; *Szilágyi Eszter*, *Ósz István*, *Béla*, *Kovács András*, *Kiss Zoltán Ernő*: EKE Marosvásárhely; *Gáspár László Zsolt*: EKE Háromszék; *Pál Gyöngyi*: EKE Kolozsvár 1891; *Bartha Botond Zsolt*: EKE Szatmárnémeti; *Lázár Ti-*

bor: EKE '91 Nagyvárad-Bihar; Miklós Melinda: EKE Négyfalu; Péterffy Ágnes Katalin: Csikszéki EKE; dr. Kovács Lehel István: EKE Brassó; Lózer Beáta: EKE Szatmárnémeti; Pál Gyöngyi: EKE Kolozsvár 1891; Szabó Katalin, Lózer Beáta: EKE Szatmárnémeti; A Házsongárdi temetőben nyugvó EKE-személyiségek: Gyurka László.

Erdélyi Múzeum. Fel. szerk.: Kovács Kiss Gyöngy. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása. Kolozsvár 2020. 82. k. 1. – A tartalomról: Vincze Zoltán: A műemlékvéd Roska Márton; Pakó László: Gondos férj, vagy feleséggylkos? Mérgezésről, vérébről és egy prókátori életút részleteiről a kora újkori Kolozsváron; László Andor: Erdély, Moldva és Havasalföld viszonya Bocskai fejedelemsége idején; Fazekas László: Ipar és infrastruktúra kapcsolata a dualizmuskori Kolozsváron; Hegyi Géza: A keresztény földre telepedett románok tizedfizetése: az elméletől a gyakorlatig; Kovács Mihály: Várdai Ferenc erdélyi püspök (1513–1524) egyházi és világi helyettesei; Fedeles Tamás: Az erdélyi egyházmegeve és az Apostoli Kamara Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején; Máriás József: Egy áldozatos élet a közösség szolgálatában – Kelemen Lajos arca naplójegyzetei tükrében; Gálfi Emőke: Adattár a középkori Magyarország mezővárosainak okleveleiről; Szalai Ágnes: A kora újkori erdélyi országgyűlésekről.

Erdélyi Múzeum. Fel. szerk.: Kovács Kiss Gyöngy. Szerk.: Tanczos Vilmos. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása. Kvár 2020. 2. 278 old. – A tartalomról: Bálint Péter: A szent, szentek, szentség megjelenése a „vallásos” mesében; Tanczos Vilmos: A csíksomlyói pünkösdi búcsú új kulturális ökonómiaja; André Mária Irén: A majomkenyérfától az ördögbordáig – A gyermektözeplői általános iskolások jelenkori növényismerete; Halász Péter: Szerelmi „kilelés” és „késztetés” a moldvai magyarok hagyományos világában; Kicsi Noémi: Az 1948 utáni erdélyi unitárius énekevezésképző tanfolyamok rövid története (1950–1976); Máté István: Az elődök nyomában vagy egészen másként – A Kalotaszegen szolgáló református lelkipásztorok élet- és munkastratégiái; László Eszter – Székely Melinda: „A viselet érték a tengerrel együtt” – Széki viseletek régen és ma; Ruzsa György: Egy szerb és erdélyi származású, görög hagyományú, orosz–ukrán, ezüst Kaszperovszkaja Istenszülő-ikon; Voigt Vilmos: Bari Károly versei és a folklór; Trifescu Valentin: Balázs Lajos, a hágszóember; Bitay Enikő: Főitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2019. évi munkájáról.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: Grétsy László. Kiadja az Anyanyelvapolók Szövetsége. XLII. 2020. 1. 24 old. – A tartalomról: Pölcz Ádám: A titkos út; Balogh Judit: Egy különleges szófaj: az igekötő; Balázs Géza: Szimmetria és nyelv, 2.; Büky László: Mojolnag a molyok; Kemény Gábor: „Államilag irányított dopingrendszer”; Tóth Farkas József: Mondjuk a magunkét; Dömötör Adrienne: Magyar drámák a régiségből – a kezdetek kezdete; Grétsy László: Agyal ígék a köznyelv kapujában; Nyelvi puzzle – Zalan Tibort kérdezi Birtalan Ágnes; Sámbockréthy Péter atya válaszol

Szívósné Vásárhelyi Zsuzsannának; Balázs Géza: Születésnap beszélgetés a 90 esztendő Kovács Daniellel; Horváth László: Szolidarit; Balázs Géza: Székely János: Hiánytalan; Hámori Ágnes: Diskuráljunk a diskurzuselemzésről; Kulcsár István: Tisztelő – tiszteletes és más szótevéteések; Grétsy-Zsoldos Enikő: Gyermekkertben gyermekkertésznő; Tuba Márta: Magyaróra – A magyar nyelv és irodalom barátainak, tanárainak lapja.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: Grétsy László. Kiadja az Anyanyelvapolók Szövetsége. XLII. 2020. 2. 24 old. – A tartalomról: Balázs Géza: A magyar nyelv több részre szakítása; Lengyel Klára: Kapcsolódók vagy mondatkötők; Balázs Géza: Bomlás; Horváth László: Karakter; Blankó Miklós: Bővülő keresztnévtárunk; A Szent László-mondakör nyomában: fejbenezés, kurtászás – János Mihály művelődéstörténeti kérdézi Balázs Géza; Manapság többen írnak, mint olvasnak – Böszörményi Zoltán írótkérdezi Birtalan Andrea; „agyagedénybe zárt Isten-sugar ember” – Keller Pétert, Gárdonyi dedunokáját kérdezi Balázs Géza; Kemény Gábor: Philadelphia kávézó; Elek Lenke: Kabos Gyula – egy zseni nyelve; Büky László: Fenntartható mozsarak; Grácsi Tekla Etelka: A felnőttek beszédjelmezőinek változása az életkor függvényében; Zsirus Katalin: Cuharé, szoáré; dr. Tringer László: A zárt e (el)siratása; Kemény Gábor: 47 év Elekfi Lászlóval.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: Grétsy László. Kiadja az Anyanyelvapolók Szövetsége. XLII. 2020. 3. 24 old. – A tartalomról: Balázs Géza: A magyar nyelv több részre szakítása (2); Balogh Júlia: Koronavírus és távoktatás; Balázs Géza: Koronavírus-folklór; Horváth László: Lehet egy igekötővel több?; Blankó Miklós: Trianon 100; Grétsy László: A nyelvi változások gazdaságosságáról; „Amint lankadni kezdesz, kezdesz romlani” – Dr. Gaál Csaba beszésválaszol Balázs Géza kérdéseire; „Összességében egyetlen magyar irodalomról beszélhetünk...” – Szentmártoni János kérdezi Birtalan Andrea; Magyar biográfiai katedrális – Németh Tibor könyvtárost kérdezi Bincze Diána; Nagy család a hallgatók és tanárok kárpátaljai közössége – Lizanec Péter professzor válaszol Balázs Géza és Nagy Natália kérdéseire; Zimányi Árpád: A konyhaművészet nyelvi titkaiból; Kemény Gábor: Új szavakat tanulok (voksolás, bölcselet, szexi); Krepsz Valéria: Visszajelzések a spontán társalgásban; Mínya Károly: Értjük vagy félreértjük a költő szavát; Holczér József: Az [Eucharisztikus] Kongresszus és ünneplése; Pusztay János: Nyelvjárás-etüdk; Ludányi Zsófia: „Leírhatatlanul bonyolult” szóösszetételek; Büky László: Méheraj; Buvári Márta: Kötőhangok; Sz. Tóth Gyula: Anyanyelvünk külföldön, avagy Hogyan utaztassuk könyveinket?

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: Grétsy László. Kiadja az Anyanyelvapolók Szövetsége. XLII. 2020. 4. 28 old. – A tartalomról: Pásztor Éva: Humorral a járvány ellen; Balogh Judit: Kötőszók és jelentések; Balázs Géza: Egymásban fekszik, ami széttart... Nyelvfilozófiai gondolatok a jelentékek polarításáról; Grétsy László: A templomi énekek nyelvünk múltjának megörzözi;

Blankó Miklós: Digitális olvasón olvassók; Kilépés a nyelvterület medencéjéből – Jankovics Marcellt kérdezi *Balázs Géza*; A külföldi magyar tanszékek küldetéséről – Sárközy Péter egyetemi tanárt kérdezi *Balázs Géza*; „Kicsit lila volt a lelke is” – Sárközy Mátyást kérdezi *Mészáros Márton*; *Horváth László*: Beadja a válópert; *Büky László*: Gernya, nyivászta, csesznye; *Gerendeli György*: Fekete István nyelvi kincsestárából; *Gréczi-Zsoldos Enikő*: Madách, a nyelvművelő; *Holczér József*: Felszabadulás [jelentésváltozása]; *Szabó Réka*: A metafora szerepe az emberi gondolkodásban; *Buvári Márta*: Szállkák – koronavírus-járvány idején; *Kemény Gábor*: Hajszálon múlik; *Balázs Géza*: A gyógyító ima – bevezetés a nyelvterépiába.

Az élet éppen elég hosszú – BG60. Írások Balázs Géza 60. születésnapjára. Szerk.: *Blankó Miklós – Pölcz Ádám*. Inter. Bp. 2019.

Farkas Judit: Leválni a köldökzsinórról. Ókorfalvak Magyarországon. L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék. Bp. – Pécs 2017. 197 old.

Fejes Ildikó: A vallásosság történelmi és szociológiai dimenziói Csíksban. Státus Kiadó. Csíkszereda 2018. 259 old.

Fejős Zoltán: Amerikai magyar műtermi fényképek az 1880-as évektől a második világháborúig. *Képtár 5*. Néprajzi Múzeum. Bp. 2020. 151 old.

A félig nyüzött bakkecske. Népmesék a Jászságból. Szerk.: *dr. Bathó Edit*. Jászberény 2019. 224 old.

Frauhammer Krisztina: Imák és olvasatok. Ima-könyvek a 19–20. szd-i Magyarországon. *A vallási kultúrákutatók könyvei 42*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, MTA SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport. Szeged 2019. 249 old.

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Fel. szerk. *Baán Beáta*. Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. XIX. 2019. 3. 40 old. – A tartalomról: *Rácz János*: Szomszédaink helynevei XI–XII. [Örvényes, Paloznak]; *Tóth-Bencze Tamás*: Füredi harangok nyomában; *Tóth-Bencze Tamás*: Közjáték egy füredi harang avatásán; *Z. Karkovány Judit*: Az elnémult harang – avagy töprengés az elnémitott füredi harangról; *Tóth-Bencze Tamás*: Pótlás a „Balatonfüred emlékjelei” c. könyvhöz; *Némethné Rácz Lídia*: Emlékezés a kezdetekre a [Helytörténeti Egyesület] alapítóira; *Budáné Bocsor Ágnes*: Ünnepi beszéd a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület 25 éves jubileumára; *Peremartoni Krisztina*: In memoriam Peremartoni Nagy Sándor; *Bakonyi Sándor*: Emlékezés Hessz Tiborra; *Vastagh György*: Búcsú Hessz Tibortól.

Furu Árpád: Tái tagolódás Erdély népi építészetében. Exit Kiadó–Teleki László Alapítvány. Kolozsvár 2017. 416 old., 735 kép, 8 térkép.

Gagyijózsef: Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda 2018. 280 old.

Gerhard Péter: Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban. *Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 10*. Korall Társadalomtörténeti Egyesület. Bp. 2019. 372 old.

Gráfik Imre: Építészeti hagyományaink nyomában. Tanulmányok a népi építészet és a településnéprajz köréből, 1974–2018. Romantika Kiadó. Bp. 2019. 400 old.

Gudor Kund Botond: Az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegye és egyházi közösségei. *Erdélyi Egyháztörténeti Könyvek 1*. Tortoma Kiadó. Barót 2018.

Halász Péter: Az első csóktól az első gyermekig. A párválasztás, a házasság és a gyermek a moldvai magyarok szokás- és hiedelemvilágában. Tortoma Könyvkiadó. Barót 2020. 455 old.

Hermann Gusztáv Mihály: Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár 2018. 496 old.

Hitel. Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. Szerk.: *Papp Endre*. Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány. 2020. 128 old. – A tartalomról: *Kiss Lajos*: Illyés Gyuláról szólván; *Halász Péter*: Venczel József Hitel-es üzenetei; *Tófalvi Zoltán*: A „megöngyilkolt” (nyolcvanés lenne Visky Árpád); *Gyurácz Ferenc*: Olyanok ők (Egy erdélyi zenekar útja); *Miskolczy Ambrus*: Trianontól a magyar–román közös történelemkönyvig; *Kőő Artúr*: Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek külföldi lejárata Trianon után (Constantin Angelescu és a Lex Apponyi); *Zimonyi Zoltán*: Széllárnyék a viharsarokban (Féja Géza kriminalizálásának kísérlete, 1945–1949.)

Horváth Gergely Krisztián: Szovjetizálás és ellenállás a veszprémi egyházmegyében. Dr. Kőgl Lénárd pályája az 1940–1960-as években. *Magyar Történelmi Emlékek. Ertekezések*. MTA BTK Történettudományi Intézet. Bp. 2018. 308 old.

Hóman Bálint és népbírói pere. Szerk.: *Ujváry Gábor*. Ráció Kiadó – Városi Levéltár és Kutatóintézet. Bp. – Székesfehérvár 2019.

Jakab Albert Zsolt – Vajda András: A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés. *Kriza Könyvek 43*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár 2018. 240 old. – *Jakab Albert Zsolt – Vajda András*: Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás; *Keszeg Vilmos*: Keresztűzben a népi kultúra: interpretációs kontextualizáló kísérletek; *Furu Árpád*: Népi építészeti inventarizáció és örökségvédelem a Székelyföldön (1989–2017); *Gagyijózsef*: Örökségesítő. Két példa; *Szabó Á. Tőhötöm*: A népi kultúrától a kulturális örökségig: néhány általános erdélyi példán keresztül; *Tánczos Vilmos*: Kie a csíksomlyói búcsú? (Örökség fogalmak és -ideológiák); *Pozsony Ferenc*: A pityókás kenyérről a nemzet kenyereig; *Szőcs Levente*: Egy népviseletkutatás és

-kiállítás tapasztalatai tíz év távlatában; *Magyar Zoltán: A Magyar Történelmi Mondák Archívuma – Egy tudományos szintézis adatbázisának objektív feltételei; Bakos Ádám: Enyém, tiéd, miénk? – Módszertani javaslat a terepjegyzetek kezelésmódjához.*

Jánosházi mesék. Szülőföld Kvk. Szombathely 2019. 64 old. – Többek közt a Jánosházán élő Balaton Károly és Leposa Antal visszaemlékezése az 1930-as és 1940-es évekre, a második világháború helyi eseményeire.

Kalocsai Péter: Közlekedés- és várostörténeti tanulmányok (19-20. szd.). Virágmandula Kft. Pécs 2018. 200 old.

Kelet Kapuja. Történelmi folyóirat. Főszerk.: *Obrusánszky Borbála.* Tortoma Könyvkiadó és Kunkocsárd Egyesület. Barót I. 2017. 2. 128 old. – A tartalomról: *Neparáczki Endre – Török Tibor:* A honfoglalók genetikai származásának és rokonsági viszonyainak vizsgálata archeogenetikai módszerekkel; *Obrusánszky Borbála:* Jugra, Jugria és a magyar őstörténet; *Harangozó Imre:* Kelj fel Szent Istán, mer' megvirradott; *Dzsanaszvil, M. G.:* A magyar (madjar, madžar) etnonim kérdéséhez közép-ázsiai források alapján; *Czeglédi Katalin:* Csuvasok és böszörmények; *Harangozó Imre:* Kalugarény – az utolsó szó jogán...; *Demeter László:* Magyar Örökség: IV. Erdővidéki Honismereti Szabadegyetem és Tábor; *dr. Szabó Pál:* A [Hódmező]Vásárhelyi Történelmi Kör 10 éve; *Bakocs, Michel:* Tössi Boldog Erzsébet nyomában.

Kelet Kapuja. Történelmi folyóirat. Főszerk.: *Obrusánszky Borbála.* Tortoma Könyvkiadó és Kunkocsárd Egyesület. Barót II. 2018. 1. 156 old. – A tartalomról: *Harangozó Imre:* Kelj fel, keresztény lélek... Újabb adalékok a moldvai magyarok karácsonyi és újévi szokásrendjének vizsgálatához; *Ajbolat K. Kus-kumbajek:* Az eurázsiai lovasnomádok reflexija vadászaton és harcban; *Ba. Batdzsargal:* A Dzsangar-eposz történeti vonatkozásai és hun kapcsolatai; *Sántha Attila:* Egy gyimesi, pálos apátság helynévi nyomai – Két tanulmány a XIV. századi, Kárpátokon kívüli magyar területekről; *Czeglédi Katalin:* Jugria és Hungária nyelvész szemmel; *Obrusánszky Borbála:* Szakák és hunok a Selyemúton a Hou Han Shu alapján; *Aradi János:* Könyves Kálmán Przemysl-i csatája.

Kelet Kapuja. Történelmi folyóirat. Főszerk.: *Obrusánszky Borbála.* Tortoma Könyvkiadó és Kunkocsárd Egyesület. Barót II. 2018. 2. 136 old. – A tartalomról: *Halász Péter:* „Mostanában nem járt erre...” Szent László királyunk emléke Moldvában; *Czeglédi Katalin:* A bolgárok és a magyarok nyelvi kapcsolatai; *Horváth Lajos:* Áldomás; *Papp György:* „Új, eddigéle ismeretlen barbárok jöttek...” – Pillanatképek a hunok történetéből a késő ókori görög nyelvű egyház-történet-írók „szemüvegén” keresztül; *Benkő Emő:* Aladár és a székelyek – A szkíta-székely-hun-magyar folytonosság újabb írásos bizonyítéka; *Bosnyák Sándor:* Magas hegyre mentek fehér lovat áldoztak;

Harangozó Imre: Tarisznyát kaptam... Személyes búcsú Kallós Zoltántól.

Kelet Kapuja. Történelmi folyóirat. Főszerk.: *Obrusánszky Borbála.* Tortoma Könyvkiadó és Kunkocsárd Egyesület. Barót II. 2018. 2. 136 old. – A tartalomról: *Kaczanowski, Piotr – Rodzińska-Nowak, Judyta:* Hunok lengyel földön; *Benkő Mihály:* Aranyasmazkos ősmagyar vezérsír [a Dnyeper mentéről]; *Radványi Béla:* A magyar-mongol kapcsolatok 1223–1345-ig és a havaselti vajdaság megalakulása; *Horváth Attila:* Szász autonómia Erdélyben; *Marác László:* Komplex módszer a magyar őstörténet és a magyarság közép-ázsiai eredetének kutatásában; *Czeglédi Katalin:* Az ősök kultuszának szavai; *Harangozó Imre:* Ebben a kis ártatlanban az ígézet meg ne maradhasson... – Az „újkigyósi ráolvasás”-ról; *Benkő Mihály:* Beszélgetés egy magyar-kipcsak akszakallal.

Kelet Kapuja. Történelmi folyóirat. Főszerk.: *Obrusánszky Borbála.* Tortoma Könyvkiadó és Kunkocsárd Egyesület. Barót III. 2019. 1. 136 old. – A tartalomról: *Bendefy László:* Keleti magyarokra vonatkozó források a vatikáni levéltárban; *Sántha Attila:* A székely székek neveinek víznévi eredetéről; *Benkő Mihály:* Antonio Bonfini Mátyás királyról; *Gróh Dániel:* Gyün a vasfejű farkas oszt megösz! – Gondolatok Harangozó Imre újkigyósi mesegyűjtésének olvasása közben; *A Vasfejű Farkas – Népese Újkigyósról; Obrusánszky Borbála:* A hunok és a hunok kapcsolatai a kínai források alapján; *Magyar Zoltán:* Szerémségi népmondák: Mátyás király, A török idők, Történelmi emlékek, Alapítási mondák, Alagút mondák, Kincs mondák, Betyármondák, A tekijai kegyhely legendái, A bumáricsi kegyhely legendái, A doroszlói kegyhely, A nyékincsei búcsújáróhely, A dobradói harang, Bűn és bűnhődés, Helynévmagyarázó mondák, Hiedelemmondák, Boszorkány, Egyéb hiedelmek; *Erdélyi István:* Türk emlékek kutatása Mongóliában; *Duma András:* A föld teremtetésekor az ördög el akarta fullasztani az Istent; *Harangozó Imre:* Jövőt ígérő képek a sors mélyéről... – A Kis-Sárrét pásztorművészeti öröksége; *Szöke Péter:* A kis-sárréti ostor újraalkotása; *Bosnyák Sándor:* Lajtorja ereszkedett le az égből...

Kemény Gábor: Tanuljuk magyarul is! Válogatott nyelvművelő cikkek 2009 – 2019. Tinta, Bp. 2020.

Keszeg Vilmos: A beszélés antropológiája. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet. Kolozsvár – Bp. 2018.

Kibédi népmesék Ráduly Jánostól. *Hallgasd-olvasd-mondd!* Szerk: *Dala Sára.* Ill.: *Streicher András.* Hagyományok Háza. Bp. 2020.

Kisgyörgy Zoltán: Háromszék. Sepsiszék, Oltfej és Bodzavidék. *Tortoma Útkönyvek.* Kun Kocsárd Egyesület – Tortoma Könyvkiadó. Barót-Sepsiszentgyörgy. 2020. 172 old.

Összeállította: *Halász Péter*

A Honismereti Szövetség online konferenciája A Magyar Kultúra Napján

A Honismereti Szövetség 2021. január 22-én *Gyimesi Patakország* címmel online konferenciát rendezett. Mondhatnánk, hogy országosat, de az online térben nincsenek határok, értelmetlenné válnak olyan megjelölések, hogy *határon inneni és túli* előadók és résztvevők. Ha a járványhelyzetnek van valami pozitív hozadéka, pl. ez lehet. A konferenciát a google meet rendszer felhasználásával tartottuk, Fodorné Nagy Veronika gondos előkészítésével, és szerencsére a „technika ördöge” nem szólt közbe, minden jól működött. A Honismereti Szövetség elnökének köszöntője után tiszteletbeli elnöke, a jeles csángókutató, Halász Péter átfogó előadásával indult erdélyi tájegységünket, a Gyimest bemutató, megismertető konferencia. Ezután dr. Bárh János néprajzkutató, c. egyetemi docens következett, aki a vidék egyházi múltjába kalauzolt minket, elsősorban a Gyimesfelsőlók templomépítésével kapcsolatos küzdelmekről beszélve. A harmadik előadó, dr. Babai Dániel biológus-néprajzos, a Néprajztudományi Intézet tudományos munkatársa tartott színes, prezentációval egybekötött előadást a gyimesi gazdák hagyományos ökológiai tudásáról. A természeti értékek bemutatása után Mihók Edit gyimesközéploki könyvtárvezető a gazdag viseleti kultúráról beszélt virtuális módon, elővéve a gúnyás ládából a gyimesi csángó magyarság igazán sokszínű ruhadarabjait. Ezt követően dr. Balatonyi Judit néprajzkutatónak, kulturális antropológusnak, pécsi egyetemi oktatónak a mikrofonja kapcsolt be, hogy megismerhesse a hallgatóság a gyimesi lakodalmi szokásokat és azok lehetséges értelmezéseit. A módszertani jellel is bíró, gondolatébresztő előadást követően a délelőtti konferenciareész utolsó előadója, Antal Tibor népzeneész, a gyimesfelsőloki Árpád-házi Szent Erzsébet Római Katolikus Líceum ének-zene tanára következett, aki a hagyományos gyimesi tánc- és zenekultúráról adott részletes képet. Előadása nemcsak témájában színesítette a konferenciát, hanem természetesen összetettségében is, ami azt jelentette, hogy a gyimesi jeles népzeneész kislfia kíséretében zenélt is, sőt, az egész előadás Antal Zalán népdaléneklésével vette kezdetét, amit később még nővére, Viola előadása is színesített.

Az ebédszünet után a délutáni részben, másfél-két óra időtartamban egy Halász Péter által vezetett online „kerekasztal-beszélgetés”-re került sor, amely múlt-jelen-jövő vetületében szólt Gyimesről Mihók Edit mellett még három gyimesbükki beszélgetőtárral, Berszán Lajos atyával, a gyimesfelsőloki líceum alapítójával, ny. plébánossal, Salamon József jelenlegi plébánossal és Deáky András ny. iskolaigazgatóval, panziótulajdonossal. E beszélgetés tette teljessé a konferenciát, jól szolgálva Gyimes vidékének bemutatását.

A honismertető online konferencia iránt nagy érdeklődés mutatkozott, 70–80 résztvevő is hallgatta az előadásokat, majd a beszélgetést. E tudományos ismeretterjesztő ülésnek, amely a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jöhetett létre, van és lesz folytatása: egyrészt a *Honismeret 2021/1.*, jelen száma is e csodás vidékünkéről szól, másrészt június 4-én, A Nemzeti Összetartozás Napján a *Bodroghköz* vidékét mutatja majd be a Honismereti Szövetség következő online konferenciája.

A konferencia e formáját a kényszer szülte, de örülnünk kell, hogy létrejöhetett, hogy a honismereti mozgalom munkája ebben a végtelen térben is megjelent, a visszajelzések szerint nagy élményt nyújtva a résztvevőknek. És miközben megismerhettük Gyimest, nemzeti közösségünk e kincses vidékét, igazán megvalósulhatott a „*Haza a magasban*” gondolat.

Debreczeni-Droppán Béla

HÍREK

Márton Áron emlékére. Márton Áront ábrázoló üvegfestményt helyeztek el és áldottak meg a marosvásárhelyi Szent Imre-templomban november 5-én, halálának negyvenedik évfordulója alkalmából. Ez az egyetlen a katolikus püspököt ábrázoló, ember nagyságú üvegfestmény Erdélyben, egy olyan templomban, amelyet ő maga szentelt. Az alkotást Egri István kolozsvári festőművész, restaurátor, dizájnér készítette. A festményen megjelenő szimbólumok – a pásztorbot, a hegy, a templom, a címer, az angyalok – méltó emléket állítanak a mártír sorsú püspöknek. (SK. Magyar Hírlap 2020. nov. 7.)

Felavatták Bethlen Gábor szobrát Marosvásárhelyen. Születésének 440. évfordulóján felavatták Bethlen Gábor erdélyi fejedelem egész alakos szobrát Marosvásárhelyen 2020. november 15-én délután. A járványügyi korlátozások miatt csak pár tucatnyian vettek részt az eseményen. Potápi Árpád János, a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős államtitkára ünnepi beszédében kiemelte, hogy a romlás, pusztulás, kegyetlenség és törvénytelenység időszaka után Bethlen Gábor fejedelemségének tizenhat esztendeje alatt Erdélyre a felvirágzás köszöntött. – Visszaszerzett tekintély, stabil bel- és külpolitika, gazdasági megerősödés, a művészetek virágkora – idézte a fejedelem nagyságát a politikus. (MTI)

Elhunyt Bartók Péter. Megrendülten tudatjuk, hogy 2020. december 7-én, életének 97. esztendejében elhunyt Bartók Péter, Bartók Béla kisebbik fia. Bartók Péter 1932. április 4. és 1940. október 1. között a Csalán út 29. számú házban élt szüleivel. *Apám* című könyve pótolhatatlan értékű információkat nyújt a Bartók család utolsó budapesti lakásában folyó életéről, édesapja zeneszerzői és népzene kutatói munkájáról, a *Mikrokozmosz* sorozat keletkezéséről, a család mindennapjairól. A Bartók Records tulajdonosaként számos Bartók-mű revidált kiadásával, illetve hasonló kiadásával járult hozzá édesapja életművének gondozásához. Egy 2017-ben készült dokumentumfilm örökíti meg megrendítően szép visszaemlékezését édesapjáról. Emlékét megőrizzük. (Bartók Emlékház)

Megrendelőlap

Megrendelem a Honismeret című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 3000,-Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismeret Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax:327-77-61

Dátum:

aláírás

Gyimesi képek

(Ádám Gyula felvételei)

Vándor Mihály Cándra és felesége, gyimesi muzsikások

Gyimesi legények

Indulás a csíksomlyói búcsúba

Hazatérés a csíksomlyói búcsúból

Ájtatos gyimesi leánykák

Gyimesközéploki gyermekek a Mária Magdolna-plébániatemplom kálváriájánál

Gyimesi leánykák

Gyimesi körtánc

Gyimesi páros tánc

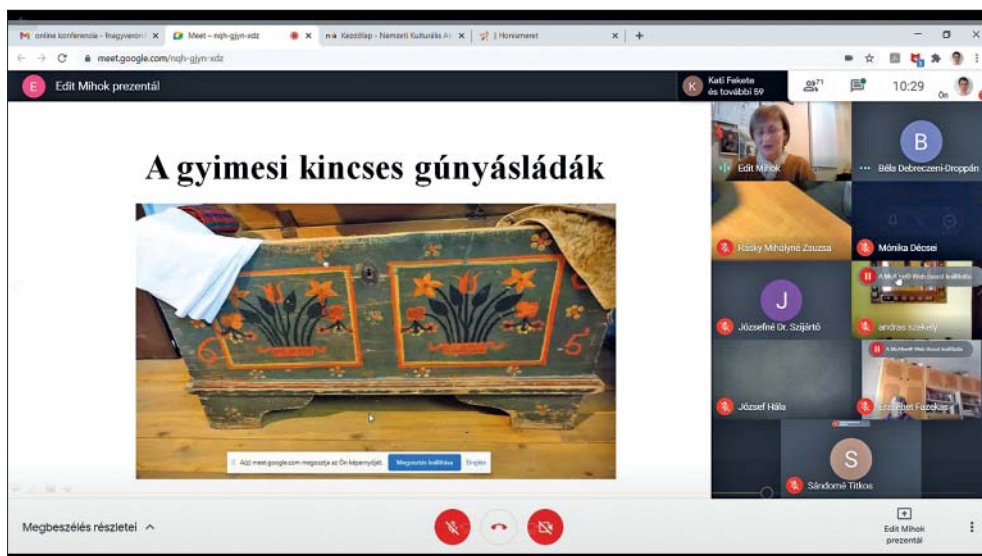
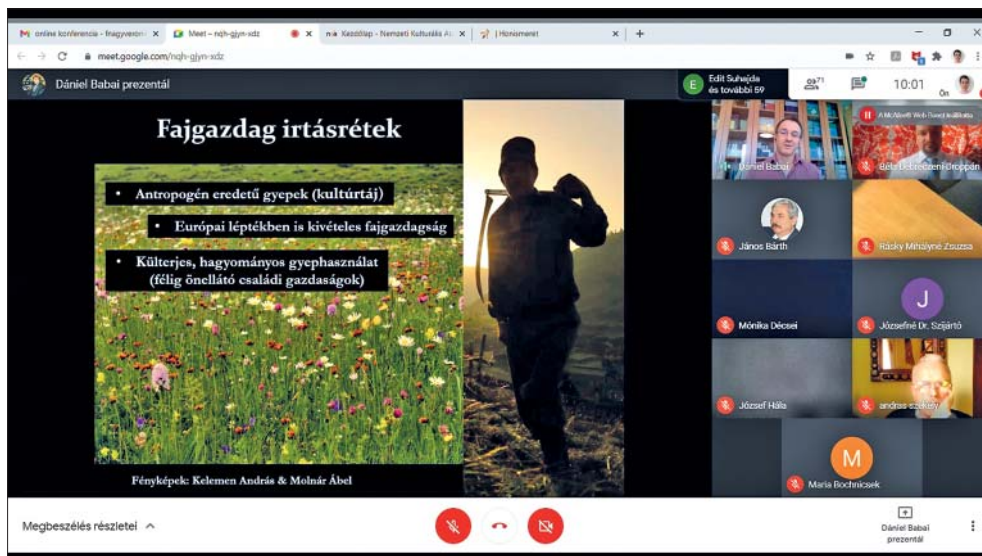
Tankó Fülöp Gyugyu, Farkasokpataka népművésze

„Ganyéhordó kaláka” Gyimesben

Szénahordás Gyimesben

*Képernyőképek a „Gyimesi Patakország” című online konferenciáról
(Készítette: Fodorné Nagy Veronika; Debreczeni-Droppán Béla beszámolójához)*

720 Ft

Antalokpataka látképe (Ádám Gyula felvétele)

Rácz Árpád, a hidegségi általános iskola igazgatója és családja (Ádám Gyula felvétele)